

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

Prostor Zakarpatska v české literatuře

Space of Zakarpattia in the Czech Literature

Vedoucí rigorózní práce: PhDr. Josef Peterka, CSc.

Autorka rigorózní práce: Mgr. Veronika Krabsová

Mládí 231, Praha 5

Specializace v pedagogice: Český jazyk a literatura

Prezenční studium

Rok dokončení rigorózní práce: 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala samostatně a použila jsem jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato rigorózní práce byla umístěna v Ústřední knihovně PedF UK a používána ke studijním účelům.

Dále uvádím, že tato rigorózní práce vznikla rozšířením mé diplomové práce (3. a 5. kapitola), obhájené dne 24. 5. 2012.

V Praze dne 14. 11. 2012

Veronika Krabsová

podpis autorky práce

Poděkování

Mé poděkování patří panu PhDr. Josefu Peterkovi, CSc. za jeho odborné konzultace a ochotu.

Mé srdečné poděkování patří i prof. doc. Dagmar Mocné, CSc. za podnětná doporučení, která posloužila k precizaci této práce.

Dále bych chtěla poděkovat rodině za podporu a cenné podněty k práci.

Obsah

Obsah	1
1. Úvod	3
2. Zakarpatsko nebo Podkarpatsko aneb Problémy s terminologií	5
3. Výjimečnost prostoru Zakarpatska (sémiotika, topologie).....	6
3. 1 Sémiotika, topologie.....	6
3. 1. 1 Země kontrastů	13
3. 1. 2 Periferie	13
3. 1. 3 Dobrodružství či idyla?	14
3. 1. 4 Regionalismus	15
3. 1. 5 Exotika.....	17
3. 1. 6 Mýtus.....	19
3. 2 Specifika prostoru Zakarpatska – Zaostalost.....	20
3. 3 Specifika prostoru Podkarpatské Rusi – Židé.....	22
3. 4 Specifika prostoru Zakarpatska – Alkoholismus.....	23
3. 5 Specifika prostoru Zakarpatska – Pytláci a zbojníci	23
3. 6 Specifika prostoru Zakarpatska – Pověry	24
3. 7 Specifika prostoru Zakarpatska – Okouzlující příroda.....	24
3. 8 Slovenská meziválečná próza – lyrizovaná próza a naturizmus.....	25
3. 8. 1 Slovenský naturizmus.....	26
3. 8. 2 Slovenská lyrizovaná próza	27
3. 8. 3 Česká lyrizovaná próza.....	28
3. 8. 4 Styčné plochy mezi slovenskou meziválečnou prózou a českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí	29
3. 9 České stopy na Zakarpatsku a karpatské stopy v Čechách.....	29
4. Žánrové spektrum prostoru Zakarpatska	32
4. 1 Publicisticko-dokumentární prózy.....	32
4. 1. 1 Čeští odborníci na Podkarpatské Rusi	32
4. 1. 2 Čeští beletristé na Podkarpatské Rusi.....	36
4. 2 Poezie	51
4. 2. 1 Jaromír Hořec	51
4. 2. 2 Jaroslav Zatloukal.....	53
4. 2. 3 S. K. Neumann	55
4. 2. 4 Josef Spilka.....	57
4. 2. 5 Shodné motivy u českých básníků.....	57
4.3 Pověsti a pohádky	57
4. 3. 1 Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny	58
4. 3. 2 Nikola Šuhaj loupežník	59
4. 3. 3 Josef Spilka a pohádky	60
4. 3. 4 Podkarpatská Rus jako prostor pohádky	62
4. 4 Literatura pro děti a mládež.....	64
4. 5 Drama	69
4. 6 Próza: novely a povídky	71
4. 6. 1 Jaroslav Durych: Kouzelná lampa.....	72
4. 6. 2 Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi	72
4. 6. 3 Četnické humoresky	73
4. 6. 4 Ivan Olbracht: Golet v údolí.....	74

4. 6. 5	Olga Klapálková-Košutová: Černá paraska	81
4. 6. 6	Růžena Lukášová: Bylo jim devatenáct	82
4. 6. 7	A. Koenigsmark: Cesta sekčního šéfa k moři.....	82
4. 7	Proza: romány.....	84
4. 7. 1	Jan Vrba: Duše na horách.....	84
4. 7. 2	Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník	86
4. 7. 3	Karel Čapek: Hordubal	89
4. 7. 4	Amalie Kožmínová: Olenina láska.....	93
4. 7. 5	Míla Valentová: Jehova a mamon	94
4. 7. 6	Jindra Zoder: Petro	94
4. 7. 7	B. Mladý a J. Gordon: Sami. Na východě republiky klid	95
4. 7. 8	Josef Knap: Puszta.....	97
4. 7. 9	Jiří Marek: Lidé z Poljany	100
4. 7. 10	Jan Drozd: Dlouhá noc	101
4. 7. 11	Jaromír Tomeček: Mezi dvěma výstřely	102
4. 7. 12	Běla Kalinová: Byl jednou den.....	103
4. 7. 13	Romány, které zmiňují prostor Podkarpatské Rusi jen okrajově	104
4. 8	Žánrová specifika – shrnutí	108
5.	Didaktický potenciál tématu.....	110
5. 1	Příprava na vyučovací hodinu: Prostor v Čapkově románu <i>Hordubal</i>	110
5. 1. 1	Úvod	110
5. 1. 2	Jednotlivé fáze hodiny	111
5. 1. 3	Návrhy na další využití didaktického potenciálu tématu <i>Prostor v Čapkově románu Hordubal</i> :	112
5. 1. 3	Příloha pro žáky.....	114
5. 1. 4	Příloha pro učitele.....	117
5. 2	Projektové vyučování: Objevujeme Zakarpatsko.....	122
5. 2. 1	Úvod	122
5. 2. 2	Anotace projektu.....	122
5. 2. 3	Organizace dlouhodobého projektu.....	123
5. 2. 4	Motivace, naplánování projektu	124
5. 2. 5	Řešení projektu	125
5. 2. 6	Produkt projektu	126
5. 2. 7	Reflexe.....	127
6.	Závěr.....	128
7.	Použitá literatura.....	131
7. 1	Prameny	131
7. 2	Sekundární literatura.....	133
7. 3	Internetové zdroje	139
	Resumé	141
	Summary.....	142
	Klíčová slova	143
	Přílohy	144
	Příloha 1: Chronologický přehled	144
	Příloha 2: Mapa Československa v roce 1919.....	146
	Příloha 3: Mapa Podkarpatské Rusi	147
	Příloha č. 4: Příprava na vyučovací hodinu: Seznamuje se s Podkarpatskou Rusí pomocí metody V-Ch-D	148

1. Úvod

Zájem literátů o Zakarpatskou Ukrajinu patří mezi specifické fenomény české literatury. Díla s touto tematikou byla již vícekrát předmětem literárně historických rozborů. Tato rigorózní práce má ambice prohloubit tradiční historický přístup k danému tématu.

Cílem mé práce je rozšířit obvyklý pohled na Podkarpatskou Rus a zaměřit se i na díla vzniklá po roce 1939, proto jsem pro název rigorózní práce volila termín „Zakarpatsko“ (blíže bude problematika vysvětlena v druhé kapitole). Mým druhým cílem je zaměřit se na specifičnost prostoru Podkarpatské Rusi, respektive Zakarpatské Ukrajiny, a pokusit se odhalit, čím tento prostor přitahoval české spisovatele.

Na základě těchto cílů jsem si stanovila hypotézy, které bych ráda během svého studia a psaní práce potvrdila či vyvrátila: Předpokládám, že po roce 1939 vzniklo minimum prací inspirovaných Podkarpatskou Rusí a zároveň v tomto období nevznikla žádná díla z tohoto prostředí, která bychom mohli zařadit do kánonu české literatury. Výjimečnost prostoru Podkarpatské Rusi tkví především v zaostalosti kraje.

V práci se již nebudu zaměřovat na historické mezníky ve vývoji Podkarpatské Rusi a odkáži na svou diplomovou práci a dalších významné publikace: dvě publikace I. Popa (*Dějiny Podkarpatské Rusi v datech; Podkarpatská Rus – stručná historie států a Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*), brožury Společnosti přátel Podkarpatské Rusi či Česká expedice (*Nedělitelná svoboda; Pod Karpaty svítá; Podkarpatsko včera a dnes; Pravda o Podkarpatsku; Podkarpatská Rus a Československo; Pod Karpaty svítá*), stať v Kosatíkové *Českém snění*, publikace P. Švorce *Zakletá zem* a diplomová práce P. Kozelky *České stopy na Podkarpatské Rusi*¹.

Následující kapitolu věnuji literární topologii, zejména výjimečnosti prostoru Zakarpatska. Na základě prostudování odborných publikací (Z. Hrbata: *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In *Na cestě ke smyslu*; D. Hodrová: *Místa s tajemstvím a Poetika míst*; A. Jedličková: *Zkušenost prostoru*; L. Doležel: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*) přinesu charakteristiky tohoto prostoru (kontrasty, periferie, regionalismus, exotika) a specifika (zaostalost, židovství, alkoholismus, pytláctví, víra v pověry a další).

V nejrozsáhlejší kapitole poodhalím žánrové zvláštnosti děl inspirujících se Podkarpatskou Rusí a pokusím se zhodnotit jejich přínos a umělecky hodnotná díla v rámci možností interpretovat. Pátá kapitola se zaměří na didaktický potenciál této rigorózní práce

¹ KOZELKA, Petr. *České stopy na Podkarpatské Rusi*. Brno: Masarykova univerzita, FF, Historický ústav, 2006. Dostupné z: is.muni.cz/th/65200/ff_m/diplomovaprace.pdf

a pokusí se navrhnout možnost práce s Čapkovým románem *Hordubal* z pohledu problematiky prostoru ve školním prostředí. Chronologický přehled se pokusím zachytit v tabulce umístěné v Přílohách.

Téma Podkarpatské Rusi bylo od roku 1989 „omíláno“ již mnohokrát. Ze zásadních děl věnujících se české literatuře inspirující se Podkarpatskou Rusí jich musím uvést hned několik. Rokem vydání se vymyká publikace Fr. Továrka *Hory a lidé. Reportáže ze Zakarpatska* (1985), přesto v ní autor poskytuje neobvykle detailní přehled o dílech českých spisovatelů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí. Rozsáhle se tématu věnuje i Viktor Budín, mladý historik a bohemista, který napsal diplomovou práci na téma *Obraz Podkarpatské Rusi v české literatuře a publicistice* a obhájil ji na FF UK. Jeho publikace vycházející z diplomové práce byla publikována v knižní edici Podkarpatská Rus pod názvem *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Zásadní je i text Vladimíra Novotného *Podkarpatoruský fenomén v české próze*, který byl publikován ve sborníku *Střední Evropa a Podkarpatská Rus* (1997). Ze stejného sborníku pochází zajímavý pohled na tragiku podkarpatského prostředí od Františka Všetický (*Slovesný osud Podkarpatské Rusi*).

Bakalářské a diplomové práce téma neopomíjí, ba naopak. V posledních deseti letech se s nimi „roztrhl pytel“. Souvisí to zřejmě s dostatečným časovým odstupem, který umožňuje podívat se na téma s nadhledem a pokud možno objektivně. Jmenujme alespoň diplomovou práci Venduly Kösslerové (*Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina*), Veroniky Salvové (*Zakarpatsko v díle Ivana Olbrachta*), Šárky Maňanové (*Dvojí obraz „země beze jména“*), P. Čingla (*Fenomén Podkarpatské Rusi v české meziválečné literatuře*) či bakalářská práce Š. Pavlu (*Podkarpatská Rus v próze Jaromíra Tomečka*).

Je téma Podkarpatské Rusi, resp. Zakarpatské oblasti, ještě aktuální? Domníváme se, že odpověď zní kladně. Kromě toho, že nás spojuje společná historie, se zde objevuje další významný fenomén – emigrace ukrajinských dělníků. V 90. letech postihla Ukrajinu hyperinflace, mnoho podniků ukončilo výrobu, privatizace probíhaly neprůhledným způsobem. Ukrajinu zaplavila vysoká nezaměstnanost, byly přerušeny sociální programy, prudce se zhoršily zdravotnické služby i celkový zdravotní stav populace. Tato fatální ekonomická a sociální situace vyvolala mezi ukrajinskými obyvateli vlny migrace směrem do střední a západní Evropy, ať už za účelem trvalého usazení, nebo za prací. Zabezpečení rodiny přivádí mnoho ukrajinských pracujících k vynucenému a opakovanému opouštění země na několik měsíců až let. A podle nejnovějších statistik (dle údajů Cizinecké policie ČR) ke dni 1. října 2010 v ČR legálně žije a pobývá více než 127 000 státních občanů

Ukrajiny.² Ukrajínští pracovníci představují nejdůležitější skupinu migrantů v ČR. „Většina pracovníků z Ukrajiny pochází ze západní části a z Podkarpatské Rusi, kde je vysoká nezaměstnanost a celkově špatná hospodářská situace.“ (A. Dudková, 2009, 89) Láká je nejen geografická blízkost, ale také jazyková příbuznost.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že téma Podkarpatské Rusi v české literatuře je již vyčerpané, není tomu tak. O tom svědčí množství bakalářských i diplomových prací. Podkarpatská Rus je místem s tajemstvím, které dosud zůstalo neodhaleno.

2. Zakarpatsko nebo Podkarpatsko aneb Problémy s terminologií

Ivan Olbracht nazval tuto zemi „zemí beze jména“. Z dnešního pohledu se spíše jedná o zemi, která má jmen příliš: Podkarpatská Rus, Země Podkarpatoruská, Podkarpatsko, Karpatská Ukrajina, Zakarpatská Ukrajina, Zakarpatí, Zakarpatská Rus, Karpatská Rus, Karpatské Rusínsko, Příkarpatská Rus, Uherská Rus či Rusínsko.

My, Češi, jsme ji nazvali Podkarpatskou Rusí. Pod nebo Za? Tyto gramatické prefixy v sobě skýtají zásadní rozdíl – pro nás, obyvatele západní Evropy, je to země pod Karpaty. Díváme-li se však od východu, leží země za Karpaty. Proto by dnes toto území mělo být správně nazýváno Zakarpatskou oblastí či Zakarpatskem, jelikož je součástí Ukrajiny, rozlehlé země za Karpaty.

Nelehký úkol, který stál přede mnou již v době, kdy jsem vymýšlela název své diplomové práce, bylo právě vhodné zvolení terminologie. Rozhodla jsem se pro Zakarpatsko. Jelikož Zakarpatská oblast je dnešní oficiální název tohoto kraje. Výraz Podkarpatská Rus budu používat především pro období let 1919-1939, kdy toto území patřilo k Československu a jeho oficiální název byl právě Podkarpatská Rus. Přesto chápu všechny výše uvedené názvy jako synonyma.

Geografické hranice tohoto prostoru není vždy jednoduché stanovit. Paradoxně literární hranice cítíme silněji než ony geografické. A jelikož se jedná o rigorózní práci zabývající se českou literaturou, opomenu tentokrát historii země a odkážu na svou diplomovou práci, v níž jsem se, v rámci možností, historií prostoru Zakarpatska zabývala.

Přesto dodám několik osobních postřehů z návštěvy Zakarpatské oblasti v letech 2009 a 2010. Mezi příjmy obyvatel existují obrovské rozdíly. Ve vesnicích svázejí seno pomocí huculských koníků, po městech se prohánějí mercedesy. Hodně zámožných obyvatel si k majetku dopomohlo prodejem levného benzínu, vodky, cigaret a

² <http://www.mfa.gov.ua/czechia/czech/1653.htm>; citováno 14. 2. 2012

slunečnicových semínek. S rozhovoru s místními obyvateli většinou vyplývá, že chtějí žít lépe – a je jim v podstatě jedno, pod jakou vlajkou to bude.

Staří lidé někdy teskně zavzpomínají. Narodili se ještě v Rakousku-Uhersku, jako děti žili v Československu, následně v Maďarsku, od roku 1944 v Sovětském svazu a od roku 1991 na Ukrajině. A přitom nemuseli opustit svou rodnou vesnici. A vždy to bylo podobné – bída, hlad a odchody obyvatel za prací. Dříve si Rusíni chodili přivydělávat do Sovětského svazu, dnes odchází muži i ženy na západ Evropy či do Spojených států. Jejich děti zůstávají často doma s prarodiči.

J. Župan (1997, 80n.) uvedl na pravou míru bídu Rusínů v současnosti. Je zde velmi málo orné půdy, přičemž půda je jílovitá a těžko obdělávatelná. Bez práce je více než 75 % lidí. Nezaměstnanost je tak vysoká, že lidé jsou nuceni jezdit za prací do jiných států, kde pracují 13-15 hodin denně včetně sobot a nedělí. Tito lidé často vykonávají nejtěžší a málo placené práce. Zpravidla vídají svou rodinu jednou za půl roku, potom se opět vracejí do zahraničí. Tam šetří na všem, jelikož peníze schovávají pro manželku a děti. Z prostého člověka se sdírá kůže, dobře se žije jen malému procentu lidí, zejména „mafianům“ a vedoucím pracovníkům.

Když projíždíte Zakarpatskou oblastí, prožíváte podobné pocity jako I. Olbracht v době, ve které on sám navštěvoval Podkarpatskou Rus. Nemůžete si nevšimnout, že se jedná o zemi kontrastů, o zemi zaostalou, ale také o zemi krásnou. Máte pocit, že se tady na mnoha místech zastavil čas.

3. Výjimečnost prostoru Zakarpatska (sémiotika, topologie)

3. 1 Sémiotika, topologie

Každé téma už bylo ne jednou, ale mnohokrát tematizováno a rozvinuto; určitý topos vystupoval v prostoru nesčetných děl. Při konkrétním tvůrčím aktu i recepci vstupují do vědomí tvůrce i čtenáře v závislosti na mnoha okolnostech ovšem jen některé kontexty a významy, nejčastěji ty nejproslulejší, zatímco ostatní zůstávají svinuté v kolektivním vědomí, ale čekají tam na příležitost, až budou opět aktivovány. (D. Hodrová, 1997, 20) Nezáleží tedy ani na tom, která místa či témata si vybereme a pokusíme se z nich budovat poetiky míst, ani tak nezáleží na počtu analyzovaných témat a míst, ale právě na tom, nakolik se podaří na těch několika vybraných místech postihnout onen obecný proces literárního svinování a rozvíjení témat a míst, respektive jejich významů a příběhů. Ve své

práci jsem si vybrala právě prostor Zakarpatska, ačkoliv si uvědomuji, v kolika různých podobách byl již tento topos tematizován.

Proč právě prostor? Je nepochybné, že utváření krajiny, přírody a předmětného světa je důležitým literárním prostředkem. (A. Nünning, 2006, 639) Prostor je systém vztahů určených místy, směry a vzdálenostmi. Literární prostor není reálný prostor, ale je vnitřním prostorem díla, který specifickými prostředky reflektuje vnější realitu (mimetický realismus), nebo čistě imaginární prostor, předložený dílem v určitém výseku. (Z. Hrbata, 2005, 321)

Prostor bývá těsně spjat s časem. M. M. Bachtin (1980, 222) vidí souvztažnost prostoru a času a zavádí pojem chronotop (časoprostor, známý z Einsteinovy teorie relativity) i do literatury. Chronotop má v literatuře podstatný žánrový význam. Lze v podstatě říci, že právě chronotop určuje žánr a žánrové tvary. V literatuře jsou tedy časová a prostorová určení neodlučitelná. Proto kladu důraz ve své práci i na chronologický přehled děl z prostředí Zakarpatska, protože právě časové určení hraje důležitou roli ve vnímání prostoru.

To, jak je prostor v literárním díle označován, vyvolává souběžně otázku, co se jím označuje, a tato otázka otevírá problematiku signifikace neboli značení. (Z. Hrbata, 2005, 322) Místa jako taková jsou dějištěm příběhů, prostředím, v němž postavy jednají. A tato místa patří do fikčního světa – přesto v mnoha případech odkazují k existujícím lokalitám. I Zakarpatskou oblast můžeme bezpečně vyhledat na mapě, je to geograficky určená část Země. Díla, kterými se zabývám v této rigorózní práci, jsou spjatá s jedním konkrétním místem, a to právě Zakarpatskem. V mnoha dílech se toto prostředí prolíná s jiným místem či regionem, nejčastěji Prahou (například Vančurův *Poslední soud*).

Problematika fikčních světů. Na počátku 60. let 20. století vyvinul americký filosof S. A. Kripke model možných světů (M-Model). Na konci 70. let 20. století objevili U. Eco, Th. Pavel a L. Doležel potenciál teorie možných světů, který umožňuje vysvětlit a popsat světy, jak je konstruují funkční texty. Fikční texty jsou považovány za sémiotické mechanismy určené ke konstruování alternativních světů – tyto světy ovšem nenapodobují skutečnost, ale koncipují světy paralelní ke skutečnosti s vlastními zákonitostmi. (A. Nünning, 2006, 800n.)

Je důležité si tedy uvědomit, že fikce není nápodobou nebo zobrazením aktuálního světa, skutečného života. Populární způsob čtení přeměňuje fikční osoby v živé lidi, imaginární prostředí ve skutečná místa, vymyšlené příběhy v události skutečného života. Mimetické čtení, které praktikují naivní čtenáři, patří mezi nejprimitivnější operace, jichž

je lidská mysl schopna: obrovský, otevřený a zvoucí fikční vesmír se scvrká na model jednoho světa, na skutečnou lidskou zkušenost (L. Doležel, 2003, 10)

Fikční entity jsou často odvozeny ze skutečnosti, jsou zobrazením entit skutečně existujících. L. Doležel (2003, 21n.) zavádí pojem **mimetická funkce**: „*fikční jednotlivina* $J(f)$ zobrazuje *skutečnou jednotlivinu* $J(s)$. Je zřejmé, že mimetická funkce nabízí jistou sémantiku fikčnosti. Tím, že spojuje fikční jednotlivinu s odpovídajícím skutečným protějškem – postavu legendy s historickou osobou, portrét se skutečným člověkem, fikční příběh se skutečnou událostí, fikční prostředí se skutečným místem –, přiřazuje fikčním termínům referenty. Univerzem diskurzu fikčních světů je skutečný svět.“

L. Doleželovi se zdá, že mimetická sémantika funguje téměř zcela automaticky v případě fikčních entit, které jsou označeny týmiž jmény jako skutečné jednotliviny. Protože za valnou většinou fikčních entit nelze odhalit skutečné jednotliviny, mimetická sémantika je nucena uchýlit se k interpretačnímu úhybu: bere fikční jednotliviny jako zobrazení skutečných obecnin, např. společenských skupin či historických podmínek. Mimetická funkce se tak radikálně mění a nabývá nové formy: *fikční jednotlivina* $J(f)$ zobrazuje *skutečnou obecninu* $O(s)$. (tamtéž, 22)

Fikční světy literatury jsou zvláštním druhem možných světů – jsou to estetické artefakty vytvořené, uchované a kolující v médiu fikčních textů. Fikční světy jsou soubory nerealizovaných možných stavů věcí. Hamlet tak není člověk, kterého můžeme nalézt v aktuálním světě, nýbrž individualizovaná možná postava obývající alternativní svět, fikční svět Shakespearovy hry. „Mimetická sémantika zastírá rozdíl mezi skutečnými a fikčními entitami v případě, kdy sdílejí totéž vlastní jméno. Je však zcela zřejmé, že fikční osoby se nemohou potkat, nemohou věřit v interakci, nemohou komunikovat se skutečnými lidmi.“ (tamtéž, 30)

Množina fikčních světů je neomezená a nanejvýš různorodá. Literatura ale není odkázána jen na napodobování světa skutečného. (tamtéž 32) Při tvoření fikčního světa autor čerpá ze světa aktuálního mnoha způsoby. V případě autorů inspirovaných se Zakarpatskem jsme našli tyto kategorie: přejímání prvků a kategorií skutečného světa, vypůjčování si holých faktů, kulturních realémů, či zakotvení příběhů v konkrétních dějinných událostech. Jak ovšem bude vidět v následujících podkapitolách, často dochází ke slučování aktuálního místa pro vytvoření fikčního dějiště. Sepětí fikčních světů a reálných světů je na Zakarpatsku velice úzké. Čestí spisovatelé psali mnoho dokumentaristických děl, ale také románů a povídek. V nich se často inspirovali například reálnými historickými postavami. A z těchto lidí skutečných světů vytvořili

spisovatelé postavy fikčního světa literatury. Olbrachtův Nikola Šuhaj je možná postava fikčního světa literatury. Nikola Šuhaj je ale také osoba, která žila na Zakarpatsku a kolem níž se vytvořilo mnoho mýtů. Mezi historickou postavou Nikolem Šuhajem a fikčními Šuhaji loupežníky existuje nezrušitelný vztah. A tento vztah překlenuje hranice mezi světy. Fikční osoby a jejich skutečné prototypy jsou spojeny mezisvětovou totožností. (L. Doležel, 2003, 31).

Fikční světy nepodléhají požadavkům pravděpodobnosti, pravdivosti a hodnověrnosti. Přesto jsem se mnohokrát vracela při čtení děl inspirovaných Zakarpatskem k reáliím a neubránila jsem se porovnání. Fikční svět je zkonstruován autorem a rekonstruován čtenářem. A vzhledem k tomu, že jsem sama osobně Zakarpatsko dvakrát navštívila a poznala ho (nejen osobní návštěvou, ale též četbou faktografické literatury), neubránila jsem se porovnání fikčního světa se světem skutečným.

Interpretace (hermeneutika). Víme, že fikční světy literatury jsou neúplné. (tamtéž, 35). H. G. Gadamer, zakladatel hermeneutiky, se domnívá, že umění minulosti i moderní umění rozehrávají svobodnou hru a nutí ke spolupráci. Umělecké nás konfrontuje s námi samými. „Rozumíme-li, co umělecké dílo říká, setkáváme se se sebou samým.“ (Gadamer, 1999, 50) Umělecké dílo nám něco říká a tím, že nám něco říká, patří do souvislosti všeho, čemu bychom měli rozumět. Důvěrnost, se kterou se nás umělecké dílo dotýká, je zároveň tajemným způsobem otřes a zhroucení obvyklého.

H.-G. Gadamer si myslel, že po splnutí horizontu minulosti a horizontu současnosti může dojít ke vztahu mezi textem a interpretem. My se musíme přemístit do druhého, abychom mu rozuměli, tj. musíme dobře poznat jeho vlastní stanovisko a horizont dějinné životní situace, v níž se nachází. V tomto procesu, kdy se přemístíme do horizontu druhého, jsme schopni respektovat cizí individualitu. (Hroch, 2003, s. 57)

Sovětský literární vědec M. M. Bachtin připomíná porozumění cizí kultuře – hlubokému porozumění nedosáhneme, pokud se při interpretaci vzdáme svých hodnot, významů a kategorií své vlastní kultury. Naopak cizí kultura se v očích jiné kultury odhalí plněji a hlouběji. Klademe cizí kultuře nové otázky, které si ona sama nekladla, a cizí kultura nám odpovídá, odhaluje nám své nové stránky a nové významové hloubky. (tamtéž, 77) Poznáním cizí kultury, v tomto případě kultury Zakarpatska, můžeme obohatit sami sebe i onu cizí kulturu.

Člověk nemůže rozumět, aniž by rozumět chtěl, aniž by si chtěl nechat něco říci. Hermeneutický přístup znamená ochotu vystavit kritice sám sebe a diskutovat o problémech. Podle Gadamera se pochopení významu musí zakládat – na rozdíl od

objektivního poznání v přírodních vědách – na interpersonální komunikaci a dorozumění o určitých věcných problémech. A porozumění významu a smyslu textu spočívá ve schopnosti klást otázky, které vyvstávají při jeho interpretaci. Důležité je tedy naučit se tázat. Otázka je jádro věci, ale je třeba mít odvahu k tázání. Odpovědi máme všude kolem sebe. Vše kolem nás, reakce lidí, budovy, příroda - to vše je odpovědí na skryté otázky. (A. Hogenová, 2005, 56) V Gadamerově pojetí vychází proto smysl textu z nevyčerpatelného a nekonečného prostoru možných významů, očekávajících nekonečné množství interpretů. (J. Hroch, 1989, 55n.)

Paul Ricoeur vidí podnětné východisko k překonání rozporu mezi pravdou a metodou v dialektickém rozpracování Gadamerovy koncepce časového odstupu mezi textem a jeho interpretem. Podle Ricoeura je to právě autonomie uměleckého díla, která vede k odstupu mezi textem a jeho čtenářem, která umožňuje obohatit individualitu interpreta o nové zkušenosti, vytvářet jeho kulturní obzor a kritický vztah ke světu a poskytnout tak rozumění hlubší dimenzi. Podle Ricoeura nejde v procesu rozumění o projekci subjektivity čtenáře do interpretovaného textu, ale to, že se čtenář *vystaví*, tj. obohatí svou subjektivitu tím, že si osvojí předložené světy, které odkrývá interpretace. (tamtéž, 74)

Interpretace je projevem oživujícího kontaktu s textem, z konkrétního textu vychází a k němu se vrací. Promítá se v ní subjekt interpreta, jeho znalosti, talent i historický horizont. Gadamer je přesvědčen, že každá doba danému textu rozumí svým specifickým způsobem, protože tento text patří do celku podání, o něž se věcně zajímá a v němž se snaží si sama rozumět. Důležité je, že rozumíme jinak než autor, jeho současníci či jiní interpreti – to ale neznamená, že to je lepší rozumění. Časový odstup není to, co má být překonáno – jde o to, abychom poznali odstup času jako pozitivní a produktivní možnost rozumění. Tento časový odstup dovoluje jako „uzrání“ věci či události. A teprve v odstupu se věc stává uzavřenou souvislostí. Tento časový odstup nám pomáhá oprostít se od ponoření do události, umožňuje nám zbavit se předsudků. (N. Pelcová, 2004, 158)

Co to tedy pro nás znamená? Pokud chci tedy něco poznat, musím umět naslouchat, nechat se oslovovat a také se umět tázat. Proto je hermeneutika uměním interpretace – já se musím naučit tázat a nebrat nic jako hotovou odpověď. Ale odpovědět na otázku znamená pochopit smysl otázky a tím i její motivační pozadí. (H. G. Gadamer, 1999, 41)

Přirozené a nadpřirozené světy. Na tomto místě bude třeba ještě pojednat o přirozených a nadpřirozených světech. Přirozené fikční světy jsou případem fyzikálně možných světů. V těchto světech neexistuje a neuděje se nic, co by porušovalo zákony

aktuálního světa. Fikční osoby přirozeného světa jsou možné protějšky lidských bytostí. Například chůze je akce možná pro fikční osobu. Ale učinit se neviditelnou je pro fikční osobu přirozeného světa nemožné. Fikční světy, které porušují zákony aktuálního světa, jsou fyzicky nemožné, nadpřirozené světy. (L. Doležel, 2003, 123) V Tomečkově povídce *Vlkodlak* se občan Ťuch v noci proměňuje ve vlkodlaka a pobíhá se smečkou po lese. Podnětný je z tohoto pohledu Olbrachtův román *Nikola Šuhaj loupežník*, který spojuje prvky přirozeného světa (postava loupežníka, který bral a chudým dával - Olbracht čerpal z historických pramenů) s prvky světa nadpřirozeného (čarodějnice, vlkodlaci, zlomyslné rusalky, duchové, kouzla a čáry, Nikolova nezranitelnost apod.)

Nadpřirozené světy obývají fyzikálně nemožné bytosti – bozi, duchové, příšery. Jsou obdařeny vlastnostmi a schopnostmi, které jsou osobám světa přirozeného odepřeny. Některé osoby přirozeného světa nabývají vlastností a schopností, které nejsou dány obyčejným osobám tohoto světa (vzpomeňme na Nikolu Šuhaje, místy též na Jiřího z Vrbova románu *Duše na horách*). Tento postup vytváří tzv. hybridní osoby (hrdiny pohádek, mýtů, legend), kteří jsou schopni vykonávat nadpřirozené činy, ale zároveň zůstávají přirození ve svých základních vlastnostech (například smrtelnost). Zde odkazují na kapitolu 4. 3. 3, která se věnuje pohádkám sesbíraným J. Spilkou.

Neživé předměty jsou personifikovány, tj. získávají duševní život. Často se tak děje v případě zvířat – ve světě zvířecích příběhů (zejména bajek) se snadno přetváří zvířata v plně vyvinuté osoby s charakteristickými lidskými vlastnostmi a akčními schopnostmi, včetně schopnosti řeči. (tamtéž, 124) Zvířecí pohádky se těší na Zakarpatsku oblibě (Orel a slepice; Chytrý medvěd; Chatka v pralese – pohádky ze sbírky *Tucet hezkých pohádek*; Kocour hrdina ze sbírky *Pohádky z hor*).

Přirozený svět generuje příběhy lidského osudu. Jsou to příběhy velmi různorodé, ale od samého začátku vypravěčství obvykle tragické povahy – od života k smrti (Nikola Šuhaj, Olexa Dovboš, Olena z románu *Olenina láska* A. Kožmínové, Ilko z Tomečkova románu *Mezi dvěma výstřely*), od výsady k pokoření (Knapova *Pusztá*), od lásky ke zradě (Nikola Šuhaj, Olexa Dovboš, Petro Jindry Zodera, hrdinové z Markova románu *Lidé z Poljany*), od rodiny k osamění (román *Jehovova mamón* od Míly Valentové, Drozdův román *Dlouhá noc*). Protiklad mezi přirozeným a nadpřirozeným světem přemostňují světy mezilehlé. Sny, halucinace, šílenství, změněné stavy vyvolané drogami jsou fyzikálně možné, lidské zkušenosti. Zároveň se v těchto rámcích objevují fyzikálně nemožné osoby, předměty a události. Domnívám se, že právě Koenigsmarkova *Cesta sekčního šéfa k moři*

by si zasloužila samostatnou studii z hlediska teorie možných světů, studii o prolínání přirozených a nadpřirozených světů a světů mezilehlých.

Většina beletristických děl inspirovaných Zakarpatskem jsou světem s více osobami. Každá postava je tak začleněna do sítě mezilidských vztahů. Tyto postavy spolu komunikují. V Olbrachtových dílech se postavy často střetávají s mocí, ta má hluboký vliv na strukturaci světa. Moc se zde silným motivačním faktorem (ať už je moc reprezentována četníky či přísným otcem a zákony obce či rodinnými pravidly).

V románech a povídkách často láska, přátelství či kamarádství vedou konatele ke stejnému cíli (vyjádření svého postoje k moci). Způsobem takové interakce je tedy spolupráce. To znamená, že jeden z účastníků může dosáhnout svého cíle jedině tehdy, když druzí, s nimiž je ve spojení, s ním spolupracují a podporují ho (opět postava Nikoly Šuhaje, ta kontrastuje s osaměním postavy Hordubala).

V zakarpatských pohádkách lze spatřit ostrý sociální protest proti carům, králům, vládnoucí společenské vrstvě, spekulantům a zbohatlíkům. Snad proto patří mezi nejoblíbenější hrdiny zbojník, který bohatým bere a chudým dává. V povídkách vystupuje do popředí protest proti vládnoucí vrstvě. A i v tomto případě často chudým obyvatelům pomáhá hrdina z lidu, statečný zbojník.

Implicitnost. Implicitnost je obecným rysem textů. Ve všem vyřčeném nebo napsaném jsou implikovány nevyřčené významy. Proto by nemělo překvapovat, že implicitní význam se stal jedním z ústředních problémů obecné teorie textů a jejich zpracování. V literatuře se implicitnost pěstuje, je dokonce faktorem estetické účinnosti. Obliba implicitnosti v literatuře také vysvětluje, proč je literární interpretace zejména odkrýváním implicitního významu. Je třeba zdůraznit, že pro pochopení implicitního významu je nutné porozumět významu explicitnímu. (L. Doležel, 2003, 173n.) Schéma, které nabízí L. Doležel (2003, 182), nabízí tříhodnotovou hustotu textu: explicitní textura konstruuje oblast určenou, implicitní textura oblast podurčenou a nulová textura oblast mezer.

V některých dílech inspirovaných Podkarpatskou Rusí tvoří některá díla implicitní textura a nulová textura, tedy oblast mezer. Že se Tomečkova novela pro mládež *Stříbrný lipan* odehrává na Podkarpatské Rusi zjistíme ze dvou nenápadných poznámek – zmínka o huculských koních a pro nás exotická jména; jména, která zařazujeme do oblasti Zakarpatska (pokud jsme nějaké romány či povídky ze Zakarpatska četli).

V případě Čapkova *Hordubala* hovoříme o implicitním prostoru – text se vyznačuje značně rozsáhlou nulovou texturou, tedy oblastí mezer.

Většina děl českých spisovatelů o Podkarpatské Rusi se při vytváření fikčního světa značně inspirovala skutečným světem. V případě Zakarpatska se mnohdy fikční i reálný prostor prolínají. Proto v následujících podkapitolách nejprve zmíním popis reálného světa (který vychází z odborných publikací a dokumentů), který v další části kapitoly doplním o literární prostor (mnohdy doplněn o ukázky ze samotných děl), tedy o fikční světy literatury.

3. 1. 1 Země kontrastů

Prostor Podkarpatské Rusi je výjimečný již proto, že se jedná o zemi kontrastů - o zemi okouzující přírody a zároveň o zemi těžké bídy a hladu. Snad ještě více než za časů Ivana Olbrachta se zde mísí dávná minulost s přítomností. Koňské povozy ostře kontrastují s luxusními vozy zahraničních automobilek, to přijíždí muži z Čech, Německa či jiných koutů země na dovolenou do své rodné vlasti. Do očí bijící kontrast nacházíme mezi líbezností tohoto kraje a osudem jeho obyvatelstva.

V *Bezedném roku* nás na tyto kontrasty upozorňuje i S. K. Neumann (1979, 63): „Na poloninách kvetou enciány,/ to po zákonu slepé přírody,/ a lidské květy jsou tu ušlapány,/ to po zákonu lidském.“ Do očí bijící kontrast popsal výstižně I. Olbracht (1982, 120): „Krásný kraj!“ a zároveň „Strašný kraj!“

Podobně vnímá toto prostředí i J. Zatloukal (2005, 311):

„Jít Podkarpatskou Rusí znamená pít z hluboké studnice proměny krás, naslouchati symfonii hor, polonin a krajin dívá se jiná tvář. Stokrát projít tuto zem a vždy nalézati zdroje nových citů a myšlenek. Jít Podkarpatskou Rusí znamená i trpět a nenávidět. Vzepřít se proti minulosti, poučen z ní a pro budoucnost. Vůně Podkarpatské Rusi je tak silná, že se jí nikdy nezbavíš. Je zvláštní a různorodá. Pronásleduje, omamuje a mučí. To proto, že je tak krásná, že zvučí nejmohutnějšími básnickými symfoniemi a opět a znova nejsmutnější baladou lidskou na Vrchovině. Jít Podkarpatskou Rusí znamená myslet.“

3. 1. 2 Periferie

Je pravdou, že reálný prostor Zakarpatské oblasti už dnes, ve světě, kde se zkracují vzdálenosti a můžete být pomocí internetu ve spojení s celým světem, se nám Zakarpatsko jako periferie nejeví. Pro spisovatele 20. a 30. letech to ovšem tak nebylo. Z Čech se sem cestovalo výhradně vlakem. Museli se projet celé Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko – a až potom se člověku otevřel pohled na tajemnou zemi. Podkarpatská Rus byla na periferii, daleko od Prahy. Snad proto nebylo lehké z Prahy řídit zdejší oblast.

Nebylo ani snadné porozumět zdejšímu kraji – kromě jazykové bariéry zde stála bariéra kulturní.

J. Foglar popisuje úmorně dlouhou cestu na Podkarpatskou Rus – vlakem do Chustu, odtud dvěma státními autobusy a nakonec pěšky, jen zavazadla se vezla soukromým stěhovacím autem.

O tom, jak je těžký život na periferii Československa, v Podkarpatské Rusi, napsali i autoři Mladý a Gordon v románu *Sami. Na východě republiky klid*: „Podkarpatská Rus bude mít vždy hodně dohánět, aby se slila se západem. Zařízení západní tu byla a byla tu i houževnatá vůle po rovnováze v práci, účelnosti fungujícího aparátu, v poměru výsledků a úspěchů k námaze všeho druhu. Ale – byla tu temná, nikdy nikým brzděná a hlídaná divočina. Bylo jako na kraji nově objeveného ostrova: na úzkém pruhu pobřeží podobal se život životu jinde. Mechanismus vyplnil džungli, spálil prales a založil dobrou, klidnou a spořádanou plantáž. Uvnitř však stále ještě ryla divoká prasata, žili náčelníci. Tu se ještě řezaly hlavy a udily v ohni. (...) Na Podkarpatskou Rus se nehodil každý. Kdo příliš spěchal a odhaloval své programy buď s naivní důvěřivostí, nebo s vědomím převahy své mentality, zkrachoval. Divočina v něm neviděla nic jiného než nepřítele. (...) Mnozí přijeli s nejlepšími úmysly, ale ukázalo se, že ještě neměli jezdit. Nebyli zralí. Neuměli jednat a ocitali se v nebezpečí, že divočina poruší kázeň a skočí na ně.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 83)

3. 1. 3 Dobrodružství či idyla?

Ze zkušeností osob, které navštívili Podkarpatskou Rus, vyplývá, že lidé zde žijící byli chudí, ale drželi více pohromadě, všichni se znali a pomáhali si. Snad i to fascinovalo české spisovatele. Stejně jako fakt, že zdejší lidé si řešili své problémy jen mezi sebou a po svém, bez ohledu na psané zákony. Nepotřebovali správní moc. Čeští spisovatelé již byli unaveni městem a hledali novou inspiraci. A tu našli právě na Podkarpatské Rusi. Město bylo odcizené přírodě, panoval v něm svět společenské přetvářky a hříchu. Naopak chaloupka na podkarpatské vesnici byla jakýmsi sakrálním prostorem.

V literatuře odlišujeme v zásadě dva odlišné chronotopy, dobrodružství a idylu. Dobrodružství předpokládá cizí nebezpečný svět, široké a pestré geografické pozadí, vykojení z obvyklého řádu života. (J. Peterka, 2007, 232) Naopak idyla zdůrazňuje zakotvení v bezpečí a důvěrném prostoru domova. V uzavřeném kraji dominuje práce, láska a soužití generací.

Česká literatura, které chyběla zkušenost moře, měla vždy blíže k idyle než dobrodružství. V kraji Podkarpatské Rusi se ale ocitáme na pomezí dobrodružství a idyly. Dle povídek a novel zde panoval nebezpečný svět, ve kterém přežívali loupežníci a zbojníci. Na druhé straně zde lidé žili v malých chýších bez komínů, v uzavřeném kraji, v němž dominovala láska, vzájemná pomoc, soužití generací, práce a bída. Život se zde řídil přírodními zákony a střídáním ročních období, podobně jako v realistických románech 19. století. Středobodem tohoto idylického prostředí se stala chaloupka, útočiště, kam se prchalo před velkoměstem. Chaloupka je obydlím skromným, nenápadným, nízkým, skrytým a zapadlým. Její střechu nejčastěji pokrývá sláma, mech či sníh, stíní jí větve ovocných stromů – to vše jakoby ještě podtrhovalo její skrytost, zahalenost a utajenost před okolím. Chaloupka je součástí přírody, a to i materiálem, ze kterého byla postavena. Svým způsobem je i místem doteku s posvátnem. Skrytost chaloupky je metaforou její skromnosti, nízkosti a malosti. Její skromnost a chudost je přitom příbytkem citu a lásky. (V. Macura, 1997, 46n.) Z tohoto pohledu se prostor Podkarpatska jeví jako idylický. S tím souvisí i pohyb z města (ve kterém hrdina ztratil iluze) do vesnice.

Na druhé straně se jedná o prostor neidylický, který se vyznačuje pluritopičností (cesta z vesnice do města, nejčastěji do Prahy). Hrdinové některých románů se toužili dostat do velkoměsta. Lákaly je především lepší životní podmínky (cikánka Eržika z Knapova románu *Puszta* touží najít štěstí ve městě, stejně jako Hanele z Olbrachtovy povídky *O smutných očích Hany Karadžičové*).

Osobně se domnívám, že prostor Podkarpatské Rusi není idylickým místem – odehrávají se tu osudové události. Prostor uvádí hrdinu mimo idylu, tam, kde řádí mor, válka a smrt. Většina děl je jen iluzí idyly. J. Zatloukal (2005, 310) vystihl nespoutanou divokost zdejšího kraje:

„Studená zeleň kapradin a vysoké traviny se vypínají nad padlými velikány. Ticho opanovalo toto bojiště, na němž příroda ukazuje sílu svého zákona. Brodíte se pralesem, kde celé hodiny nepotkáte člověka, neboť jste sešli s turistické cesty, abyste poznali divokou krásu přírody. Necht' tedy vás drtí jako pohádka se svými kletbami, ježibabami a tajemnými hrůzami přehlubokých lesů, kde všechny cesty se propadly a zarostly travou. Život a smrt nevládne nikde tak krutě vedle sebe, jako v karpatském pralese. Ticho padá na vaši hlavu a je vám úzko.“

3. 1. 4 Regionalismus

Ve velkém světě (ve velkoměstě) jsou lidé osamocení, egoisticky uzavření do sebe a zjiště praktičtí, práce je rozdělena a odlidštěna, věci jsou odtrženy od pracovního procesu. A tento svět je třeba sjednotit na nové bázi, zlidštit. Je třeba si najít nový vztah

k přírodě. Snad proto se prostor Podkarpatské Rusi stal pro české spisovatele ve 30. letech tak populární. Většina významných spisovatelů žila ve velkoměstě, v matičce Praze. Tempo života se začalo zrychlovat, lidé se stávali více uzavřenými do sebe, práce se stávala odlidštěnou. A spisovatelé začali hledat nový vztah k přírodě. Návrat k přírodě v sobě skrýval i návrat k lidské přirozenosti. Podobné myšlenky zaznívaly již za preromantismu, vzpomeňme na J. J. Rousseaua.

Velká hospodářská krize začala obrovským propadem akcií na americké burze a následným hospodářským kolapsem v roce 1929. Důsledky této krize dopadly i na Československo. A jak reagovali čeští spisovatelé na hlubokou krizi, nejen hospodářskou? Především úniky. Jednalo se o úniky do předcivilizačních světů. Jaroslav Durych utíkal do historie (*Bloudění*, 1929) stejně jako Vladislav Vančura (*Markéta Lazarová*, 1931). Konaly se útky i na neznámou Podkarpatskou Rus (Slovensko sice bylo také rezervoárem lidské společnosti, vzpomeňme například na povídku Boženy Němcové *Chyše pod horami*, ale Podkarpatská Rus byla zaostalá mnohem více). Tyto úniky od skutečnosti měly mnoho společného: baladičnost (většina děl končí tragicky), cyklický čas (čas, který podléhá zákonům přírody), četné personifikace, metafora a aktualizace mýtů (mytizovaný fikční svět).

Co tedy míníme onou regionální literaturou? Především díla, která svou látku umisťují do určitého kraje, jež se snaží v líčení podrobně charakterizovat a vystihnout jeho zvláštní ráz, odlišující jej od jiných krajů. Literárními centry se mohou stát místa mající zvláštní postavení v sociální struktuře. (K. Krejčí, 2008, 71n.) Domnívám se, že právě takovýmto centrem (regionem) se stala pro české spisovatele Podkarpatská Rus.

Je prokazatelné, že čtenářské zájmy jsou determinovány dobou a prostředím. Doba žijící intenzivně dneškem volá po literatuře realistické a aktuální. Prostředí doby únavy a vyčerpání hledá úniky od skutečnosti. (tamtéž, 131) Od dvacátých let ve velkoměstě vládl konzumní způsob života. Protiváhou velkoměsta se stal venkov, rurální prostředí.

Co bylo cílem regionálního románu? Zdůraznit krajové zvláštnosti proti nivelizujícím vlivům literárního centra. Jestliže centrem bylo a je velkoměsto, bývá s tím spojeno přesvědčení, že život na provincii nebo na venkově je zdravější a šťastnější. Spisovatelé z „centra“ tak hledali pro svá díla látku z různých provincií. A jednou z těchto provincií byla zaostalá Podkarpatská Rus.

V regionálním románu můžeme pozorovat těsné sepětí procesu života generací s konkrétní lokalitou, tento životní proces se v regionálním románu rozšiřuje a detailizuje. Rytmus lidského života je sladěn s rytmem přírody. Hrdinové se odpoutávají od lokálního

celku a odchází do města, kde buď umírají, nebo se odtud vrací jako marnotratní synové do rodného celku. (M. M. Bachtin, 1980, 351n.)

Na druhé straně se jedná o prostor neidylický, který se vyznačuje pluritopičností (cesta z vesnice do města, nejčastěji do Prahy). Hrdinové některých románů či povídek se toužili dostat do velkoměsta. Lákaly je především lepší životní podmínky (cikánka Eržika z Knapova románu *Pushta* touží najít štěstí ve městě, stejně jako Hanele z Olbrachtovy povídky *O smutných očích Hany Karadžičové* či hrdinka Oleny A. Brtníkové-Petříkové).

Osobně se domnívám, že Podkarpatská Rus není idylickým místem – odehrávají se tu osudové události. Prostor uvádí hrdinu mimo idylu, tam, kde řádí mor, válka a smrt. Většina děl je jen iluzí idyly. J. Zatloukal (2005, 310) vystihl nespoutanou divokost zdejšího kraje:

„Studená zeleň kapradin a vysoké traviny se vypínají nad padlými velikány. Ticho opanovalo toto bojiště, na němž příroda ukazuje sílu svého zákona. Brodíte se pralesem, kde celé hodiny nepotkáte člověka, neboť jste sešli s turistické cesty, abyste poznali divokou krásu přírody. Necht' tedy vás drtí jako pohádka se svými kletbami, ježibabami a tajemnými hrůzami přehlubokých lesů, kde všechny cesty se propadly a zarostly travou. Život a smrt nevládne nikde tak krutě vedle sebe, jako v karpatském pralese. Ticho padá na vaši hlavu a je vám úzko.“

3. 1. 5 Exotika

Slovo *exotický*, tj. orientální, nápadný, cizokrajný, neobvyklý (Slovník spisovné češtiny, 2006, 80), pochází z francouzského přídavného jména *exotique* a vyjadřuje to, co nepatří k západní civilizaci. Důležitý je fakt, že v exotickém umění se zobrazuje to, co patří vzdáleným zemím. Exotika předpokládá, že se cizí záměrně postaví do protikladu ke svému, cizost cizího se u exotiky zdůrazňuje, vychutnává a detailně zobrazuje na pozadí myšleného svého, obvyklého a důvěrně známého. (M. M. Bachtin, 1980, 237)

První významnou vlnu exotismu a módu exotického místa zaznamenáváme v evropské kultuře počínaje osvícenstvím a preromantismem. Exotismus se tehdy rozvíjel nejen v souvislosti s kolonizací a christianizací exotických krajů, ale též s proměnami evropského myšlení. Utvářel se ideál přírodního člověka a v obraze divočiny se aktualizovaly mýty o ztraceném ráji a ztraceném dětství lidstva. Co znamená exotické místo – divočina – pro evropskou kulturu a evropský román? Je to místo, které je vzdáleno, a to nejen prostorově, případně i časově, ale také svým charakterem přírodním a společenským. Liší se od východiska pohledu autora a od místa jeho vyprávění. Je to místo ležící mimo, jinde. Vzdálenost východiska pohledu a cesty od divočiny nemusí být nijak velká – za divočinu může být pokládán odlehlý kraj v rámci téže země. Cesta do divočiny

je také cestou k sobě, k sebepoznání, k demaskovanému a obrozenému lidství, cestou noetickou, která je spjatá s 20. stoletím. (D. Hodrová, 1994, 133n.)

Česká literatura nemohla čerpat z koloniální tradice jako například Velká Británie, Francie, Španělsko, Nizozemí či Rusko. Proto v naší literatuře nenajdeme koloniální romány tradičního typu (exotické romány). Avšak příběhy a obrazy z Podkarpatské Rusi v české meziválečné próze zhodnocují exotiku zároveň blízkou i vzdálenou – poměrně blízkou od metropole, a přesto jí vzdálenou svým prostorem a časem. (Z. Hrbata, 2005, 492)

Přesto je třeba říci, že po připojení Podkarpatské Rusi k Československu vstoupily do české literatury jako významný topos Karpaty. Literární podoba tohoto místa, vznikající zprvu v průvodcích, reportážích a črtách, se vyznačovala typickými rysy exotického místa, divočiny. (D. Hodrová, 1994, 65)

Čeští spisovatelé byli okouzleni nejen Karpaty, ale celkovou odlišností tohoto kraje – tady se totiž zastavil čas. A tato časová odlišnost způsobila i odlišnost prostorovou. Ačkoliv se pořád jednalo o západní Evropu, některá místa připomínala skoro orientální kraj: Tento kraj měl blíže k Rusku než ke Slovensku, domnívá se J. Durych (1993, 5) : „jest více na východ, k Rusku, Byzancii, Asii, židům, turancům a cikánům, skoro už poušť.“ Durychovi se navíc zdálo, že pod cikánskými čely místních lidí se blýskají bělma pardálů a tygrů, v Rusínech viděl tibetské nomády a v karpatských kopcích shledal krajinu podobající se střeše světa, Afganistánu, Buchaře, a především zemi středu. Jako by se naše vlast dotýkala Číny. (P. Kosatík, 2010, 331) Podobný názor měl i Vojtěch Lev, který ve své brožuře *Brána na východ - Karpatská Rus* (1920) upozorňuje na „nešťastnou zemi, monstrum Evropy, půl Orientu, půl Ruska, kde se neštěstí usídlilo a zločin byl domovem.“ (J. Vaculík, 1995, 6)

Prostor Zakarpatska je tedy rozhodně prostorem exotickým, protože zobrazuje cizí, jiné a vzdálené (nejen geograficky). Kromě exotismu geografického, který pramení z rozdílů prostředí, kultur a národů, zde můžeme vystopovat i exotismus v čase (historický exotismus jako únik z ubohé přítomnosti). Spisovatelé najednou začali toužit po tom, co bylo jinde a kdysi.

Co bylo na Podkarpatské Rusi exotické? V podstatě všechno – exotika prostoru, exotika rostlin (enciány, které jsou jinde velice vzácné), exotická zvířata (medvědi, jinde ojedinělé) i exotika zdejších obyvatel.

A jak vypadá takové setkání s exotismem? Nejprve je vizuální – oko nejdříve vnímá jinakost místa obrysy a barvami, ke zraku se potom přidruží radost z vůní a doteků.

Následně si začnete všimnout i nezvyklých jmen a názvů. Kolik žen a dívek se v Čechách jmenovalo Hafie či Polana? Kolik českých vesnic nese název podobný Koločavě či Sinoviru? Stačí málo, jedno nebo dvě písmenka, a už se ocitáte na poli exotismu.

O tom, jak člověk vizuálně vnímá exotismus, vypovídají slova J. Zatloukala (2005, 309): „Jako velkolepá básnická symfonie zajala mne Podkarpatská Rus, neúprosně žehnaná záplavou letního slunce, vyprahlá a mlčenlivá. Její vůně se rozpínala výdechem bezpočetných květů, strhovala výškami hor, proudila čerstvou krásou hlubokých údolí Viči, Terebly, Riky, Černé a Bílé Tisy. Vůně Podkarpatské Rusi je prudká jako její spádné hučící řeky, ženoucí se po vyvrácených balvanech a stromech, záludné a odvážné vždy vybojovati si nové koryto. Utajená moc vodstva, spoutaná zelenými okovy břehů, kolikrát již rozdrtila jejich jarní pýchu, aby se rozezpívala revoluční písní, která ničí vše, co se jí postaví v cestu. Zatřese ubohými chyšemi, nezastaví se ani před dobyt看, který žalostně mečí, nesený sráznými vlnami divoké povodně. A rusínský lid nadarmo lomí rukama v překrásných údolích, které jako by byly stvořeny jen pro oči básnickovy.“

Jan Drozd v románu *Dlouhá noc* (1968, 43) píše:

„V pravém rohu vždy píší výrazným písmem Kolje. Píší to tak úmyslně v každém dopisu. Vytušil jsem, že Kolje má exotickou vůni, vzrušuje a vzbuzuje touhu mít přítele z Kolje. Zdeňka to potvrdila. Můj první dopis v její třídě byla velká událost. Všechny dívky jej chtěly vidět a číst.“

Olbracht reflektuje svou cestu jako **sestup do minulosti**, jejíž součástí je i pohanská mytologie. Více viz kapitola 4. 7. 2.

3. 1. 6 Mýtus

České substantivum mýtus je odvozené z latinského slova *mythos* a znamená příběh nebo vyprávění. Mýty vyprávějí o tom, co je archetypální, prazákladní; zachycují prazákladní lidské pocity, situace a otázky – Jak vznikl svět? Jak vznikli bohové? Jak vznikl člověk? Je něco po smrti? Mýtus je tedy symbolickým vyprávěním. Vystihuje archetypální lidské situace, spojuje člověka s vesmírem, harmonizuje ho s transcendentem, vysvětluje jevy za hranicemi rozumového poznání. A navíc se odehrává v nadčasovosti. Mýtus je ztělesněním stálých a neměnných pravd (D. Mocná, 2004, 400)

Dle reportáží žili Rusíni na venkově ještě ve 30. letech 20. století prapůvodním a primitivním životem, obklopeni panenskou přírodou a magickou mocí země. Byli pověřiví, věřili přirozeně na čarodějnice a hadí krále, stejně jako věděli, že v červenci zraje obilí. V tomto kraji se spojovala kouzla a nebezpečí, tajemství a hrozby – podobně jako v pohádkách. Ale většina lidských životů nekončila šťastně. Jako by nikdo v tomto kraji nemohl být trvale šťastný.

V Československu se tedy postupně utvářel mýtus o Podkarpatské Rusi. Vždyť i v Olbrachtově románu o Nikolu Šuhajovi má podkarpatská tematika rysy uzavřeného patriarchálního světa, určovaného jednotou přírody a folklorní tradice. Jsou zde nastíněny základní otázky rusínského osudu a hledání „duše“ rusínského národa. A navíc tento román zachycuje zrození mýtu v regionu na okraji civilizace. Podobným mýtem o venkově (na okraji civilizace) je i Čapkův *Hordubal*. A proč? Protože na Podkarpatské Rusi přežívají ještě nadpřirozené bytosti (zejména duchové a démoni). Na pomoc nemocným se volá „bába kořenářka“, která zlovolné duchy z těla vyhání pomocí nejružnějších lektvarů. Zdejší prostor se vymyká z přítomného času – tak na nás působí některé Olbrachtovy popisy pralesa, tlení, ticha i dávno vyhynulého krkavce. Olbracht navazuje dojem jakéhosi bezčasí obklopujícího mikrosvět horské vsi. (L. Lantová, 1982, 260)

Protože na Podkarpatské Rusi se zastavil čas, dle A. Hartla (2005, 207) je Podkarpatská Rus v Olbrachtově pojetí rezervací hlubokého středověku, kde se reálný život ještě mísí s mýtem.

Podkarpatsko se tak svým způsobem stalo mýtem české kultury, docházelo k mytizaci zdejšího kraje. Na druhé straně vznikaly i dokumentární prózy a reportáže, které ukazovaly rozdílnosti a zvláštnosti zdejšího společenství. Demytizovaly tento prostor, depoetizovaly přítomnost a drsně popisovaly zaostalost tohoto kraje. Této problematice se blíže věnuje kapitola 4. 1.

3. 2 Specifika prostoru Zakarpatska – Zaostalost

Jak vypadala situace Podkarpatské Rusi ve 20. a 30. letech? Tehdy začala Podkarpatská Rus konečně vystupovat ze středověké zaostalosti do civilizace 20. století. Proč středověká zaostalost? Před první světovou válkou umělo číst a psát jen 15 % zdejších Rusínů, kteří měli k dispozici osmnáct soukromých rusínských škol. I maďarských škol bylo málo a docházka do nich byla v horských krajích nesnadná a mezi rolníky neoblíbená. V některých okresech bylo až 98 % analfabetů. Před první světovou válkou tu neexistovaly žádné politické strany. Demagogové zde měli možnosti na Západě netušené. „Byla to nejchudší, nejzaostalejší a alkoholismem nejvíce postižená část monarchie. Lid, pracující na svých primitivních trpasličích hospodářstvích, byl podroben prastarým služebnostem, povinným pracím na farských a učitelských pozemcích, nuceným naturálním dávkám. Více než polovina půdy patřila maďarským velkostatkářům, rusínští rolníci odcházeli do emigrace.“ (J. Vaculík, 1995, 5)

Rolník užíval k obdělávání půdy nejprimitivnějšího náradí. Do lesa vyrážel se sekyrou, na pole s motykou. Bylo možné spatřit i vůz o plných dřevěných kolech vydlabaných z pařezu. I stavení byla převážně dřevěná, roubená došky nebo krytá šindelem. Pec v chatě vařila, svítila i hřála zároveň. Karpatoruské chýše neměly komíny, dým z pece se valil do světnice a odtud se došky dral ven. Chýše neměly ani pořádné podlahy – ve většině chalup tvořila podlahu udusaná hlína. Rusíni se drželi ještě prvotního způsobu pastevnictví. Obvyklým způsobem hospodaření bylo tzv. divoké trávopolní hospodaření – celá obec měla rozděleny horské pozemky na dvě části. Jednu část orala a obdělávala, druhou polovinu užívala na pastvu. (V. Drahný, 1923, 42) Zemědělství na Podkarpatské Rusi se nedařilo i z jiného důvodu. Rolníci málo hnojili, umělá hnojiva většinou ani neznali. Nepoužívali střídavý osevní postup, ale dávali přednost úhoření půdy. Žádné zemědělské stroje (kromě pluhu či vozu) neměli rolníci k dispozici. (P. Švorc, 2007, 103) Navíc na Podkarpatské Rusi byly velmi rozšířeny nakažlivé nemoci, zejména neštovice či břišní tyfus nebo tyfus skvrnitý. (A. Kožmínová, 1922, 27)

V literatuře by bylo vhodné začít osobností Ivana Olbrachta. Ten viděl zdejší prostor jako vesnici jedenáctého století. Jedenácté století v něm evokovaly životní poměry, náboženství, pověry, lidové zvyky, zábavy a především stav předcházející vynálezu pluhu - stupeň, který vesnici včleňuje do historické doby raného středověku, na přelomu pohanství a křesťanství, v českém kontextu zachycené Kosmovou kronikou: „Do jedenáctého století se kdesi zvenčí provalila velká díra a tou se do šera středověku divoce a s šumotem žene dvacáté století. Jistě, prozatím jsou z toho jen zmatky v hlavách i v životě. Hle, od dřevěného kostelíka jde církevní průvod s farářem, zpívá nábožné písně a nese obrazy svatých; a mezi těmi jest i obraz Leninův, a naprosto ne jako demonstrace proti církvi. (...) A tamhle v tom domku bydlí čarodějnice. A tamhle je demokratická škola. A tamhle četnická stanice. Nemůže být ani jinak.“ (I. Olbracht, 1982, 24n.) Bylo to třinácté století s živoucím pánembohem nejen křesťanským, nýbrž i pohanským. K čemu je třeba karpatským pastevcům a dřevorubcům křesťanský bůh? Nepotřebují ho. Stačí jim prastarý bůh pastevců, stád a země.

Právě obrovská bída doháněla mnohé Rusíny k odchodu za lepším. Nejčastěji odcházeli do Ameriky. O tomto fenoménu se dočteme hned v několika prózách (Vančurův *Poslední soud*, Čapkův *Hordubal*, Durychova díla *Duše Podkarpatské Rusi* i *Toulky po domově*, Komárkovy *Lovy v Karpatech*, Knapova *Pusztá* i Tomečkovy romány *Mezi dvěma výstřely* a *Zlatá mandragora*).

3.3 Specifika prostoru Podkarpatské Rusi – Židé

Z odborných textů víme, že Židé tvořili na Podkarpatské Rusi významnou část obyvatel. Je známo, že již kolem roku 1720 se začínali na Podkarpatskou Rus, snad ještě více než na Slovensko, hrnout židovští přistěhovalci ze sousední Haliče. V masovém měřítku sem židé přicházeli ke konci 18. století. Počet židovského obyvatelstva vzrostl během první světové války díky početným válečným uprchlíkům z Haliče. Na konci války představovalo židovské obyvatelstvo téměř patnáct procent obyvatel Podkarpatí. (P. Švorc, 2007, 155n.)

Zdejší židé se soustředili spíše ve městech, ale i na venkově jich najdeme velké procento. Měli v rukou obchody, koncese, řemesla i průmysl. Obchody s pálenkou a vínem byly výhradně v jejich rukou. Část židů byla učiteli na židovských školách, vzdělanější se stávali lékaři či advokáty. Kromě svého jazyka jidiš a zkomolené němčiny ovládali i rusínské dialekty. Zdejší lid byl zaostalý a ngramotný, bez žida se neobešel. Každý z gazdů měl svého žida, kterému důvěřoval. Protože ngramotný rusínský lid, který se podepisoval třemi křížky, nedokázal nic vyřídit, obracel se s důvěrou na židy. (A. Kožmínová, 1922, 19n.)

Díky židovské inteligenci a obeznámeností s politickými poměry (byť jen četbou novin) byl značný i jejich politický vliv. Nepřehání se tedy, když se říká, že kdo získá na svou stranu židy, získal veškeré obyvatelstvo. (J. Brody, 1923, 124) Snad i proto v prvních letech po vzniku ČSR docházelo na Podkarpatské Rusi k řadě konfliktních situací mezi majetnějším židovským obyvatelstvem a novou státní mocí, kterou představovalo české úřednictvo, vojáci a četníci. Židovští podnikatelé, bankéři, obchodníci i krčmáři s příchodem českého živlu (dravého, ekonomicky silného a navíc se státním mocenským zázemím) začali po roce 1919 ztrácet své bývalé ekonomické pozice. (P. Švorc, 2007, 163n.)

Během druhé světové války bylo z území Podkarpatské Rusi deportováno do koncentračních táborů 76 271 Židů a většina z nich tam našla smrt. Celkově postihl holocaust 104 177 židovských obyvatel Podkarpatské Rusi, kteří se už nikdy nevrátili domů a zahynuli na různých místech v nacistických koncentračních táborech. (P. Švorc, 2007, 186)

Židé však byli velice uzavřenou skupinou. Přesto se spisovateli Ivanu Olbrachtovi podařilo nahlédnout i do přísně uzavřeného světa rusínských židů. Nejprve v knize reportáží *Země beze jména*, později v souboru tří povídek *Golet v údolí* (1937).

Zmínka o rusínských židech se nachází snad v každém díle, které se odehrává na Podkarpatské Rusi. Za všechny jmenujme alespoň román *Dlouhá noc* Jana Drozda, Tomečkův román *Mezi dvěma výstřely* či Markův román *Lidé z Poljany*, v němž jsou židé vykresleni jako vlastníci obchodů a hospod. Židy, kteří okrádají Rusíny, vykreslily Mladý a Gordon v románu *Sami*. Utopistický román ze židovského života nabídl Míla Valentová v knize *Jehova a manon*.

3. 4 Specifika prostoru Zakarpatska – Alkoholismus

S židy často souvisí i další fenomén, alkoholismus. Židovští krčmáři byli velice často považováni za příčinu šíření alkoholismu a v souvislosti s tím za příčinu zchudnutí nežidovských zemědělců. (Ch. Kugel, 2005, 150) Karpatský Rus měl nepatrné požadavky. Muži pracovali v lese při kácení dříví nebo paroplavbě, ženy obstarávaly hospodářství. V pondělí, časně z rána, odcházel gazda s tlumokem do práce a vracel se v sobotu, aby se převlékl a mohl jít v sobotu do kostela. Po kostele se sešla celá vesnice v židově hospodě, aby utopila celý týdenní výdělek v kořalce.

Na problém alkoholismu se poukazuje hned v několika románech. Na zhoubnost alkoholu si posvětil Z. M. Kuděj v románu *Horalská republika* (1932). Zde alkohol „zničil“ Popivčuka Leše, čtyřicetiletého dřevorubce a voraře. Jindra Zoder si pro svůj román s názvem *Petro* (1935) vybral alkohol jako ústřední motiv příběhu. V románu Josefa Knapa *Pushta* (1937) dovede alkohol do záhuby učitele Kameníka. Hlavní hrdina Koenigsmarkova románu *Cesta sekčního šéfa k moři*, dr. Oldřich Vorel, nejprve utone v moři vodky, poté v náručí místních dívek a vdov a následně v nekonečných úplatcích.

3. 5 Specifika prostoru Zakarpatska – Pytláci a zbojníci

Karpatské pralesy dodnes hostí hojně medvědů, vlků, vysoké a černé zvěře. Zejména ta ničila z velké části chudou úrodu rusínských políček. A nejen proto je pytlákem skoro každý Rusín. V lese se totiž cítí svobodný a volný. (A. Hora, 1919, 11n.)

Problematiku pytláctví ve svých prózách zachytil Jaroslav Hubálek, J. Vrba a J. Komárek. Všem třem bude věnován prostor v následující kapitole. Na tentýž problém upozorňoval i milovník přírody Jaromír Tomeček, například v románu *Vuř se směje* (1944), *Země zaslíbená* (1947), *Marko* (1967) či v črtách *Kameje* (1970).

Téma zbojníků se objevuje nejen v jednom z nejslavnějších románů z Podkarpatské Rusi, *Nikolu Šuhaji loupežníkovi*, ale taktéž v Tomečkově románu *Mezi dvěma výstřely*

(1972), který je inspirován právě Šuhajem a vypráví o posledních zbojních Poloninských Karpat, o Lepejovi a Klevcovi.

3. 6 Specifika prostoru Zakarpatska – Pověry

Když Češi přijeli do neznámé země, zaskočila je zdevastovanost země, neexistence národní inteligence, neustálá hrozba epidemie a především pověřčivost – Rusíni uctívali svátek medvěda; věřili, že kdo v tento den pracuje, toho uštkne had, nebo mu medvěd podává ovce; vyprávěly se pověry o začarovaných jelenech, které nikdo nemůže zastřelit; povídalo se o strašidlech, vílách a lesních mužích.

„Podkarpatský Rusín je náchylný k mudrování, filosofování a jsou v něm silně zakořeněny náboženské zvyky. Rusín se rád podrobuje zákonům světským a božím. Nicméně jeho zvyky a pověry, od pradědů převzaté, průběhem dlouhých let vytvořené a přetvořené, jsou nejmocnějším vodítkem jeho činů a jeho života.“ (A. Markuš, 2005, 283)

Na víru v pověry upozorňovalo mnoho českých spisovatelů, snad v každém románu najdeme zmínku o pověřčivosti. I čeští lékaři popisovali, jak se potýkali s problémy pověr, které přímo ohrožovaly lidské životy. Rodina skrývala nemocného na půdě v seně či ve slámě, měl-li být odvezen do nemocnice. Činili tak především horalové, kteří věřili, že ten, kdo se odveze do nemocnice, zemře. V pozdějších letech byla cena nemocničního léčení (22 – 25 Kč denně za nemocniční léčení) tak vysoká, že by mnohé chudé obyvatele zcela zruinovala. (Š. Mikulaninec, 2005, 172)

Zákony přírody není možné přestoupit - neboť příroda je tvrdá a nemilosrdná. Její duchové jsou zlí a mstiví. „Proto i zákony přírody – národní obyčeje a pověry – zejména v těch krajích, kam jen stěží se dobývá světlo poznání, jsou silnější než zákony světské nebo boží.“ (A. Markuš, 2005, 284) Přesto i zde přežívá Bůh, zejména na poloninách. Tady je člověk Bohu blíže, o tom ví své i Čapkův *Hordubal*.

3. 7 Specifika prostoru Zakarpatska – Okouzlující příroda

Podkarpatská Rus je mimořádně krásnou zemí. Karpatské přírodní scenérie okouzlí mnohé turisty. Dřevené chaloupky a chýše roztroušené po svazích polonin vyhlížejí jako lístky sedmikrásek. Podkarpatská Rus patří stále ještě k nejkrásnějším zemím Evropy – pokud se týče flóry a fauny. Na mapě Evropy už není mnoho míst, kde kvetou bílé orchideje či se prohánjí karpatsští medvědi.

Karpatská flora je neobyčejně bohatá – zvětraliny pískovců jsou velmi úrodnou půdou. Nejvyššími horami jsou Hoverla (2058 m) a Pop Ivan (2036 m). Po zvlněných

hřebenech se táhnou rozsáhlé poloniny, které se na jaře a v létě proměňují v kouzelné koberce narcisů, krokusů, zlatých lilií, enciánů, protěží, alpských růží i divokých rododendronů. V horských bystřinách se můžete napít křišťálové vody. Vody přinášejí polím vláhu a lidem obživu, ale i nebezpečné záplavy v neregulovaných tocích. V údolích roste kolem potoků devětsil s listy vysokými přes dva metry.

Podkarpatská Rus se svými vysokými hřebeny hor, s hlubokými lesy, pestrými loukami, posetými tisíci květy, sluncem a sněhem, jasnou i chmurnou náladou, lesními bystřinami, doškovými střechami a svéráznými kroji vábila mnoho výtvarných umělců, kteří způsobili nový rozmach v malířství. (L. Kaigl, 2005, 212)

Popisy zdejší krajiny obsahují snad všechny romány, povídky i novely, nevyhnuly se ani pohádkám či poezii. Téměř každého spisovatele okouzila zdejší příroda. Například L. Kaigl (2005, 210), jenž svůj příspěvek psal ve třicátých letech, popisuje příchod jara do Karpat: sníh roztaje a kalné vody z horských velikánů se řítí a vše strhují, když hřebeny hor zazáří tisíci květy, v létě když slunko vše spálí, že ani travičky není pro dobytek, nebo když bouře řádí po hřebenech hor, lid se zbožně dívá do oblak, věří a čeká, co Bůh dá.

3. 8 Slovenská meziválečná próza – lyrizovaná próza a naturismus

Slovenská lyrizovaná próza a slovenský naturismus vyznačují některé podobnosti s tvorbou českých autorů v první polovině 20. století, těch autorů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí.

Slovenskou meziválečnou prózu, právě lyrizovanou prózu a naturismus, ovlivnil švýcarský spisovatel **Charles Ferdinand Ramuz**, básník vesnického románu. Postupně dospěl od úzkého regionalismu k básnickému zobrazení vztahu prostého člověka ke kraji, půdě, osudu a k novému typu básnického regionalismu. Ramuzův román *Savojský chlapec* (1936) v dialozích a popisech prolíná básnický jazyk se stylizovaným napodobením řeči venkovanů, nářečních a hovorových prvků. Osudová rozhodnutí jsou často nelogická, ale podřízená rytmické posloupnosti baladicko-lyrických obrazů, děj je se symetrickou pravidelností umisťován do hor nebo do jezerní krajiny. (Slovník světových literárních děl, 1989b, 172)

Ch. F. Ramuz měl vliv i na francouzského spisovatele **Jeana Giona** (1895 – 1970), který v Čechách proslul především povídkou *Muž, který sázel stromy* (1953). Giono v předvečer druhé světové války vyhlásil tažení proti pseudocivilizaci velkoměsta, strojů a politiky. (O. Čepan, 1977, 65) Svými díly tzv. prvního období patří k regionalistické meziválečné próze a jeho dílo bylo přínosem pro český ruralismus 30. a 40. let a obzvláště

pak ovlivnilo slovenskou lyrizovanou prózu D. Chrobáka a M. Figuli. Gionův román *Hlasy země* zdůrazňuje motivy návratu k půdě, přírodnímu rytmu a kolektivnímu vědomí.

Tématem je člověk hluboce zakořeněný v rodném kraji (zde v Provence), sžitý s přírodním děním. (Slovník světových literárních děl, 1989a, 292n.)

3. 8. 1 Slovenský naturizmus

O. Čepan (1977, 11) ve své publikaci *Kontúry naturizmu* odlišuje lyrizovanou prózu a naturizmus, nicméně oba dva proudy slovenské literatury vykryštovaly v době meziválečné. Zatímco lyrizovaná próza má blízko k novorealismu, naturizmus neboli próza poetického vidění (D. Chrobák a M. Figuli) má blíže k novoromantismu, ale nese v sobě také prvky mýtu, vitalismu, regionalismu a animismu. Tematika děl je redukována na vyhraněný okruh exkluzivních námětů (zatímco lyrizovaná próza mohla lyrizovat téměř cokoliv). Naturizmus obnovil téma vesnice a obrazy člověka v protikladech (kolektivismus – individualismus, racionalismus – iracionalismus, primitivismus – intelektualismus, introvert – extrovert, pasivní – aktivní, věčně ženské a věčně mužské, lyrika – epika). Naturizmus svými netradičními souvislostmi a moderními výrazovými prostředky přispěl k inovaci celé slovenské prózy. (O. Čepan, 1977, 47n.) Právě naturizmus je únikem člověka do přírody a archaiky (vyplývá z deziluze, politických zápasů v meziválečné době a zlověstné předtuchy blížících se katastrof), většina děl je baladického rázu.

Próza **Margity Figuli** (1909 – 1995) má lyrický patos, kterého dosahuje rytmičtými frázováním vět, syntaktickým paralelismem a bohatým výskytem básnických tropů. Její román o návratu ztraceného ráje *Tri gaštanové kone* (1940) patří k vrcholným dílům slovenského naturizmu. (Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1984a, 141n.)

Spisovatel **Dobroslav Chrobák** (1907 – 1951) už ve své první povídce *Les* (1924) vytvořil neobvyklý pohled na tradiční svět slovenské prózy – na vesnici a horskou přírodu, spojil tu realitu vesnického života s fantastikou lidových pověstí. Jeho příklon k naturizmu se projevoval odporem k městu, příklonem k vesnici a jejímu přírodnímu prostředí. Mezi díla slovenského naturizmu vyniká sbírka novel s názvem *Kamarát Jašek* (1937), jejíž úvodní novela *Kamarát Jašek* je situována do horského prostředí dřevorubců. (tamtéž, 243n.)

Dílo **Františka Švantnera** (1912 – 1950) oscillovalo mezi archaickým mýtem a lidovou baladou. Pro nás jsou důležitá dvě díla z jeho prvního tvůrčího období – lyrickoepická *Malka* (1942) a *Novesta hôľ* (1946). Fr. Švantner v nich oslavuje přírodu a přírodní život, díla jsou situována do andělských zemí nikoho a dochází v nich k prolínání

naturismu a lyrismu, iracionality a fantastiky, senzualismu a erotiky. Základním tématem díla *Novesta hôľ* je hledání údajného soka v lásce a pokusy o jeho odstranění. Zaujme zejména lyrická evokace horské přírody a její významová interpretace z více hledisek (konflikt teismu a pohanství, svár přírodního a společenského člověka, spor mýtu a dějin). (Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1984b, 177n.)

3. 8. 2 Slovenská lyrizovaná próza

V tvorbě slovenské lyrizované prózy se objevují podobná témata jako u českých spisovatelů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí: lidská bída (Ján Hrušovský: *Zmok*), deformované lidské vztahy (Ján Hrušovský: *Dve sestry*) a baladičnost. Mezi baladami vyniká Jilemnického *Vítazný pád*, kde zápletku tvoří láska – smrt – sociální situace. Podobného rázu je i baladický román *Pole neorané*, ve kterém dominuje opět láska a sociální poměry. Milo Urban se soustředí na tvrdé podmínky života na vesnici. Prozaická díla Ľuda Ondrejova *Zbojnická mladost* (1936) a *Jerguš Lapin* (1938) obnovují baladický základ slovenské prózy dvacátých let, přičemž vychází z balady sociální (zbojnické). Díla v sobě nesou těžkou atmosféru 30. let, dobu hospodářské krize. (J. Števček, 1973, 264n.)

Ústředním tématem slovenské lyrizované prózy je **dědina**. J. C. Hronský ve svých povídkách (*Osud Matúša Čupaja Čierneho*, *Jarný vietor*) představuje život dědiny jako složitou hru citových a sociálních vztahů. Dědina je podle něj svět labilní, skrývající možnost tragédie, hrdiny doprovází ztráta jistoty, obklopuje je svět plný starostí. (tamtéž, 94) P. Jilemnický svůj vztah k dědině získal při pobytu v Kysuciach. Tento pobyt mu otevřel pohled na krásu dědiny, ale také na její velkou bídu - proto se soustředil především na sociální témata hýbající dědinou. (tamtéž, 242n.) Milo Urban chápal dědinu jako danost i jako symbol. Zobrazoval ji jako pevný organismus, který je schopný vyléčit člověka; organismus, který učí člověka správně žít, zdravě pojmát život a chápat ho. (tamtéž, 67n.)

Fr. Švantner (autor slovenské lyrizované prózy i naturizmu) si za své hrdiny vybíral postavičky obyčejných vesnických lidí, pastýřů a sedláků. Tímto výběrem udivoval literární kritiky, kteří předpokládali, že vesnická tematika s postavami obyčejných lidí nemůže literatuře přinést už nic nového. Vesnické postavy jsou však v autorově pojetí osvobozené od veškerých civilizačních konvencí a žijí v blízkém sepětí s přírodou. Tito živelní lidé se dostávali do konfliktů, jejich život se odvíjel v protikladech – dobro a zlo, láska a nenávist apod. Toto vidění světa umožnilo Švantnerovi nasytit dílo nejen náladovostí, proměnlivou atmosférou a baladičností, ale také pohádkovou fantastikou lidové slovesnosti. (T. Svobodová, 2008) Jeho postavy vychází z reality, ale jsou

přetvářeny v literární fikci. Švantnerovy postavy byly nehmatatelné, vibrovaly a přeměňovaly se, ocitaly se na hranici snu a bdění, zračily se v nich záchvěvy vědomí a nevědomí. (O. Čepan, 1977, 206)

Švantnerův román *Sedliak* chvílemi připomíná Čapkova *Hordubala*. Švantner ve svém románu vykreslil prototyp sedláka, jehož smyslem života je obdělávat, zasít a sklídit. A když se někdo usadí blízko jeho chalupy, chce ho vyrušovat, zasahuje do jeho intimního prostoru a vztahu mezi ním, přírodou a prací, naruší to jeho klid. Každá změna narušuje jeho přirozený rytmus, vztah mezi člověkem a přírodou. (J. Števček, 1973, 164) Lze říci, že ve Švantnerových novelách zaznívá, že „příroda je zárukou štěstí.“ (tamtéž, 188). Naopak v románech českých autorů, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí, se nám příroda jeví spíše jako živel, který zabíjí.

3. 8. 3 Česká lyrizovaná próza

V této souvislosti by bylo na místě připomenout, že lyrizovaná próza měla své místo i v české literatuře, ovšem datujeme ji již kolem roku 1900. Lyrizovanou prózu psal kdekdo, charakteristické byly slohové proměny od impresionismu po secesi. Za průkopníky lyrizace je považován Vilém Mrštík (zejména *Pohádka máje*), Růžena Svobodová a Josef Karel Šlejhar. V lyrizované próze jsou nápadné především jazykové prostředky běžně používané v lyrice (obrazná pojmenování, zvuková ladění vět, odstavců a promluvy jako celku). (J. Lehár, 2006, 432n.)

Svémi obrazy přírody a spojení člověka a země slovenská lyrizovaná próza a naturismus připomínají vitalismus Karla Tomana, S. K. Neumanna (*Kniha lesů, vod a strání*, 1914) a Fráni Šrámka (*Splav*, 1916).

V meziválečné době se objevil i směr s názvem **ruralismus**, který poprvé pojmenoval Antonín Matula, a to v monumentální díle Josefa Holečka *Naši* (poslední díl vyšel v roce 1930). Holeček oslavoval selské tradice, půdu, národ a křesťanskou víru, naopak nedůvěřoval městské civilizaci a pokrokařství. Autoři jako Josef Knap a František Křelina velebili krásu venkova a přírody. Jen návrat ke kořenům může být zárukou bezpečnosti, v moderní civilizaci nespátkovali nic spasitelného. (tamtéž, 647) Z našeho pohledu mezi díly vyniká román Josefa Knapa *Puszta* (1937), který zobrazuje sepětí člověka s krajinou na pozadí kolonizace jižního Podkarpatska.

3. 8. 4 Styčné plochy mezi slovenskou meziválečnou prózou a českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí

Slovenští spisovatelé meziválečné prózy se inspirovali životními příběhy obyčejných vesnických lidí, horalů, pastýřů a sedláků, a o těchto obyčejných lidech psali neobyčejné příběhy. Podobně tomu bylo i v románech a povídkách českých autorů, kteří čerpali náměty na Podkarpatské Rusi. Dalším významným podnětem byla panenská příroda, která autory obklopovala a stala se nevyčerpatelným zdrojem námětů. Přírodní scénérii často spisovatelé popisovali básnickým jazykem.

Jak je vidno, tematické okruhy próz mají mnoho společného s realistickou tvorbou. Slovenští autoři se inspirovali slovenskými vesnicemi, zatímco čeští spisovatelé pospíchali (často z velkoměsta) nasbírat inspiraci až na dalekou Podkarpatskou Rus. Mnoho styčných ploch má tato tvorba i s naturalismem – autoři se soustředili na životní sílu, vášně, živelné děje, dramatickosti a determinaci prostředím i dobou.

Slovenská meziválečná tvorba má tedy několik styčných ploch s českou tvorbou inspirovanou Podkarpatskou Rusí: volba žánrů (próza, ve které dominuje baladická), jazyk (lyrizace, užití poetismů a obrazných vyjádření, dialektismy), prostor (vesnice, hory, panenská příroda), tematický komplex (dědina, lidská bída, deformované lidské vztahy, utrpení; nastolovány jsou extrémní situace: život-smrt, člověk-osud, minulost-budoucnost, dobro-zlo, láska-nenávist apod.; typické jsou významové kontrasty) a volba postav (obyčejní vesničtí lidé, horalové, pastýři). Kromě toho nalezneme v Čechách i na Slovensku inspiraci ve stejných uměleckých směrech: vitalismus, naturismus, realismus, naturalismus, regionalismus a ruralismus. Žánrově prózy oscilují mezi mýtem, legendou, pohádkou a baladou.

3. 9 České stopy na Zakarpatsku a karpatské stopy v Čechách

„Ve druhé polovině 20. let se na Podkarpatské Rusi usadila celá skupina českých umělců: Milada Benešová-Špálová, Jaromír Cupál, Ladislav Císař, Bohuslav Hárna, Anežka Janesová, Ladislav Kaigl, Josef Tomášek, Ota Pokorný, Jaroslav Zajíček. Ve 30. letech sem přicházejí grafici Jaroslav Skrbek, Václav Fiala, Josef Řeřicha, Karel Vik a další. Čeští folkloristé viděli Podkarpatskou Rus jako jedinečnou rezervaci původní lidové kultury, která se v ostatních částech příliš civilizovaného kontinentu už nemohla zachovat. (I. Pop, 2005, 131n.)

Češi se podíleli i na zachování některých kulturních památek. K nejkrásnějším výtvorům lidového umění na Podkarpatské Rusi patří dřevěné stavby kostelíků, které pocházejí ze 17. a 18. století. Uvnitř uchovávají kostelíky nevyčerpatelné památky lidového umění, krásné vyřezávané sloupky, kříže, svícny, kalichy, lustry a lavice. (L. Kaigl, 2005, 211n.) Když se ve druhé polovině 20. let na východě začalo stavět a hrozilo, že staré dřevěné řeckokatolické kostelíky zaniknou, začali si je Češi vozit k sobě domů. Ten nejznámější, kostel svatého Michala z Medvedovců u Mukačeva z 18. století, se v roce 1929 ocitl v pražského Kinského zahradě pod Petřínem – a zůstal tam dodnes, aniž byl kdy znovu vysvěcen a otevřen. (P. Kosatík, 2010, 326)

Podkarpatská Rus byla blízká nejen Masarykově myšlení a úvahám, ale i jeho srdci. Při návštěvě Užhorodu se setkal se zástupci politických stran, kulturních spolků, Červeného kříže a představiteli různých církví a organizací. Před župním domem mluvil nejen česky a maďarsky, ale též rusínsky. (I. Latko, 1999, 45) A. Pilátová (1993, 13) upozorňuje, že se uvažuje i o tom, že by se v Užhorodě znovu odhalila busta či socha T. G. Masaryka (za první republiky tam už jedna stála), který na Zakarpatsku zůstává stále oblíbený. Důkazem této obliby je jeho busta ve městě Svatjava, která byla odhalena k 775. výročí svého založení.³

Češi zanechali v oblasti dnešního Zakarpatska další stopy. O některých z nich vyprávěl Petr Pithart po příjezdu z této oblasti v jednom televizním projevu:

„Řeknu vám upřímně, že teprve tam jsem jednoznačně cítil hrdost na první republiku. My jsme tam plnili takovou civilizační roli. To je pro nás něco neobvyklého. Jsme národ mírumilovný, nevýbojný, nikdy jsme neměli žádné kolonie, ani jsme po nich netoužili a tady nám historie přihrála tuto zvláštní a neopakovatelnou roli. Já si myslím, že jsme se jí zhostili velmi dobře. I dnes, když tam přijíždíte, vidíte stopy první republiky všude a jsou to ty nejskvělejší stopy. A lidé – zejména starší – vzpomínají na republiku doslova s dojetím. Co chvíli nás zastavovali staří lidé a chtěli nám zazpívat československou hymnu. Škoda, že zkušenost s touto zvláštní civilizační rolí jsme nikdy neměli čas ani příležitost prozkoumat. Že jsme nikdy neměli možnost zamyslet se nad tím, jak jsme v této roli obstáli.“ (A. Pilátová, 1993, 13)

Podobný pocit zažíval i M. Borák (1994, 10), který popisuje, jak ho těšilo, když na něj zdejší obyvatelé volali: „To tady postavili Češi!“ S hrdostí a patřičným zadostiučiněním zjišťoval, že ony vznosné úřední budovy, pošty, školy, silnice a železnice, včetně lesních úzkokolejek, které dosud stojí v plné síle a slouží zdejším obyvatelům, postavili Češi. A když se v Zakarpatské oblasti hlasovalo v referendu o tom, zda si obyvatelé přejí autonomii své země, téměř 80 % řeklo Ano. Na volebních listinách o příštím prezidentovi se na Zakarpatsku častokrát objevilo i jméno Václava Havla.

³ <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=2278>; citováno 20. 2. 2012

V oficiálních výsledcích o tom přirozeně nepadlo ani slovo – náš prezident také v sousední Ukrajině pochopitelně nekandidoval. (J. Hořec, 1994, 13)

A. Pilátová (1993, 41) se na začátku roku 1992 domnívala, že turistické kanceláře by si měly všimnout, že Podkarpatská Rus je země nevšedních přírodních krás a kulturních pamětihodností, a pokusit se zorganizovat výlety nejen do Užhorodu, ale třeba k Siněvinskému jezeru a do Jasiny. Cestovní kanceláře to již zjistily a nabízejí různé druhy zájezdů – oblíbené jsou poznávací zájezdy, na kterých se seznámíte s Užhorodem, Mukačevem, poloninami (např. Boržava), přibývá i vysokohorská turistika – tedy výstup na nejvyšší horu Ukrajiny (Hoverlu), Siněvinské jezero, Rachov, Solotvino (slané jezero) Jasiňa, košíkařská vesnice Iza a samozřejmě Koločava. Nemělo by vás překvapit, když na nejvyšším vrcholu Ukrajiny, Hoverle, potkáte české turisty.

Společnost přátel Podkarpatské Rusi vznikla v polovině roku 1990 a navazovala na Spolek přátel Podkarpatské Rusi z první republiky. Tato organizace si za cíl stanovila sdružovat všechny, kteří mají zájem o Podkarpatskou Rus a život rusínského lidu. Pořádá zájezdy, organizuje kulturní akce, přednášky a filmová představení. (J. Hořec, 1994, 6)

3. 10 Jakým symbolem je prostředí Podkarpatské Rusi?

Některá místa jsou tzv. předurčena k určitému ději či k určité události. Pokud například vstoupí pohádkový hrdina do lesa, není pochyb o tom, že ho tam čeká zápas s drakem, d'áblem či jiným nepřítelem. (D. Hodrová, 1997, 15) Prostory (prostorové jevy) bývají v literatuře také znakem, obrazným nositelem druhotných ideových významů (J. Peterka, 2007, 234) Jakým symbolem bylo Podkarpatsko? Podkarpatská Rus se stala symbolem nenaplněného snu, nenaplněného snu české vlády. A taktéž se stala prostorem úniku, úniku z civilizace a přílišné modernizace. Místem, kde se setkával dávno minulý čas a primitivní styl života s archaickými formami lidského vědomí. A také zde přežívaly mýty. Čeští spisovatelé našli v prostoru Podkarpatské Rusi ambivalentní postavy (Hordubal, Nikola Šuhaj) a zvýraznili pluralitu hledisek. Detailně se oběma románům i ambivalenci postav věnuje kapitola čtvrtá.

Prostor Podkarpatské Rusi byl z pohledu Čechů výjimečný – jednalo se o archaickou zemi, ve které Evropa mohla nahlédnout svou nepředstavitelně vzdálenou, polymytickou nebo polodivošskou minulost. A v této archaické zemi byl ještě prostor pro nadskutečné příběhy, jako v Čapkově *Baladě o Juraji Čupovi*.

Prostor Zakarpatské Rusi se vyznačuje svou vlastní poezií a tento prostor zůstal nejen pro české spisovatele místem s tajemstvím. I pro Ivana Olbrachta zůstal tento prostor „začarovaný“.

4. Žánrové spektrum prostoru Zakarpatska

Prostor Zakarpatska inspiroval české autory k napsání reportáží, esejí, pohádek, povídek a románů, ale také k psaní poezie. Zaměříme se na specifika jednotlivých žánrů s důrazem na výjimečnost prostoru Zakarpatska.

4. 1 Publicisticko-dokumentární prózy

Podkarpatská Rus se stala pro českou literaturu tím, čím jsou pro literatury velkých států zámořské kolonie, tedy exotickou zemí. Byla zkrátka odlišná. Nejednalo se o exotismus prostorové dálky, tak daleko od nás země nebyla. Hovoříme zde spíše o exotismu kulturním a časovém.

V době připojení Podkarpatské Rusi k Československu v roce 1919 byl pro českou veřejnost a rovněž i pro českou vědu tento zapomenutý kraj u karpatských hor tabula rasa, velkou neznámou, jakýmsi temným koutem ve střední Evropě, „Asií“ za Košicemi. Ale už počátkem 20. let literatura o Podkarpatské Rusi vzrůstala rychlým tempem, jakoby čeští odborníci tak chtěli nahradit vše, co svět dlužil této zanedbané části země. Zcela odlišný způsob života, barevná národnostní mozaika, panenská příroda, patriarchální způsob hospodářství, pestrost lidových zvyků a obyčejů, bohatý kolorit lidového umění a vedle toho odvěká chudoba kraje, zvláště jeho horské části - to vše lákalo české vědce a dávalo látku jejich postřehům, dohadům a úvahám. (I. Pop, 2009, 1)

První, kteří se začali zajímat o neznámou zemi, byli čeští vědci.

4. 1. 1 Čeští odborníci na Podkarpatské Rusi

Od roku 1922 čeští odborníci začali na Podkarpatské Rusi vědecký výzkum, a to především na poli národopisném, geografickém, archeologickém a historickém. Začala se vydávat encyklopedická díla, sborníky i odborné studie. Mezi prvními se objevila publikace Aloise Hory *Podkarpatská Rus*. Přehled poměrů karpatoruských (1919), v níž podává informace o karpatské floře, fauně, pytlácích, stavu gramotnosti (98 % lidí se neumí podepsat), ale také přibližuje úkoly, které čekají na československou vládu. Další

z prvních publikací byla ta B. Kočího s názvem *Podkarpatská Rus: její poměry hospodářské, kulturní a politické* (1922).

Ve stejném roce vydala vlastním nákladem **Amalie Kožmínová** (1876 – 1951), etnografka a spisovatelka, publikaci *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné* (1922). Podává v ní historický původ tohoto národa, zamýšlí se nad národnostně smíšeným obyvatelstvem (kromě Rusínů a Rusů zde žijí početné skupiny Čechoslováků, Maďarů, Židů, Rumunů a Němců). Značné množství prostoru věnuje složitým vztahům mezi Židy a Rusíny. Jako etnografka svůj zájem soustředila i na zdejší architekturu (chudá venkovská stavení ze dřeva), lidové umění (vyšívání, tkaní a předení) a lidové kroje. Publikaci doplnila devadesáti ilustracemi a kresbami.

Již A. Kožmínová upozorňuje, že místy si tu člověk přijde, že se ocitl na vesnici 18. či 19. století, někdy to vypadá, jako by se člověk přenesl v čase až do středověku. K dalším etnografům a folkloristům, které oslovovala Podkarpatská Rus, jednoznačně patřili J. Vondráček a F. Špála. Česká veřejnost a vědecké kruhy projevíly veliký zájem o skvosty podkarpatského lidového stavitelství, především o dřevěné kostely. Cenné práce na toto téma publikoval Florian Zapletal. Fotograf Bohumil Vavroušek je autorem rozsáhlé fotografické publikace *Církevní památky na Podkarpatské Rusi* (1929). Čeští folkloristé viděli Podkarpatskou Rus jako jedinečnou rezervaci původní lidové kultury, která se v ostatních částech příliš civilizovaného kontinentu nezachovala.

Vážný zájem projevíli čeští vědci taktéž o archeologický průzkum na Podkarpatské Rusi. Lubor Niederle své poznatky sepsal ve studii *Prehistorie Podkarpatské Rusi* (1922). Ve 20. a 30. letech vedl archeologické výzkumy v kraji profesor Jaroslav Böhm, který s J. M. Jankovichem napsal příspěvek na téma *Skythové na Podkarpatské Rusi. Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích* (1937).

Dějínám Podkarpatské Rusi se věnoval historik František Gabriel, který v letech 1930-1938 působil jako inspektor školského referátu v Užhorodě. Jeho práce byly velkým přínosem pro moderní zkoumání dějin Podkarpatské Rusi (*Poddanské poměry na užhorodském panství ke konci XVII. století*, 1934; *Pohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18. století*, 1936). Novověké problematice rusínských dějin se věnoval historik a v letech 1935-1938 ministr zahraničí profesor Karel Krofta. Jmenujme alespoň jeho dílo *Podkarpatská Rus a Československo* (1935). Souborným a obsáhlým dílem se stala publikace kolektivu autorů (J. Chmelař, S. Klíma a J. Nečas) s prostým názvem

Podkarpatská Rus (1923). Velice zajímavé statické údaje přinesla publikace F. Zapletala *Podkarpatská Rus ve statistice* (1925).

Na pomoc badatelům vydal profesor Karlovy univerzity J. Král *Geografickou bibliografii Podkarpatské Rusi* (1923, 1928), která fakticky byla první všeobecnou bibliografií země. Typologií lesního bohatství se zabýval ve 20. a 30. letech profesor Alois Zlatník, který na toto téma napsal rozsáhlou práci *Studie o státních lesích na Podkarpatské Rusi. Příspěvky k dějinám státních lesů a lesnictví na Podkarpatské Rusi* (1934 -1. díl, 1935 - 2. díl).

Profesora **Julia Komárka** (1892 – 1955) okouzila panenská příroda Podkarpatské Rusi podobně jako snad každého návštěvníka zdejších hor a polonin. Své příběhy z loveckých výprav do karpatských hor zachytil v knize *Lovy v Karpatech* (1942). Vyličil v ní autentické zážitky a zároveň knihu obohatil o mysliveckou latinu a odborné postřehy. Kniha tak přinesla čtenářům nenásilnou formou poučení.

Profesor Komárek navštěvoval Podkarpatskou Rus v letech po první světové válce. V předmluvě ke III. vydání J. Komárek (1975, 8) píše, jak ho fascinovaly hřebeny Karpat pralesového složení, které v sobě ukrývaly poslední zbytky velké evropské lesní zvěře, která byla téměř všude člověkem buď vyhubena, nebo vytlačena, anebo se chovala jen v chráněných územích a oborách. V Karpatech dosud žila tato zvířata tak volně jako kdysi na celé evropské pevnině, proto je tato oblast pro zoology, myslivce i milovníky přírody po této stránce nejzajímavějším územím v Evropě.

Julius Komárek detailně popisoval nedozírné lesy bez dozoru, což by mělo nahrávat pytlákům. Nicméně dodává:

„Já sám jsem dlouho věřil, že všichni poloninští pastýři v létě pytláčí. Až teprve po letech, když jsem již Karpaty dobře znal, jsem viděl, že z větší části jsou to fantazie a že pytláctví se v Karpatech provozuje jako pravý lov jen v jistou roční dobu a většinou pytláky odborníky. Pytláctví v létě, kdy najít letní stání jelenů v nekonečných lesích patří k úlohám téměř nesplnitelným, by se vůbec nevyplácelo. Na to je doba říje a zimy. Za druhé mají pastýři, pokud v létě opatrují veliká stáda dobytka, na poloninách tolik práce a tolik starostí s trvalým hlídáním toulajících se zvířat, nošením dříví nebo i dojením, že na pytláctví, i kdyby to šlo, nemají vůbec čas.“ (tamtéž, 20)

Kromě toho si J. Komárek dokázal všimnout i proměnlivého času na poloninách, „ve kterém se střídají dny překrásné pohody, uchvacujících nálad a zvláštní poezie s obdobím strašlivého nečasu, deště, mlhy a zimy, jimž můžete jen částečně a na chvíli uniknout pod chatrnou střechou koliby u planoucího ohně.“ (tamtéž, 22) Jeho pozornosti neujdou ani báchorky kolující o jelenech, obliba pálenky, zaostalost (lidé nemají mosty přes řeky, tvoří

si je na místě z klád) a neregulovaná porodnost, která měla za následek, že rodiny mívaly až dvacet dětí.

Přesto nejvíce prostoru věnuje myslivosti. Detailně popisuje zvěř v této oblasti (lišku obecnou, norka evropského, jelena evropského karpatského a mnohé další). Značné množství prostoru věnuje lovu medvěda brtníka, což bylo snem všech vášnivých lovců evropských zemí. V západní Evropě byl již značně decimován, jedině v Karpatech přežíval. Upozorňuje, že velkou zásluhu na hojnosti medvědů v Karpatech měli kromě rozsáhlých pralesů myslivci bývalých Uher, kteří již před první světovou válkou pamatovali na přísnou zákonnou ochranu této nádherné šlemy. Komárkovi se podařilo vzácného karpatského medvěda ulovit a trofej věnoval sbírkám Národního muzea. Tento karpatský medvěd je uložen v depozitáři v Horních Počernicích (zoologické oddělení).

Ač vědec a myslivec dokázal psát poeticky: „Lovecké trofeje jsem na této první návštěvě na Apecké polonině nezískal, ale propadl jsem zvláštní chorobě, kterou jsme my, kteří jsme jí byli postiženi, nazvali karpatskou nemocí. Zdá se nevyléčitelná. Jeden z mých přátel ji vystihl pozměněnou antickou větou: ‚Kdo se jednou napil z karpatské studánky, musí se tam vracet vždycky.‘“ (J. Komárek, 1975, 33)

Komárkovy *Lovy v Karpatech* patřily svého času ke čtenářsky velmi úspěšným knihám, které se během třinácti let po svém prvním vydání dočkaly ještě dvou dalších reedic. (V. Budín, 1996, 48n.)

J. Vondráček, vášnivý sběratel rusínského folklóru a dlouholetý inspektor v Užhorodě, přeložil z podkarpatské rusínštiny knihu *Lidové balady karpatoruské* (1938). Hlavní postavy těchto balad drtí společenské prostředí a mravní krize. Látka a obsah těchto lidových písní je zdánlivě všední – nešťastná manželství, zrazená láska, vraždy, osudy osiřelých dětí, spory mezi sourozenci, sociální násilí, vzpoura proti utlačovatelům a vojenské motivy (loučení vojáka s maminkou). Balada *Ukradený synek* popisuje řádění zbojníků: „Oj, hora, hora, hořenka/ a pod ní úzká pěšinka.// Jde po pěšince vdovička/ a nese v rukách synečka.// Ej, potkali ji zbojníci,/ to lidé zlí, ti zbojníci.// „Ej, vdovo, vdovo, vdovičko,/ ej, dej nám to své zlatíčko!// Tam v kraji vašem bude mor,/ a zahyne ten malý tvor.// Však v našem kraji nebude,/ a synáček tvůj král bude. (J. Vondráček, 1938, 16)

K vědeckému výzkumu Podkarpatské Rusi přispěl rovněž Slovanský ústav v Praze, jehož součástí byl i tzv. *Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, pověřený vědeckým, kulturním i národohospodářským výzkumem těchto území. Vydával dokonce i *Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*.

Významným propagátorem rusínské kultury a děl rusínských spisovatelů byl český literární historik a publicista **Antonín Hartl**. Napsal několik publikací: útlu brožurku *Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi* (1924), publikaci věnovanou rusínsko-českým vztahům *Rusíni a my* (1930), práce o poválečném literárním procesu na Podkarpatské Rusi (*Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920-1930*, 1930; *Písemnictví podkarpatských Rusínů ve XX. století*, 1937), rovněž vydal encyklopedicky koncipované dějiny rusínské literatury (*Písemnictví Podkarpatských Rusínů*, 1933), sestavil a přeložil první českou antologii Podkarpatské Rusi (*Pozdravení Rusínů: výbor z literatury podkarpatoruské 1920-1935*, 1936) a analyzoval jazykovou situaci na Podkarpatsku (*K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*, 1938).

Starší rusínskou literaturu zkoumal **F. Tichý**, redaktor a vydavatel prvních poválečných rusínských časopisů (*Rusín*, *Nedilja Rusína*, série *Knižki Rusína*, 1922, 1923). V *Ottově slovníku naučném nové doby* publikoval sérii článků o Podkarpatské Rusi, rusínských kulturních a politických činitelích 18. až 20. století a napsal i monografickou práci o vývoji spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi (*Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*, 1938).

V roce 1935 český básník a literární kritik Jaroslav Zatloukal v Bratislavě založil a řídil Klub přátel Podkarpatské Rusi a Podkarpatské nakladatelství (L. Merhaut, 2008, 1687). Monumentálním dílem J. Zatloukala se stal sborník *Podkarpatská Rus* (1936, nově vydán 2005). Příspěvky shrnovaly poznatky o historickém vývoji, kultuře, umění i přírodním bohatství nejvýchodnější oblasti tehdejší Československé republiky. Kamil Krofta se zabýval vztahy Čechoslováků a Rusínů (zejména Slovanský sjezd v Praze roku 1861), V. Suk a Ch. Kugel se ve svých příspěvcích věnovali významné židovské komunitě žijící v zemi pod Karpaty, Š. Martinec zmapoval zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi, z našeho pohledu jsou velice zajímavé postřehy Antonína Hartla k problematice Podkarpatské Rusi v české literatuře. Ivan Paňkevič se vydal po stopách písně na Podkarpatské Rusi, Jevgenij Nedzielskij se soustředil na zobrazení T. G. Masaryka v karpatoruských písních (zejména v kolomyjkách) a A. Z. Markuš se zamýšlel nad národními obyčejí a pověrami.

4. 1. 2 Čeští beletristé na Podkarpatské Rusi

Čeští beletristé objevili Podkarpatskou Rus později, až kolem roku 1930. Do této daleké „ciziny“ se vydávali často během svého prázdninového cestování. První díla nebyla beletristická. Jednalo se o díla dokumentární povahy. S. K. Neumann (*Enciány s Popa*

Ivana; Karpatské léto) i Ivan Olbracht (*Země beze jména; Hory a staletí*) napsali nejprve své turistické dojmy a postřehy z pozorování zdejšího kraje a jeho obyvatel.

František Skácelík (1873-1944, prozaik, básník a literární kritik) se v roce 1919 stal v Užhorodě náčelníkem veřejného zdravotnictví pro Podkarpatskou Rus. V roce 1938 mu vyšla publikace s příznačným názvem *Oprášené listy*. Jedná se o výbor článků z Národních listů, Národní politiky, Lidových novin, Samostatnosti a Fronty. V kapitole s názvem *První české snímky z Podkarpatské Rusi* nás vrací do roku 1919 a popisuje první vesnici, ve které se zastavil: „Rodiny horalů seděly na předpecí v zakouřeném svitu: muži i ženy v bílých režných šatech, šedí starci s vlasy po šíji rozevlátými, pevné dívky s copy u spánků spletenými, matky většinou s dětmi u prsů... Zdálo se mi, že vidím oživené Alšovy obrazy ze života starých Slovanů.“ (F. Skácelík, 1938, 22) Zajímavostí je, že Fr. Skácelíka tento prostor neoslovil natolik, aby o něm napsal sbírku poezie či povídek.

Jaroslav Durych (1886 – 1962) byl za první světové války lékařem na haličské a italské frontě i v zázemí, po vzniku ČSR se krátce stal zubním lékařem v Přerově a od roku 1919 znovu vojenským lékařem v Užhorodě.⁴ V dopise O. Březinovi 14. března 1921 napsal:

„Píšu Vám z Užhorodu v Podkarpatské Rusi, což je absolutně dále než protinožci, ač relativně to není tak daleko. (...) Přijímám to jako trest a pokání za své hříchy, neboť Užhorod jest trestem, dosti brutálním, pro všechny, kdož sem přijdou, a pro mne jest to trestem obzvláštním, neboť jest multiplikován odtržením od mé rodiny na dobu velice, velice neurčitou, temným, arestu podobným kartýrem...“ (J. Durych, 1993, 35)

V létě 1922 publikoval několik článků v Lidových listech, v nichž bystře popisoval náboženské poměry na Podkarpatské Rusi, mapoval politické strany, informoval o návštěvě Užhorodu prezidentem republiky (kterak ho šli přivítat jak političtí vůdci, tak udření a ošlehaní Huculové), o potřebě pozemkové reformy apod. Nebral si servítky a otevřeně vyjadřoval své názory, zejména na československé poslance: „A jezdí-li sem tito spasitelé lidu kázat negramotnému lidu svá hesla, jest to asi taková podívaná, jako když vykomplimentovaná primadona velké opery se ocitne s kočujícím ansámblem v pokoutní hospodě venkovského městečka.“ (J. Durych, 1993, 9)

Nejzdařilejší se zdá být stat' *Duše Podkarpatské Rusi*, v níž vylíčil úředníky, kteří nejsou schopni najít duši Podkarpatské Rusi, pohrdají obyčejnými Rusíny, cítí se

⁴ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl=jaroslav+durych+>; citováno 7. 2. 2012

svrchovanými a vznešenými. Úředníci nemohli najít duši tohoto zvláštního kraje, ale J. Durych se o to usilovně snažil, pozorně si všímal charakteru zdejších obyvatel:

„Doma mají těžkou práci, bídnou kuču, trpký chléb, špatné cesty. Les, bukový, dubový, jaký se nám nelíbí, hory, spíš trpké než krásné. Málo kamene, málo skal, více hlíny a bláta. Nejsou z kamene tito lidé, ne, není zde nikde kamene, ale jsou z tuhého bukového dřeva. Trochu špíny jim prominete, na všechno se zvykne. Jejich kroj není bohatý, okázalý. Barvy jsou chudé i látka je chudá a vyšívání chudé nebo žádné. (...)

Rodná země je neuživí. Muži odcházejí do Ameriky za dolarem, do země pokroku, humanity a svobody; dívky jdou sloužit; rukama i tělem. Snadno se dají zotročit a zhanobit. (...) Zdá se, že prsy všech rusínských žen jsou stále nality mlékem. Jakýmsi mlékem chudoby, tklivosti, ponížení a úzkosti. (J.

Durych, 1993, 32)

V Košicích J. Durych spatřil v kostele obraz Krista. Popisuje jeho tvář, ve které se zračí pohled člověka sedřeného těžkou prací a staletou bídou, hladem a zápasem, je to pohled ustrašený, oddaný, trpělivý a nereptavý. Není v něm ale pasivita, v jeho očích to ještě hraje. Má strach o svobodu, to je tvář podkarpatského Rusína: „A z této podivné tváře, z této úzkosti a sklonění, skoro příkrčení hlavy, ze všeho tohoto tajuplného spojení lesní divokosti, bolesti, hanby, svobody, zlata, oslňujících barev, skvělosti chrámu a nádherného západu slunce jsme pochopili duši Podkarpatské Rusi.“ (tamtéž, 1993, 34)

Část ze svých prací zařadil J. Durych do kapitoly Podkarpatská Rus v knize *Toulky po domově* (1938). Tento cestopis je výjimečný tím, že není pouhým popisem navštívených měst. Spisovatel dokázal postřehnout atmosféru míst a složitou lidskou duši. V těchto toulkách zachytil Podkarpatskou Rus v letech 1921-22. Přibližuje nám cestu do Užhorodu a ráz tohoto hlavního města. Durych nám poodkrývá tajemství užhorodského mostu, vypráví o rozvodněné řece Už a pěje chválu na Užhorod:

„Vy, zlomyslní, co si myslíte o těch svých všelijakých Přerovech a Prahách? Nemáte ani tušení, kde Užhorod jest! Kdo to chce pochopit, musí se v Užhorodě probudit, a to nikoliv ze spánku obyčejného, ať již povinného či úředního, nýbrž ze spánku mystického, k ekstasi, podle kánonu Martina Bubera. Tento jest tedy návod a postup: Jeďte do Užhorodu, a jednoho večera před západem slunce se vydejte třebaš proti proudu Uže do lesa; uvidíte vrchy a lesy, večerní mraky a oranice, za sebou širou rovinu Užhorodem, v dáli velice žíznivé červánky; obloha je tu aspoň dvakrát tak veliká jako v Čechách, západ slunce třikrát tak žhavější, vycházející měsíc v úplňku je u horizontu aspoň čtyřikrát tak veliký jako v Čechách a hvězdy aspoň pětikrát. Jsou tu nesmírná hejna vran. Když se vrátíte do města, uslyšíte hlahol Polyglottie, před očima se vám mihají slabiky a věty české, slovenské, maďarské, rusínské, židovské, slovenské, maďarské, rusínské, židovské i československé.“ (tamtéž, 32n.)

V jedné z kapitol se zabývá rasami žijícími v Užhorodu. Tyto rasy roztřídil do čtyř skupin (cikáni, židé, Maďaři a Rusíni). Durych nenavštěvoval jen města, zamířil také do hor a polonin (popisuje jejich kouzlo, píše o „vlnobití hor“), přesto se většina jeho postřehů

týká samotných obyvatel. Kromě těchto reportáží inspirovala Podkarpatská Rus Jaroslava Durycha i k napsání dvou lyrických próz zařazených do souboru *Kouzelná lampa* (1926, rozšířeno 1936).

Ivan Olbracht, který poprvé přijel na Podkarpatskou Rus v červenci roku 1931, sem přišel získávat dojmy ze života tamního lidu a přesvědčit se na vlastní oči o bídě kraje. Taktéž sem zavítal proto, aby načerpal inspiraci pro další tvorbu. Zdejší poměry, kulturní zaostalost a nešvary státní správy ho od uměleckých záměrů na čas odvedly. Navázal na svou novinářskou praxi a sepsal sérii autentických reportáží, které postupně publikoval na stránkách Literárních novin. (V. Budín, 1996, 39n.)

Olbrachta Podkarpatská Rus doslova okouzila. Od roku 1931 sem jezdil každé léto, byl tu několikrát i v zimě, procestoval zemi od Užhorodu až k Jasině. Při svých pobytech důvěrně poznal prostředí všech národnostních složek jejího obyvatelstva, v Olbrachtovi našla tato země svého autora. Už jedna z dobových kritik (M. Hlávka) mluvila o „zemi I. Olbrachta“, která bude v literárním povědomí existovat podobně jako kraj Bezručův či Jiráskův. (L. Lantová, 1982, 247)

Ivan Olbracht dokázal v místních lidech důvěru a navázat s nimi přátelství. Díky tomu pronikl do podkarpatského světa hlouběji než kdokoli před ním i po něm. Podařilo se mu nahlédnout i do přísně uzavřeného světa rusínských židů a na tomto základě sepsal příhody, které prožíval ve městech, ale i v pustých horách. Tato hlouběji poznaná realita v něm probudila politického publicistu: „Když jsem viděl, do jak nezměrné bídy byla celá země vehnána, jaké kulturní a politické zmatky se tu zcela vědomě a za zištnými účely vyvolávají a jak nebezpečná a dobře organizovaná smečka lotrů rabuje celé kraje, nebylo možno alespoň v první době nenechatí beletrii a nepsati o nich.“ (tamtéž, 249)

Již první Olbrachtova reportáž *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi* vyvolala velký ohlas, autor se stal rázem expertem na podkarpatoruské otázky, začal o nich přednášet a zapůsobil na založení Komitétu dělnické pomoci. V Komitétu působili mimo jiné Karel Teige či Zdeněk Nejedlý. Jejich veřejná vystoupení se neomezovala jen na sbírky pro strádající, ale připravovali i půdu protestů proti policejnímu teroru a vydali dokumentární brožuru *Hlad v Podkarpatsku: Zpráva delegace proletářských institucí ČSR o poměrech v Podkarpatské Rusi* (1932). (tamtéž, 250)

Živý ohlas čtenářů i kritiky zaznamenala sbírka beletrizovaných reportáží, která vyšla knižně pod názvem *Země beze jména* (1932). Během následujících let knihu doplnil ještě o šest dalších kapitol a vydal ji roku 1935 pod novým názvem *Hory a staletí* (1935).

V první reportáži s názvem *Vesnice jedenáctého století* (1932) nám Olbracht evokuje přírodní rámeček vesnice jedenáctého století a svými obrazy přenáší čtenáře do dávno minulého času: zemi pod Karpaty líčí jako místo, kde se zastavil čas - v pralese karpatských hor uslyšíte krákání krkavce, který je v našich krajích dávno vyhynulý. Prales je smutný a zapáchá tlením. Je zde ticho a uprostřed hvozdů na Vás může číhat čert, kterého odtud ještě nikdo nevypudil. Ve strži přespává měsíc. Vesnice leží roztroušená v údolích vodních toků a zdejší chýše s vysokými slaměnými střechami, porostlými mechem, obklopují zahrádky konopí, bramborů, zelí a slunečnic. Na polích se hnojení nepoužívá, neore se, jediným nářadím je motyka. Neboť pluh nebyl ještě vynalezen. Lidé těchto hor v létě pasou a plahočí se na políčkách, v zimě zaléhají do svých jezevčích nor, světnic s podlahou z udusané země, kde jest jen pec, postel, lavice a stůl. Za dlouhých zimních večerů vykládají ženy dětem o babách jagách, muži zase o loupežnících, kteří bohatým brali a chudým dávali. Není třeba brát do ruky Kosmovu kroniku, abychom si udělali obrázek o tom, jak žili staří Slované – žili právě tak, jako žijí teď a tady Rusíni. Tady se nic neprodává a nic nekupuje – je to, co dá pole a les. (I. Olbracht, 1982a, 9n.)

Vesnice jedenáctého století, tak viděl Podkarpatskou Rus Ivan Olbracht – bodeť by ne, jedenácté století v něm evokovaly životní poměry, náboženství, pověry, lidové zvyky, zábavy a především stav předcházející vynálezu pluhu - stupeň, který vesnici včleňoval do historické doby raného středověku, na přelom pohanství a křesťanství.

Ačkoliv byl Ivan Olbracht Rusínem učarován, nejsou jeho obrazy této země idylami. Spisovatel kritizoval koncepci kulturního rozvoje země, projevy národnostního útlačku (ožehavé tematické národnostních otázek na Podkarpatské Rusi věnoval reportáže *Země bez jména* a *Země se nacionalizuje*; vyzoroval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi neví, jak se má nazývat – Rusíny, Rusňáky, Rusy, Ukrajinci či se držet kmenových názvů, jako to činí hrdí Huculové) a kolonialismu ze strany české správy.

Olbracht otevřeně kritizoval českou vládu. Od té doby, co jsou tu Češi, nelze do Ameriky. Česká vláda chrání vysokými železničními tarify dřevařství korunních zemí, poslední zbytky vývozu dříví jsou zastaveny celní válkou s Maďarskem. Halič, Rumunsko a Bosna se staly nedostupnými cizinami, ve vesnici je proto zle, domácí půda zdejší lid neuživí. Kukuřice, která se urodí, nestačí. Lidé se zadlužují, exekuce stíhá exekuci. Dále se Olbracht snažil vymýtit omyly předkládané české veřejnosti ostatními publicisty: „A je to jen omyl našich literátů, že lidé z hor jsou obzvláště zdraví, asi stejně takový jako omyl našich hospodyní, že dobytek z horské pastvy dobře dojí. (I. Olbracht, 1982a, 20)

Vyčítal české vládě, že se na Podkarpatské Rusi staví do pozice pána, staví si ve velkých městech banky a úřady. Užhorod připomíná Prahu v roce 1860. Svou reportáž ukončil konstatováním, že čeští páni kolonizují Podkarpatskou Rus.

Přes tuto ostrou kritiku Olbracht nacházel některá pozitiva a úspěchy české vlády: zdejší intelektuálové, cítící národně ukrajinsky, uznávali, že nové úřady jsou v lecčems lepší než ty staré. Jednoznačně se zlepšilo civilní soudnictví, které bylo za maďarských dob nadobro zkorumpováno.

Olbrachtovy reportáže jsou vyvážené informacemi i úvahami. Autor včleňuje do dokumentů konkrétní výjevy, dialogy a charakteristiky postav. *Hory a staletí* tedy nejsou pouhou uměleckou reportáží. Olbracht hojně využil epizujících prvků – personifikace, dialogu, fabulace a převádění popisů v dynamický děj. Někde dochází až ke kontaminaci reportáže s povídkou. Dojem fabulované prózy navozují i výrazné pointy v závěrech některých reportážích, například v *Obtížném jednání s Ančou Burkalovou*. Autor nám předkládá příběh Anči Burkalové, který je ovšem typický pro celý kraj. Ukazuje na negramotnost zdejších obyvatel, na níž vydělávají notáři, sekretáři a jiní funkcionáři, a to nekalými způsoby – zneužívají často spolkové činnosti – předstírají sepsání nejrůznějších žádostí a slibují neúčelné intervence. Za to vše přijímají peníze od chudých Rusínů a za pár dní zmizí i s penězi. Toto vyprávění lze vnímat samostatně jako prózu beletristicky ztvárňující jeden lidský osud a zobrazující individuální charakter postavy. Někdy na nás působí až jako žánr názorného exempla: „Zde jest příběh Anči Burkalové, ne ojedinělý, nýbrž pro celý kraj typický.“ (L. Lantová, 1982, 255)

Reportáž s názvem *Židé* vznikla v roce 1932. Olbracht píše o úpadku židovského obchodování. Jestliže se Židé živil doposud lichvou a vedlo se jim dobře, teď jsou pracujícím živlem - jsou malými kramáři, živnostníky, zabývají se polním hospodářstvím a pracují na stavbách. Zkrátka i na Židy dolehla bída. Kromě toho je židovství v těchto končinách velice drahé - náboženské daně, rituální lázně, telecí maso je dražší než masa ostatní, mléko je také dražší, protože u dojení musí být židovský dozor, finančně náročné jsou i rituální šátky, klobouky a mnohé další. Je po židovském blahobytu v Podkarpatsku, zbyl jen blahobyt rabínský. Olbrachtovi se podařilo proniknout hlouběji do uzavřené židovské komunity a své nabyté poznatky zpřístupňuje čtenářům, popisuje židovské slavení šábesu a prostor věnuje i silicímu sionistickému hnutí mládeže, vedoucímu k rozpadu jednoty židovské obce. V této reportáži se objevují motivy povídek z budoucího díla *Golet v údolí* (1937).

Rozsáhlá reportáž s názvem *Loupežníci* se stala výchozím bodem pro Olbrachtův román *Nikola Šuhaj loupežník*. Podkarpatský lid neměl psané dějiny ani oficiální hrdiny, přesto hrdiny měl – loupežníky. Ti žili ve vzpomínkách obyvatel, v jejich písních, pověstech a zkazkách. Lid si přál spravedlnost, a tu nastolovali právě loupežníci a zbojníci, kteří bohatým brali a chudým dávali. Drancovali a vypalovali panská sídla, pobíjeli pány a Židy, mstili se, olupovali a vraždili bohaté kupce.

Loupežníci jsou postavy tragické a zároveň oběti – zahynou rukou katovou, úkladem přátel či milencinou zradou. Zákon v nich vidí zločince, vzbouřence, vrahy, žháře a lupiče - psané právo je odsuzuje. Avšak přirozený právní cit utiskovaného lidu je osvobozuje, protože jsou výrazem jeho touhy po spravedlnosti. Své největší slávy dosáhlo loupežnictví v době největšího selského útisku, tedy v polovině osmnáctého století. V té době vystává loupežník Oleksa Dovboš, lidový hrdina, Janošík Poloninských Karpat. Ještě za Ivana Olbrachta byl oslavován mnohými pověstmi, bájemi a písněmi.

Obecně lze říci, že Olbrachtovy beletristické reportáže fungovaly jako průprava k beletrii, zejména k románu o Nikolu Šuhaji a taktéž ke sbírce tří povídek s názvem *Golet v údolí*.

F. X. Šalda ocenil Olbrachtovy reportáže, zejména *Zemi beze jména* jako „reportáž tak vysoké úrovně, že se vyrovná desíti dobrým románům“ (F. X. Šalda, 1931-32, 316) a na základě faktů v ní shromážděných napsal stat' *Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi*, v níž reagoval na Ivana Olbrachta a rozvedl blíže myšlenku kolonizace Podkarpatské Rusi:

„Nemáme zámořských kolonií (...) Ale za to máme Podkarpatskou Rus, jakýsi mlhavý východní přívěsek republiky za Slovenskem, o níž neměl před válkou nikdo určitější představy. A tato zemička, obydlená ubohým rusínským lidem, stala se po světové válce první zkouškou kolonizačních schopností českého měšťáka. Dopadlo to však žalostně. Před válkou kolonisovali Maďaři na Podkarpatské Rusi a kolonisovali, jak ukazuje Ivan Olbracht, i lidštěji, i rozumněji a důmyslněji. Česká kolonisace dopadla v tradici kolonisací všech velkých kulturních národů západoevropských; došlo se tam k tomu, že konec konců nejbezpečnější kulturní nástroj je četnická puška.“ (tamtéž, 315).

V této stati Šalda navázal na Olbrachta, odvolával se na jeho postřehy, kritizoval českou vládu a líčil bídné podmínky, o kterých se však neměl možnost sám osobně přesvědčit. Šalda zkrátka označil Čechy za kolonizátory, kteří na Podkarpatské Rusi čechizují, ale činí to s menším důvtipem, s menším taktem a menší lidskostí než Maďaři, kteří zemi maďarizovali před Čechy. Šalda viděl jen negativní stránky české politiky a nenaznačil ani to, co se české vládě povedlo učinit, v jakých směrech zemi pozvedla.

Olbracht ovlivnil svými reportážemi i **S. K. Neumanna**, který se na svých cestách inspiroval jeho statěmi. Ve svých črtách *Enciány s Popa Ivana* (1933) nalezneme zajímavé

postřehy, nicméně je z nich cítit, že S. K. Neumann nepronikl ke zdejšímu lidu, jeho pasáže jsou příliš popisné. Neumann zůstal vnějším pozorovatelem. Avšak silně na něj zapůsobila příroda, jak o tom svědčí jeho lyrizující popis pralesa:

„Je vlhký, kyprý, bujný, aspoň tady, na březích roz dováděné Tisy, a jeho houštiny jsou při troše opatrnosti jakž takž schůdné. Obraz za obrazem, jeden dojmavější druhého, střídá se po každých několika krocích a stále nové obrazy lákají do hlubiny dál a dále; tisíc podrobností zve tě k zastávkám, proudy plavuní, záhony šťavelu, koberce vysokých mechů, celé lesíky miniaturních smrků a jedlíček na padlých a omšelých velikánech, z mrtvých živí se rodí a vyrůstají a na vrstvách zdánlivě odumřelých rostou nové vrstvy zelené. A Bílá Tisa ze samých peřejí a spádů, zpěných skoků, výbuchů a tanců je také dlouhý, neunavující film světelných obrazů, jejichž kouzlem je divoký, stále nový a nový pohyb tekuté hmoty a jejího šerosvitu. Její řečiště je strž drsných a pestrých balvanů, na nichž a kolem nichž provádí svůj krkolomný běh průzračného živlu podobajícího se někdy dovádivé krásce košilaté. Není tajemná, ale hravá až k smyslnosti, rozpustilá až k vzteklosti, dravá až k ukrutnosti. A zase i tu: obraz za obrazem, jeden krásnější než druhý, udivuje tě vždy po několika krocích a láká tě stále dál a výše.“ (S. K. Neumann, 1954, 34)

S. K. Neumann (1954, 71) v sobě přesto nezapřel levicového intelektuála:

„Přijeli jsme sem, abychom si odpočinuli od civilisace v kapitalistickém vydání a seznámili se s jednou přírodou, nepřiliš ještě dotčenou vykořisťováním, a chodili jsme raději mezi enciány po horských lukách a s batohy po lesnatých horách, než s notesem po lidech a zvidavých návštěvách. Právě člověk, který si nezacpává uši před mluvou hospodářských, sociálních a politických fakt, ba usilovně tu hledá pravou skutečnost pod falešnými ideologiemi a zrádnými frázemi, odpočine si rád a právem tu a tam na slunci, které nesvíí právě na panský zločin a poddanskou zbabělost, a na vzduchu neotráveném vlasteneckých továren a demokratických paláců.“

Spisovatel stejně jako Ivan Olbracht a F. X. Šalda kritizoval českou vládu, že málo povznesla tuto zemi, sama si stavěla státní paláce, zatímco v primitivních nemocnicích se váleli pacienti na holé zemi.

Podruhé se na Podkarpatskou Rus S. K. Neumann vydal roku 1933 a jeho postřehy vyšly v souborném knižně vydaném díle *Československá cesta* (1935), která má podobu cestopisného deníku. Původně byla psaná jako seriál reportáží pro Lidové noviny (jednalo se o cestu kolem republiky od 28. dubna do 28. září 1933). Plán na cestu kolem republiky, z níž by psal novinové reportáže, si vymyslel S. K. Neumann sám, aby si na půl roku zajistil živobytí. Tehdejší šéfredaktor Lidových novin Arnošt Heinrich plán přijal a finančně zabezpečil. Svou cestu Neumann vykonal vlakem, místy pěšky s batohem na zádech. Ve chvílích odpočinku psal pro Lidové noviny reportáže a psal je nerad, s nenávistí, jak sám v knize říká. Teprve po návratu z cesty, když tyto fejetony přepracovával (formu i rozsah) pro knižní vydání, které vyšlo v letech 1934 a 1935, pracoval na nich s láskou. (S. K. Neumann, 1921, 9n.)

Nejdelší dobu na cestě kolem republiky strávil S. K. Neumann právě v nejvýchodnějším koutě republiky, na Podkarpatské Rusi. Tuto část putování nazval *Karpatské léto*. Se svou družkou Lídou Špačkovou zde strávili tři měsíce – od 4. června do 19. srpna. Léto zvolili zejména pro krásu rozkvetlých polonin. Ubytovali se nejčastěji v turistických domech ve městech, vesnice nenavštěvovali, výlety po horách vykonávali, ale většinou se jednalo jen o krátké jednodenní túry. Zdá se, jako by se vyhýbali kontaktu s místními obyvateli a bližšímu poznání lidu. S. K. Neumann nehledal duši Podkarpatské Rusi tak jako J. Durych, Jan Vrba či I. Olbracht. Neobtěžoval se ani být přítomen na svatbě - vždyť na ní byl loni, tak proč ji absolvovat znovu? V knize často převažuje negativní tón, zejména zpočátku, kdy je autor unaven po nemoci. Z jeho řádků na nás nedýchá nadšení, ale spíše znučenost ze zdejšího prostředí.

Přesto se mu podařilo docela dobře vystihnout, co láká člověka z Čech na Podkarpatské Rusi: „Poněkud samotářsky a snad sobecky navštěvujeme a milujeme tuto zemi, která ubožákům ze středočeské civilizace představuje téměř dobrodružství.“ (S. K. Neumann, 1921, 139)

Zatímco z Olbrachtových reportáží a fejetonů vyzařuje soucit i láska ke zdejšímu kraji a lidu, S. K. Neumann v této zemi zůstal turistou, který netoužil po bližším seznámení s lidem. Nedovedl by je snad ani pochopit. Olbracht pronikl nehlouběji nejen do života Rusínů, ale také do života podkarpatských židů. Podal zasvěcené a zároveň čtivé analýzy místních poměrů, svými pracemi významně ovlivnil naše vnímání Podkarpatské Rusi.

Marie Majerová (1882 – 1947) sepsala průvodce *Výlet do Československa* (1937), v němž jednu stať věnuje Podkarpatské Rusi, zejména městům (Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Chust a Rachov), ale také horám a poloninám.

Jaromír Tomeček (1906 – 1997) se proslavil jako autor přírodních próz a autor knih pro mládež. Po maturitě v roce 1925 odešel studovat na právnickou fakultu do Brna. Tady ho zaujal plakát o náboru sil na tehdejší Podkarpatskou Rus, kde civilní správa této územní části republiky přijímala studující práv do svých služeb s možností vystudovat při zaměstnání. Tomeček se chopil dané příležitosti a ve třetím semestru studia požádal o přijetí. Tady kromě jiného poznal i beznaděj člověka z primitivního živobytí, strach z živlů a bezohledných pytláků. Nebýt slibu, utekl by odsud. V jedné ze svých vzpomínkových próz píše: „V hrozné samotě bylo možno skončit u alkoholu, nebo v přírodě.“ Tomeček si naštěstí vybral to druhé. (S. Bartůšková, 1981, 34n.)

Tady, zdánlivě na konci světa, se seznámil s několika významnými osobnostmi naší literatury a kultury (Ivanem Olbrachtem, Vladislavem Vančurou, Karel Novým,

Bohuslavem Martinů, S. K. Neumannem, Jaroslavem Zatloukalem a Karlem Hašlerem). Občas jezdil za přáteli do Užhorodu a jeho barvitě líčení přírodních zážitků zapůsobilo na karpatské experta Lidových novin Josefa Šidáka. Ten mu navrhl, aby své vyprávění publikoval. První Tomečkovy práce – fejetony a prózy – začaly vycházet v českém tisku *Podkarpatské hlasy*. Debutoval fejetonem *Rozhovor* roku 1934. Byl to záznam rozhovoru s chudým Rusínem, vedený v místním nářečí. Cestu do literatury Tomečkovi otevřel čtenářský ohlas přírodních črt a fejetonů publikovaných od roku 1935 v Lidových novinách. (S. Bartůšková, 1981, 37)

Prózy v souboru *Divní* (1946) zachycují Rusíny a jejich svět. Tomeček ukazuje jejich závislost na krajině, kde žijí, ale také bázlivost nad jejich nevysvětlitelnými jevy. A kdo jsou ti Divní? Například dívka koupající se na „rusálný“ pátek v ranní rose, kořenářka Nemeška vyhánějící při úplňku žloutenku z těla učitele, věčně opilý zpěvák Gerendáši, hadař zařikávající zmijí uštknutí, pasáček Vasilek, jehož léčili čemeřící apod. - prostě všichni ti obyčejní a prostí lidé, z hlediska měšťáka snad primitivní, lidé vkořenění v karpatský region. Práce se blížila venkovským obrázkům z konce 19. století, soubor próz se proto moc neprosadil. (tamtéž, 65n.)

Doteky ticha (1971) jsou soubory črt a fejetonů, v nichž se několikrát vrací myšlenkami na Podkarpatskou Rus, vyznává se, že tady prožíval značnou část svého života, mezi zdejšími lidmi dospíval: „Já, produkt dvacátého století, mezi tvory století jedenáctého.“ (J. Tomeček, 1971, 146) Vzpomíná na pastýře, vlkodavy, poloniny a hřebeny Karpat: „Na poloninách se cítím jako na oceáně. I tu mě kolébají vlny, i tady čepičkují jejich hřebínky, i zde volají ptáci potulující se odnikud nikam, i na horských hřebenech je nebe v moci vteřin. Chvilinka, a slunce zastře černá opona; honem, člověče, skryj se, kam můžeš.“ (J. Tomeček, 1998, 58)

V *Kamejích* (1970) převažují črty z české krajiny (Brno, Mikulčice, Pálava, Jeseníky, Vysočina), ale i ty mu připomínají Karpaty:

„Vybavilo mi to vzpomínky na podobný zjev v Karpatech, a já jsem maně čekal, že se sníh náhle proboří a vynoří se z něho stovka zavátých pašiků, vepřů mangolic, jakoby lezla z rovů (...) Všecko tu bylo takové jako tenkrát v Karpatech. Jenom jedno chybělo: medvědí kotec pod sněhovou klenbou, z něhož se ozývá vrnění nového života. A toho mi bylo líto. Líto, že se moje domovina už nesnese s takovouto divočinou.“ (tamtéž, 142n.)

V těchto fejetonech prokázal Tomeček perfektní znalosti nejen literatury (antika, mezopotámské umění, mýty o stvoření světa), ale také astronomie (popisy nočního nebe).

Okrajově vzpomíná J. Tomeček na Podkarpatskou Rus i v souboru fejetonů *Neklid* (1965), ve kterém prožívá dilema příroda – civilizace. Ze *Závaží času* (1972) je pro nás nejzajímavější doslov. V něm Tomeček dokázal, že znal zdejší kraj i literaturu o něm:

„Žil jsem kdysi v klínu východních hor, celou druhou polovinu éry mezi dvěma válkami, v poloninských Karpatech, v území nejhlubšího míru, nejklidnějšího klidu. Patriarchální země to byla a patriarchální lidé, prapůvodní příroda. Zdroj, do něhož chodili pít živou vodu naši největší. Kde jinde by našel Karel Čapek své Hordubaly – ne-li ve vsi na stepi v podhůří Karpat, na pokraji Černého močálu? (...) Znal jsem Hordubala osobně, Juru i Polaňu, i Vasila, přicházel jsem do osady s dobrým slovem i pro dobré slovo. (...) Znal jsme Juraje Čupa. Byl jsem účasten okamžiku, kdy odmítl sednout, pojist, popít, pokud se neudá, že zařezal sestru, jak Hospodin nakázal. (...) Znal jsem Negrovec a chalupu Šuhajových, vím, kde spí svůj těžký sen Nikola, tam na stránce nad chýšemi. (...) Znal jsem Hanelle, znal její rodiče a děda (...) A Marijku nevěrnici jsem znal, udělali z ní star, hvězdu prvního neorealistického filmu na světě. (...) Kořil jsem se enciánům na Popu Ivanu, které učarovaly St. K. Neumanna (...), našel jsem duši na horách, k níž hledal cestu Jan Vrba, a byly mi domovem poloniny, k nimž chodil na pouť Jaroslav Zatloukal.“ (J. Tomeček, 1972, 135n.)

V souboru *Zastav se na chvíli* (1974) Tomeček obdivuje přírodu Čech, Moravy, Slovenska i Zakarpatska. Tomečka uchvacovaly řeky - především pro množství lipanů a pstruhů. Voda voněla a zářila jako marmarošské dýmanty.

Mezi další autory píšícími o Podkarpatské Rusi patří **Rudolf Těsnohlídek** (1882 – 1928), prozaik, básník, dramatik, ale také publicista, fejetonista a soudní referent brněnských Lidových novin. Jeho výbor soudniček *Mrtvý u kříže a jiné soudničky* vyšel až roku 1971, ale většina z nich pochází z dřívější doby. V soudničce z 27. ledna 1923 *Dva na dvoře, tři v komíně* se mnoho o Podkarpatské Rusi nedozvíme. Vypráví o Janu Šebetovi, dělníkovi z Užhorodu. Převažuje v ní komický živel. Další soudničky z Podkarpatské Rusi jsou už tragického obsahu. Soudnička s názvem *Ivan a Hafije* (8. února 1926) nás přenese na četnickou stanici ve Svaljavě. Ivan Zubříč z Bystré se přišel sám udat, že podřezal svou línou ženu Hafiji, která mu zkazila život. Soudnička připomíná Čapkovu *Baladu o Juraji Čupovi*. Podobně tragická je i soudnička *Po svatebním veselí* (5. října 1926). Vypráví o svatebním veselí, které dopadlo krvavě, vraždou muže. Rudolf Těsnohlídek se zmíní, že bylo těžké určit přesný čas smrti: „Kolik bylo hodin a v kterou chvíli se zlý čin stal, bylo možno určit pouze přibližně, neboť i v rozsudku se použilo později místní časomíry a pravilo se, že Gaboda poprvé se chystal za Fencákem, když krávy šly z pastvy.“ (R. Těsnohlídek, 1971, 172) V soudničce *Pomsta Bihunů* se dočteme o odmítnutém nápadníkovi Ivanovi Bihunů, který se krvavě pomstil za hrubou urážku.

Všechny tři poslední soudničky ukazují, jak svérázně byli zvyklí zdejší obyvatelé řešit své problémy. Těsnohlídek do svých soudniček zapojoval i svůj básnický postřeh a osobitý poměr k lidem stojícím mimo zákon. Domníval se, že provinilý člověk není nikdy vinen sám sebou, nýbrž vina je celá společnost, v níž provinilec vyrůstal. Všechny soudničky směřují k jedinému cíli: ke konfrontaci dvou světů, světa souzených a světa soudících. Postavy souzených jsou Těsnohlídkovi většinou sympatické i při své hříšnosti a provinění, vzbuzují lítost a soucit. (R. Těsnohlídek, 1971, 364n.) Soudničky mají též dokumentární povahu, líčí životy a utrpení aktérů, ale také nám přibližují život na Podkarpatské Rusi.

Anna Brtníková-Petříková (1896-1980)⁵ napsala útlou sbírku črt a povídek s názvem *Mezi Huculy*. Jedná se o zápisky a postřehy z let 1929-1933, kdy pobývala na Podkarpatské Rusi se svým manželem. Některé ze zápisků otiskla před knižním vydáním v různých časopisech, například v Národní politice. Soubor *Mezi Huculy* má nejen význam dokumentu, ale také lyrické prózy, v níž dokáže autorka vidět zemi kolem sebe a její lid se všemi vážnými sociálními a společenskými problémy. (A. Brtníková-Petříková, 1997, 84n.) Z našeho pohledu je zajímavé, že se jedná o jeden z mála ženských pohledů na Podkarpatskou Rus.

Brtníkové-Petříkové se sice podařilo věrně vyjádřit odvěkou hudbu polonin, jejich rozkvetlou krásu i tvrdý osud lidí, kteří obývají tuto zem, nicméně zápisky nejsou příliš umělecky hodnotné. Vyšly jen dvakrát, v roce 1935 a 1997.

Je nutno ocenit, že autorka dokázala proniknout blíže k lidu a rozmlouvat s ním, proto máme k dispozici velice zajímavé momenty: Huculky (tedy ty, které dokáží číst) čtou česká díla, například Vrbův román *Duše na horách* (1931), Huculové-muži zase rádi rozpráví o svých zážitcích z válečného zajetí ve Francii. A ačkoliv jsou Rusíni velice zbožní (gazdyni začínají svůj den tichou modlitbou, gazdové utíkají k Bohu s prosbou i s poděkováním), znají ještě pohanský svět plný kouzel a divů a dovedou o něm vyprávět v podvečerních chvílích. (tamtéž, 9)

Spisovatelka dovedla ocenit také nespoutanou divokost hor a osobitou květenu, udivuje ji protěž na Bliznici stejně jako alpská růže na Pietroši a kontrasty (polonina je

⁵ Anna Brtníková-Petříková vstoupila do české literatury v roce 1923 novelou *Necestou* vydanou v bibliotéce fondu Julia Zeyera. Byla sestrou literárního historika a básníka Václava Brtníka. Své společenské i životní osudy promítala nejednou do svých literárních děl. Taktéž ji zaujaly psychologické problémy moderní ženy a vyjádřila svůj pohled na tuto problematiku několika pracemi (*Světání; Visuté hrazdy*). (A. Brtníková-Petříková, 1997, 84)

rozdováděným paloukem barev a odstínů, karpatský les je chrámem ticha). Některé popisy jsou místy poetické:

„Verchovinci jsou dobří lidé, není třeba vyhýbat se jejich chudým chatám, pod jejichž střechami bez komínů žije víc lidskosti než za chladnými zdmi velkoměstského betonu. Jejich život mezi nebem a zemí je básní jejich podvědomí a čteme ji ze zastřených, hasnoucích očí starců, kteří usedají na práh nízkých chaloupek a dívají se mlčky do modrých dálek celé hodiny. Jak máme daleko k moudrosti starých očí, a oč dále k duším těchto negramotných samotářů, jejichž čarovný svět visí pod hvězdami, vysoko nad kalnou sedlinou přecivilizovaných nížin!“ (A. Brtníková-Petříková, 1997, 14)

Jiné kapitoly připomínají povídky, obsahují dialogy a přibližují drsné osudy huculského obyvatelstva, zejména dívek a žen (*Anočka, Russkaja baba, Kalekova žena, Děvče z Bogdanu, Chata pod Menčulem*). V příběhu *Děvče z Bogdanu* líčí osud Oleny, jejíž příběh byl podobný osudu většiny dívek v tomto kraji – vyrostou jako polní květy, nepěstěné a nehlídané. Nikdo o ně nepečuje v době jejich rozkvétání a nikdo pro ně nepláče, zvadnou-li předčasně. Zároveň tyto dívky sní o lepší budoucnosti a tu teď vidí v Praze či Československu obecně, všude je lépe než tady na horách. (tamtéž, 53n.)

Jako žena prožívala velice intenzivně tvrdý život Huculů. V závěru kapitoly *Daj, Bože, zdorovia!* zaznívá její modlitba za lepší budoucnost kraje, který si zamilovala:

„Daj, Bože, zdorovia Huculům ve vsích i Verchovincům, kteří mají hodně schopností a energie, ale nedovedou jich účelně využít, a proto jsou chudší než jejich ovesná a bramborová políčka, daj, Bože, zdorovia jejich chytrým dětem, které se v ubohých školách, někdy jen z chléva upravených, sklánějí nad karpato-ruskými slabikáři a sotva kdy usednou do středoškolských škamen, daj, Bože, zdorovia celému huculskému kraji.“ (tamtéž, 10n.)

Ve své vzpomínkové knize *Život v poklusu* se **Jaroslav Foglar** (1907 – 1999) vrací k létu 1938, kdy s oddílem Hochů od Bobří řeky vyrazili na celoměsíční tábor do nejvýchodnější části země, na Podkarpatskou Rus: „Byla to nejen pro mne, ale i pro naprostou většinu Čechů oblast zcela neznámá, a když se o ní něco dozvěděli, tak jen z knížek Ivana Olbrachta Golet v údolí nebo Nikola Šuhaj, loupežník.“ (J. Foglar, 1997, 131) Foglara tam lákala krásná příroda, chudoba obyvatel, fakt, že většina lidí tam dosud nikdy neviděla dvacetikorunu, a domněnka, že „země je divoká a prohánějí se tam rysové a medvědi! Kdo by odolal? Kdo z mladých lidí by to vše nechtěl vidět a zkusit? Já to zkusit chtěl a já jsem neodolal!“ (tamtéž, 131)

J. Foglar (1997, 132) popisuje, že nevěděl o žádných příručkách, které by referovaly o Podkarpatské Rusi. Dostal ale tip, kde a u koho informace získat – u znalce Podkarpatské Rusi, spisovatele Ivana Olbrachta. Jedinou informaci, kterou z Olbrachta dostal, bylo, že je tam všude hezky a ať jedou třeba k Sinovíru.

Skauty vyčerpala úmorně dlouhá cesta na Podkarpatskou Rus – vlakem do Chustu, odtud dvěma státními autobusy a nakonec pěšky. Ani Sinovír na ně nejprve neudělal příliš dobrý dojem: „Po vystoupení z autobusů na návsi u kořalny Izáka Kahana nás ihned obklopil dav podezřele vypadajících Rusínů, z nichž někteří měli na spáncích pejzy a na temenech hlavy sametové čepičky. Maně jsem měl pocit, jako bychom se ocitli v loupežnickém hnízdě Nikoly Šuhaje.“ (J. Foglar, 1997, 133) Krásná přírodní scenérie jim brzy dala zapomenout všechny počáteční útrapy. Skauti se vypravili i po stopách Nikoly Šuhaje. Vydali se do Koločavy a hajný Motyčka jim ukazoval místa, kde se Šuhaj skrýval před četníky. A dokonce měli tu čest setkat se i s otcem Nikoly Šuhaje (Petrem Šuhajem), který se do jejich kroniky podepsal třemi křížky. (tamtéž, 136n.)

Zdeněk Matěj Kuděj (1881-1955), bohém a tulák, je znám jako autor životopisných vzpomínek na svého přítele J. Haška a jeho bohémskou družinu. K jeho nejhodnotnějším dílům patří knihy fejetonů a reportážních črt z cest po Americe (V. Forst, 1993, 1043), ale také polodokumentární román *Horalská republika. Román z Podkarpatské Rusi* (1932). Kuděj totiž prožil na Podkarpatské Rusi několik let a dobře poznal prostředí výrazné podkarpatské skupiny, Huculů.

Jedná se o více jak třísetstránkový román o vzpouře Huculů v Jasině v roce 1918 proti maďarské nadvládě, ustavení Huculské republiky a kruté rumunské vojenské okupaci. Detailně je vylíčena touha Huculů po svobodě a samostatnosti, protože už jim došla trpělivost s Maďary a jejich útiskem. Huculové obsadili Jasiňu, aby se vymanili z maďarského otroctví, toužili řídit své hospodářství sami a zařídit si svou vlastní republiku. Spoléhali na nově se tvořící sousední Ukrajinu, ale ta byla sama slabá a měla mnoho nepřátel. Maďaři povolali na pomoc Rumuny a Huculy krvavě potlačili – kdo nebyl zabit nebo raněn, padl do zajetí. Zachránila se jen hrstka lidí. Přesto závěr vyznívá pozitivně, státotvorně. Hlavní hrdina nachází naději v připojení Podkarpatské Rusi k Československu:

„Tohle byli lidé prostí a nenucení, kteří se nenaparovali tak jako hrdopyšní Maďaři, kteří se pokládali za něco vyššího, nežli byli ostatní lidé, a kteří s nimi jednali jen jako s dobyt看kem a ne jako s lidmi. Rovněž nebyli tak suroví a ukrutní jako Rumuni, kteří týrali bez příčiny kde koho jako praví zbabělci, kterými se za války osvědčili skoro na všech místech, kde přišli do vážného boje. Ani nebyli tak lehkovážní a neprozřetelní, jako byli většinou všichni Ukrajinci, kteří nemohli pro samé osobní spory vytvořit nic velkého. Tulajdanovi se zdálo, že s nimi bude možno opravdu dobře vyjít. Jen aby ho jeho naděje nezklamala!“ (Z. M. Kuděj, 1932, 318n.)

Z práce poznáme, že autor pilně studoval místní poměry, vyslýchal pamětníky a studoval zprávy v denním tisku, fakticky korektně rekonstruoval vzpouru Huculů proti

Maďarům. Podrobně popsal bojiště, zúčastněné postavy i brutální maďarské a rumunské zacházení s Huculy. Přesto dílo nebylo jen suchým popisným dokumentem zoufalého boje Huculů. Z. M. Kuděj do románu dovedl umně zakomponovat mnoho dějových a psychologických odboček (ani v době krutých bojů lidská srdce nespí, prožívají lásky i ztrátu těch nejbližších). V průběhu bojů sledujeme osudy několika huculských rodin a seznamuje se s životem zdejších obyvatel: silná nenávist Huculů k Maďarům, negramotnost většiny obyvatel Jasini, víra v pověry, trvalý hlad a bída. Ve velice nelichotivém světle vykreslil židy - jako lichváře (Jojna Rosenthala), nečestné a všehoschopné muže (Herška Waitzmanna, který opíjel Huculy, dával jim podepisovat směnky nebo dlužní úpisy a potom jim zabavoval majetek). Vylíčil také problém Huculů s alkoholem, respektive horilkou, který byl věčný - ničil lidské životy.

O kvalitě románu svědčí i fakt, že byl přeložen do ukrajinštiny a vyšel ve Lvově s názvem *Guculska respublika* (1937), jak píše H. Mikulová (2001, 14). Byl však zastíněn o rok později vydaným Olbrachtovým románem *Nikola Šuhaj loupežník* (1933).

Jaromír Hořec (1901 – 2009), básník, novinář a publicista, se narodil v Chustu, v rodině lesníka. Od roku 1932 žil v Praze. Osud jeho rodné země ho zajímal pořád, opakovaně se vracel k otázce Podkarpatské Rusi, v 90. letech byl dokonce předsedou Společnosti přátel Podkarpatské Rusi. V devadesátých let napsal a vydal také několik odborných knih: přehlednou historii a úvahy shrnuté v publikaci *Podkarpatská Rus – nedělitelná svoboda* (1992), historické studie vydané pod názvem *Podkarpatská Rus – země neznámá* (1994), studie *Země naděje. O minulosti a současnosti Podkarpatské Rusi* (1995) a *První roky svobody. Podkarpatská Rus 1918–1920* (1999). Kromě toho uspořádal několik děl věnující se problematice Podkarpatské Rusi: *Minulost a současnost Podkarpatské Rusi* (1994), *Podkarpatsko včera a dnes* (1994; výběr nejvýznamnějších českých a slovenských článků otištěných v první polovině roku 1992), *Pravda o Podkarpatsku* (1994; navazuje na předchozí svazek edice, jedná se o výběr nejzajímavějších článků a reportáží uveřejněných v českém a slovenském tisku v druhé polovině roku 1992), *J. J. Perfeckij: Podkarpatská Rus ve století 13.–15.* (1995), *E. Beneš: Podkarpatsko a jeho vztah k Československu* (1996), *Střední Evropa a Podkarpatská Rus* (1997) a *Dokumenty o Podkarpatské Rusi* (1997).⁶

⁶ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1026&hl=ho%C5%99ec+>; citováno 12. 2. 2012

Jaromír Hořec, který si podkarpatský modrý kvítek – hořec – zvolil za své básnické i občanské jméno, byl spoluzakladatelem deníku *Mladá fronta*. Ve vzpomínkové knize *Poválečná léta. Vzpomínky zakladatele Mladé fronty* (2010) se myšlenkami vrací do své rodné země a s radostí na ni vzpomíná v kapitole s názvem *Moje Podkarpatsko*. Do školy chodil Jaromír Hořec ještě v Chustu, od roku 1928 do Užhorodu, kam se jeho rodina přestěhovala:

„Ve škole v Užhorodě jsme se domlouvali hatmatilkou, která se skládala z několika řečí, protože mí kamarádi byli nejen Češi a Slováci, ale i Rusíni a Maďaři a židovští chlapci s dlouhými pejzy, většinou v bílé košili a černých šatech. Pokud si pamatuji, snášeli jsme se dobře, žádné rvačky, hádky nebo posměch. Každý byl jiný, a my to pokládali za samozřejmé.“ (J. Hořec, 2007, 9)

Jaromír Hořec nemá tak negativní náhled na působení české vlády jako Ivan Olbracht, F. X. Šalda nebo S. K. Neumann:

„Za první republiky se země zvedala z národnostního ponížení i z bídy. Zakládaly se nové školy, vyrostly nemocnice, obce začaly spojovat nové silnice a mosty, klesla úmrtnost dětí a matek, ustupovaly nemoci, likvidovala se negramotnost. Jak vyplývá z dokladů, prezident T. G. Masaryk měl osobní zájem, aby se země dostala ze stavu, který tu znamenal v době Rakouska-Uherska téměř středověk.“ (tamtéž, 11)

4. 2 Poezie

Lyrika není hojně zastoupeným literárním druhem, je v menšině. Zdálo by se, že krása karpatských hor bude silnou motivací pro psaní lyrických básní, ale to se nepotvrdilo.

4. 2. 1 Jaromír Hořec

Mezi jeho první básnickou sbírkou věnovanou Podkarpatské Rusi patří ta s názvem *Jasina* (1946). Sbíрка měla být vydána dříve, ale Jaromír Hořec odmítl vypustit několik závěrečných básní, které by narazily u cenzury (zdály se mu pro strukturu sbírky svým svědectvím velice důležité). A tak sbírka spatřila světlo světa až po válce. V prvním oddílu (*Čistopis*) převažuje intimní lyrika, pro nás je zajímavější oddíl *Pevňůstky* a v něm báseň *Zdá se ti město*. O rok později vyšla autorova druhá básnická sbírka s názvem *Na časy* (1947), která je rozdělená na čtyři oddíly. V oddíle *Vyhnanství* vzpomíná na rodnou zemi a řeku Tisu. Básnická sbírka *Chléb na stole* (1998) shromažďuje autorovy verše psané od roku 1944, ve kterých se vrací na Podkarpatskou Rus. Významné je pulsování mezi epikou a lyrikou (například *Článek o soše* věnovaný osudu bronzové sochy T. G. Masaryka, která od roku 1928 stála na náměstí v Užhorodě), do básní vstupují reálie doby a její konkrétní detaily. Ve sbírce *Chléb na stole* Jaromír Hořec nazývá Podkarpatskou Rus

„kladbištěm“⁷, činí tak například v básni *Zem* z roku 1944: „Tam doma na východní straně/
zůstalo vše, co je mé, (...) Kladbiště své znám od vidění/ z noci, kdy padal na mě čas,/
zem, křivdu svou i hvězdu denní/ od Jasiny až po Kavkaz.“ (J. Hořec, 1998, 11)

Své básně věnuje městům, ke kterým má blízký vztah: *Píšu Vám dopis* (1944, věnováno Jasíně), *Dny vykřičené* (1944, věnováno Mukačevu), *Píšu vám po vodě* (1944, věnováno Chustu), *Město dětství* (1944, věnováno Užhorodu).

Básně z roku 1998 shromáždil Jaromír Hořec do oddílu Naděje, zaujme *Píseň o Karpatech*, věnovaná mamince, dále báseň o Jasíně („Syn boží přišel na svět/ spasit chudobu Rusínů./ Zahřívá ho teplo zvířat/ a východ slunce voní mlékem.“), Chustu („Nejsvětější místo dívčí maminky,/ když nosila nás pod srdcem/ ukryté v blažené tmě její krve,...“), Menčulu („Hora planoucí poloninami,/ které vysvětil Syn Jitra, (aby se odevšad otevíraly skály,/ mýtiny oplývaly zvěří,/ v Tise proudily štiky/ a narcisy rozsvěcovaly/ ryzí lučiny.“) a Užhorodu („Pochválena budiž moudrost/ podkarpatského Rusína,/ který jej položil mezi splavnou řeku/ a pravoslavné pohoří vína,/ pod nímž putují za chlebem/ zástupy v laptích/ s obrazem Bohorodičky i Lenina...“). (tamtéž, 42)

Vrací se i k bídě zdejšího kraje (báseň *Bída*), vzpomíná na otce - lesníka (báseň *Otec*) a také na Čechy, kteří pomáhali na Podkarpatsku:

„V temnu přivedli za ruku světlo/ do jejich světnic,/ naučili je číst a psát/ azbukou i latinkou,/ z drápů smrti rvali/ novorozeňata/ i tuberkulózní matky,/ vyšťvali venerické choroby,/ bezzemkům dali hrst pudy,/ bystřiny sepjali jezy, / vydávali knihy a časopisy,/ každý mohl mluvit svým jazykem,/ rusínštinou, ruštinou, ukrajinštinou,/ maďarštinou, rumunštinou, slovenštinou,/ češtinou, němčinou i jiddiš,/ i cikáni měli v Užhorodě svou školu,/ slovu božímu se mohlo naslouchat/ v kostelích, cerkvích a synagogách,/ projektovaly se nové čtvrtě měst,/ stavěly železniční spoje/ a po okresních silnicích/ šplhaly zázračné autobusy/ do zapadlých děreven,/ jako velká voda začala opadávat bída/ a celá karpatská země,/ nejmladší dcera Evropy,/ vcházela ze středověku/ do dvacátého století.“ (tamtéž, 37n.) V této básni převážil Hořec-publicista.

V oddíle *Žalmy* nalezneme básně z roku 1998, a to o zbojnicích (včetně Nikoly Šuhaje), ale i o židovských pogromech. V básni *Zbojnická* autor truchlivě vzpomíná na jednoho ze zbojníků: „plyne černá voda,/ černá voda plyne,/ Ilko Lepyj v ní.“ (tamtéž, 61), v posledním verši se dozvíme, že to žandárové z města chlapce ubili. Další dvě básně vyprávějí o zradě známé z románu Ivana Olbrachta. Báseň s názvem *Nad propast* líčí, jak Sopko, Chrapta a Jasinko 16. srpna 1921 „ubili Šuhaje/ jak prašivého psa./ Dohodli se s četníky,/ že jednoho odmění cestářstvím,/ druhý bude hajný/ a třetímu zaručí půjčku,/ aby se zakoupil v Černém Ardově./ I zvěř vyhýbá se/ potřísněnému místu/ zarostlému

⁷ hřbitov

hanbou.// Prach silnic se od nich odtahuje,/ odvracejí borovice/ a pole nerodí/ pokrevní zradě.// V poloninách kletba/ až nad propast.“ (J. Hořec, 1998, 67n.) Skladba *Nikolův hrob* nás zavádí na hřbitov, kde je pohřben Nikola Šuhaj: „Jako za života/ odkopnut i teď,/ když se napomádování cizinci/ dohadují v Koločavě:/ Byl Nikola hrdina/ nebo vrah?// Jen vysoké kostřavy nikdy nepožaté/ to vědí./ Na vlastní oči spatřily/ pokrevních mužů zradu./ A z celé duše/ mlčí.“ (tamtéž, 69) Následující skladby (*Dobyččí vagóny čekají*, *Žaloby žalu*, *Žalmy*) se zabývají židovskou otázkou. V posledním oddíle této sbírky (v básni *První vzduch*) vzpomíná na dětství:

„První vzduch, který vdechl jsem,/ vanul až z polonin a od pramenů Tisy./ Poprvé jsem se dotkl země/ na letní trávě v Chustu.// První slovo, které jsem uslyšel,/ bylo rusínské,/ omyté sněhem/ přicházejícím právě od Vihorlatu.// První píseň, v níž sem usínal,/ laskala maminčina čeština/ tolik podobná lahodné sestře rusínštině./ Plul jsem v Mléčné dráze/ vstříc osudu/ ze všech stran/ obstoupenému/ doutnajícím spálenišťem.“ (tamtéž, 84)⁸

Sbírka *Úpadek hvězd* (2000) vznikla v Praze na přelomu let 1944-1945. Většinu veršů, do kterých se promítá vztah k rodné zemi, autor přeřadil do své sbírky *Chléb na stole* (1998). Nejčastěji se zde autor vrací k okupaci, fašismu, odboji, a to explicitněji než v předchozích sbírkách *Jasina* a *Na časy*. Ve verších nalezneme pocity bolesti, křivdy a zrady.

4. 2. 2 Jaroslav Zatloukal

Básník Jaroslav Zatloukal (1905-1958) nacházel osobitý výraz zvláště v apostrofách rodné Moravy, ale také v obrazech Podkarpatské Rusi, kam často jezdil a kde nacházel inspiraci pro svou poezii. Kromě toho se zajímal o kulturní, politické a sociální poměry na Podkarpatské Rusi, v Bratislavě v roce 1935 založil *Klub přátel Podkarpatské Rusi* a *Podkarpatoruské nakladatelství*, v roce 1936, opět v Bratislavě, založil a řídil časopis *Podkarpatská revue*. (L. Merhaut, 2008, 1685) Prostřednictvím tohoto časopisu byli čtenáři seznamováni s tvorbou mladých rusínských spisovatelů, na jeho stránkách se diskutovaly problémy rusínské společnosti.

Pro J. Zatloukala byla země velikou inspirací. Již ve sbírce *Vítr s polonin* (1936) popsal autor Podkarpatskou Rus jako zemi kontrastů, v níž dominuje přírodní krása na jedné straně a bída zdejšího lidu na straně druhé: „Podkarpatská Rus rozprostřela se přede mnou, barbarsky šlehaná dějinami, závratná ve své kráse, jako baladicky chmurná ve své staleté bídě.“ (J. Zatloukal, 2005, 310), krajinu Podkarpatské Rusi viděl oděnou nejen

⁸ J. Hořec se narodil v prosinci roku 1921.

krásou, nýbrž i žalem (*Krajina v krásu oděná, Bouře v Karpatech*). Kraj se zalykal krásou hořců i bídou lidí (*Voraři*).

Nejpříznačnější básní této sbírky je skladba *Žalm země podkarpatské*, kterou zhudebnil Eugen Suchoň (kantáta *Žalm zeme podkarpatskej*, 1937 – 38). Tato báseň trefně charakterizuje Podkarpatskou Rus, zemi plnou smutku:

„Země/ krásu bez úsměvu... Země/ pod věčným těhotenstvím tmy... Země/ smrt vůně dýchající... Země/ pod plachetnicí hor... Země/ již od hladu neostříhal Pán... Země/ Evropy mrzký lán... Země hor a země bídy/ země řek a polonin... Země křížů/ pásem pověr spjata... Země/ do odění těžkých dýmů/ chýše tvé se s jitem halí/ krápník tvé se jitem halí/ krápník slz a rampouch sazí/ na řetězech kolébá se/ dítě bídou sycené/ Kdákotem slepic zrní/ mekotem koz sténá/ lidské doupě černé... Země/ píseň lidu k nebi stoupá/ píseň dumná zbojnická/ U koliby pastýř hraje/ slyšet truchlé zvonce stád... Čas nad ní je/ a temena hor drtí/ Mraky jdou věky jdou/ na Černé Tise/ voraři plují k smrti... To je ta země cerekví/ nedostižná v bídě kráse... To je ta země stínů/ hor a řek.. To je ta země/ kde ruce na prázdno melou... Rozsevač smutku/ Vrchovinou jde/ a marně sklidit chce jas... Jak dlouho ještě/ řádit tu bude/ setbo tmy a žalu? ... Do hader země oděná/ své zpívá žaly.“ (J. Zatloukal, 2000, 21n.) Anafora na počátku básně a básnické přívlastky přiřazované „zemi“ nás nechají nahlížet na Podkarpatskou Rus jako na zemi mnoha tváří. Podobně vyznívá i báseň *Podkarpatská Rus*. Bídu vnímá J. Zatloukal všude kolem sebe, už i malé děti „bacily bídy si do života nesou.“ (J. Zatloukal, 2000, 33)

O tragédii Podkarpatské Rusi vypovídá báseň *Podkarpatské Rusi*, ve které je vyjádřena i naděje: „Do živých ran/ zas Evropa tě svléká/ a váže z tebe těla kusy./ Zas strašnou zmučenou/ tě národ vidět musí.// Čas ještě rány nezacelil/ a nové zas máš v tváři,/ na přischlé krvi nová krev/ ti chudí stříká ze žil/ a dláto bolesti/ do dějin kamenných/ tvůj ryje zjev. (...) Pro úděl nejtvrďší/ stav křivd tě tkal,/ Evropou znovu nahlodána./ Pro tvářnost tvou můj žal/ a hněvu mého hrana.// Však věřím v tvrdost skal/ a v ostrou píseň sekery,/ ve stáda polonin,/ pod houžví skřípající vor/ i hlízu tvých hlin.// Ne v skleslost uvržen/ Rusínů národ,/ však bojem novým sevřen lid/ povstane z hor a lesů,/ byť ze země předrahé/ jazykem chléb měl rýt.“ (tamtéž, 44n.)

Ve sbírce *Zrazená země* (1938) se představil jako básník protestující proti osudové zradě (domácí i cizí), vrací se k zemi, která je nyní mučená a štvaná – básně mají baladický ráz. Sbíрка *Proměny* (1939) znovu nechává rozehrát podkarpatské motivy, zejména v oddílu *Kříž a přest*. Báseň *Bezejmenná* nám představuje Podkarpatskou Rus opět jako zemi bezejmennou a také plnou žalu a hořkosti. Jako by tato země byla zakletá a nebylo možné kletbu zlomit: „Na okraji stojím zimy,/ z rány děr tu trčí tělo,/ kletba Verchoviny.“ (J. Zatloukal, 1940, 64) O tragičnosti země beze jména svědčí i to, že Zatloukal si oblíbil v její souvislosti baladu (*Balada o Kanoře, Balada z Vrchoviny, Balada z periferie*). Mezi časté motivy patří opět bída zdejšího lidu, například v básni *Laguny polonin*: „Zvoní hory údolím,/ že tu tluče bídu lid./ Chléb snů dejte hladovým,/ slzy bouří

uče smýt“ (tamtéž, 97) či v poémě *Poloniny*. Zároveň v těchto verších vyjadřuje okouzlení krásou karpatských polonin. Nejpůsobivější jsou právě ty verše, u jejichž zrodu stojí tiché okouzlení přírodními krásami.

Posledním dílem s podkarpatskou tematikou bylo libreto opery Z. Blažka *Verchovina* (1952, premiéra 1956), které osciluje mezi dvěma polohami – jedna vyvěrá ze sociální bídy Podkarpatské Rusi (práce na pile byla zastavená a majetek dřevorubců propadl bance), druhá z milostné motivace (klasický milostný trojúhelník). Patetický závěr vyzývá k socialistickému boji.

4. 2. 3 S. K. Neumann

Básník, publicista a překladatel S. K. Neumann (1875 – 1947) nenapsal pouze reportáže z Podkarpatské Rusi, ale zdejší kraj ho inspiroval i k napsání několika sbírek básní. Básnická sbírka *Srdce a mračna* (1935) obsahuje básně napsané v letech 1933-1935. V této době se nad naší zemí a celou Evropou začala stahovat mračna válečného ohrožení. V prvním oddílu sbírky (*Srdce a mračna*) nalezneme rozsáhlou báseň *Mračna* skládající se ze tří částí pocházející z různých měst – Jasini, Prahy a Poděbrad. Báseň s názvem *Na horách* nemůžeme s určitostí lokalizovat na Podkarpatskou Rus, nicméně kvetoucí hořce tomu napovídají. Přesto je třeba dodat, že hořec nalezneme i v České republice (v Krkonoších a Jizerských horách roste hořec tolitovitý, naopak v Karpatech se setkáváme s horským druhem hořcem Clusiovým). Ve třetím oddílu sbírky (*Co život dal*) objevíme báseň s příznačným názvem *Ortodoxní Židé*. Věřím, že k napsání této básně našel S. K. Neumann inspiraci právě na Podkarpatské Rusi. „Podivní lidé rituální,/ jak stěhovaví ptáci dální/ zahnaní příliš na západ (...) Jsou dobří-zlí, jsou silní-slabí,/ a vysává je ctnostný rabi,/ který má moudrost z talmudu;/ má ji však také z chytré lebky,/ a ví, že jejich bůh je křepký,/ kde běží o zdar obchodů.“ (S. K. Neumann, 1983, 128n.) Ačkoliv ocúny rostly i v Československu, na tehdejší Podkarpatské Rusi se vyskytovaly hojně. Snad Neumannova báseň ze třetího oddílu sbírky s názvem *Ocúny* vypráví právě o těch podkarpatských ocúnech a pověrách: „Ocúny jedovaté nevolným tvorům,/ pověrou opředeny, podobny vzdorům,/ v jeseni jarem kvetou. (...) Ocúny pohozené na cestě v prachu (...) Ocúny rozdávají krásu a něhu,/ neudusí jich mlha od chladných břehů,/ lyrikou soumrak zdobí.“ (tamtéž, 135n.)

V rozsáhlé básni *Poděkování Sovětskému svazu* posílá Sovětskému svazu poděkování a lásku „i po československých krajinách,/ Čech, Slovák, Rusín, Žid i Němec, Maďar, Polák“ (tamtéž, 164).

Sbírkou *Sonáta horizontálního života* (1937) se S. K. Neumann přihlásil k socialistickému realismu. Z našeho pohledu je důležitý druhý oddíl sbírky nazván *Kontinenty*, který vychází z konkrétních událostí, jak se o nich autor dovídal z novinových zpráv a reportáží. Jedná se o obrazy vykořisťování a nezaměstnanosti v Československu. Ve dvou básních se vrací přímo na Podkarpatskou Rus. Báseň *Vrchovina*, *Vrchovina* se rytmicky přibližuje lidové písni: „Verchovina, Verchovina,/ země vlnadná,/ v patách kráse béd tu bloudí/ na tisíce;/ Verchovina, Verchovina,/ země hladná,/ kdo jí aspoň dosyta dá/ kukuřice.“ (S. K. Neumann, 1979, 65)

Bezedný rok (1939, zabaveno, 1945) společně se sbírkou *Zamořená léta* (1946) patří k jeho posledním dílům, vzniklým na prahu okupace. Zařadil se jimi do dobové vlny poezie upnuté k ohrožené zemi, ke kulturní tradici národa a k uchování jeho morální síly a víry v jeho lepší zítřky. (J. Opelík, 2000, 512) V obou sbírkách se objevuje hněv nad zradou Francie a Anglie, které naši republiku vydaly do rukou Hitlera.

Sbírka *Bezedný rok* obsahuje básně z roku 1938, rozdělené do dvou oddílů. První z nich, *Karpatské melodie*, jsou inspirovány Neumannovým pobytem na Podkarpatské Rusi. V předmluvě píše, že *Karpatské melodie* jsou torsem. Situace v „zemi beze jména“ se změnila dříve, než mohly být dopsány. Úvodní a poslední báseň jsou z ledna 1939, kdy se autor vyrovnával s novými poměry ohledně tohoto území. (S. K. Neumann, 1951, 9) V těchto *Karpatských melodiích* básník oslavuje karpatské hvozdy, lid polonin, strašlivou krásu a ještě strašlivější bídu.

Autor nám posílá skrze řádky hladovou píseň, píseň bídy. Lesy sice daly zdejšími obyvatelům chléb, ale vzaly si jejich život: „Zahučely, pomstou dýchly:/ zhořkne vám ten chlebiček!/ Petro s Jurajem už ztichli,/ na smrky svou krví šplíchli,/ smrk je zabil, jeden věk. (...) Černé lesy s krásou spící/ mají v mošně šumějící/ chléb a smrt a panský zisk.“ (tamtéž, 13) Na obrovskou chudobu zdejšího kraje, neúrodná pole a krutou zimu upozorňuje básník v dalších verších (báseň *Christos Voskres*, *Chvála kukuřice*, *Bílá smrt v květnu*, *Děťátka*).

Nachází také slova velebící zdejší poloniny (báseň *Pasačka* či *Když kvetou mečíky*): „modré dny hořců zdravicemi zvoní,/ macešky v trávě modré slzy roní,/ modrými tóny zpívá jarní var. (...) Na jasiňských stráních/ na lukách jak dlaních/ kvetou zlaté mečíky,/ a v té trávě vlažné,/ vysoké a snažné/ sám jsi náhle s oblaky.“ (tamtéž, 31n.)

4. 2. 4 Josef Spilka

Josef Spilka (1899 – 1986) v letech 1924–29 působil jako učitel na měšťanské škole v Užhorodě (zde se seznámil s Vladislavem Vančurou, který na Podkarpatské Rusi sbíral materiál k románu *Poslední soud*). Sbírku básní *Bronz* (1929) vydal vlastním nákladem v počtu devadesáti očíslovaných výtisků, z nichž prvních padesát je podepsáno autorem i grafikem.

Báseň *Bronz*, která dala název celé sbírce, nám představuje Podkarpatskou Rus při západu Slunce, vše chvatně chladne, a my se ocitáme mezi cikány hrajícími na housle a klarinety: „Jako kvílení nad mrtvým úpí pláč houslí nocí,/ každý cikán je zakuklený Frankopan,/ a v každém srdci cikánském je poklad zakopán, a jako listopadem orosená tráva,/ i každá cikánka něco krásného oplakává, / ptáte se marně, sama toho neví.“ (J. Spilka, 1929, 14) Názvy jednotlivých básní jako by napovídaly, že autor usnul a vypráví nám svůj sen (tři básně v názvu zmiňují noc, poslední je nazvána *Procitnutí*).

4. 2. 5 Shodné motivy u českých básníků

Lyrika vyjadřuje vnitřní svět básníka, jeho emoce, nálady, představy, postoje a myšlenky. Čekala jsem, že krajina Podkarpatské Rusi bude právě v tomto ohledu cennou inspirací, to se však nepotvrdilo.

Lyrika má vždy blízko k hudbě, o tom svědčí zhudebněné básně (Zatloukalova báseň *Žalm země podkarpatské* zhudebněná Eugenem Suchoněm a Neumannova báseň *Verchovina*, *Verchovina* blížící se rytmicky lidové písni).

Tematicky se nejčastěji objevuje přírodní lyrika, výjimkou není ani politická, respektive sociální lyrika. Nejfrekventovanější jsou tedy přírodní motivy (kvetoucí poloniny, krásná podkarpatská příroda) a sociální motivy (básníci upozorňují na bídu lidu, na nedobré životní podmínky a velké sociální rozdíly). Právě ve verších vyniká charakter země beze jména, země plné kontrastů. Všichni básníci také těžce nesou osud Podkarpatské Rusi, vrací se k roku 1938 a zradě, vyjadřují ovšem naději na lepší zítřky.

4.3 Pověsti a pohádky

Pohádky a pověsti jsou žánry, které souvisejí s únikem a cestou k archetypům. Jak jsem zmiňovala výše, čeští spisovatelé do této neznámé a zaostalé země často utíkali před velkoměstem. Pohádky a pověsti souvisí také s regionalismem, mýtem a hledáním přirozeného světa. Mýtus i pohádky jsou nadčasové, objevuje se v nich jiné vnímání času.

Karpatský les, který se z našeho pohledu jeví spíše jako prales, připomíná pohádku. Ocítáte se v atmosféře perníkové chaloupky, celé hodiny zde nepotkáte člověka, ale na každém rohu na vás číhá ježibaba a světélko v chaloupce z perníku se zdá být v nedohlednu. Proto je Podkarpatská Rus, v níž se zastavil čas, dobrou základnou pro různá vyprávění, pohádky, pověsti či balady. Takové kraje na ostatních místech světa nalezneme jen stěží.

4. 3. 1 Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny

J. Dušánek a F. Gabriel se za svého dlouholetého pobytu na Zakarpatské Ukrajině věnovali sbírání historických památek. Jejich publikace *Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny* (1946) vypráví o minulosti Podkarpatska - o jeho hradech, městech, vesnicích, kláštorech, horách, loupežnicích a pokladech. V pověstech ožívají postavy slavných domácích bohatýrů (knížete Laborce a jiných reků z doby, kdy do země přišli Maďaři, aby se odtud pod Arpádovým vedením zmocnili celých pozdějších Uher; knížete Fedora Korjatoviče, v němž bývá spatřován národní hrdina Zakarpatské Ukrajiny; krále Matyáše Korvína; Františka Rákoczyho a dalších), vybájených i historických mužů a žen, rytířů i prostých vesničanů, horalů a pastevců včetně postavy slavného zbojníka Oleksa Dovboše.

Vzrušující válečné události z různých dob dějin Zakarpatské Ukrajiny (tatarský pád, povstalecké bouře) se střídají s tragickými příběhy ze života na vesnicích. Do osudu zdejších obyvatel zasahují nadpřirozené síly, jež lid připisuje nejčastěji čertům. (J. Dušánek, 1946)

V publikaci převažují pověsti historické (*Kníže Laborec, O knížeti Korjatovičovi*), místní (*Berehovo, O mukačevském hradu, Hrad Nevické*) a pověsti legendární (*Mukačevský klášter*). Zdejší lid dlouho věřil tomu, že existují místa, kde jsou ukryty poklady loupežníků (*Poklady na Kelemenu, Obavský poklad*):

„Na Zakarpatské Ukrajině je bezpočtu míst, o nichž věčně živá lidová tradice tvrdí, že skrývají poklady, nahromaděné v dávných dobách loupežníky, kteří je ukryli dříve, než je mohla dopadnouti ruka spravedlnosti. Lid pevně věří v existenci těchto skrytých pokladů a svádí nezdar při pokusech o jejich objevení na nejrozumnější vlastnosti jednotlivých hledačů, na tajné nadpřirozené síly, ba dokonce i na samého ďábla, který prý jako strážce pokladů brání lidem, aby je našli.“ (J. Dušánek; F. Gabriel, 1946, 142)

Výrazné množství prostoru je věnováno pověstem o zbojnicích (pověst *Sinevírské jezero; Pověst o Dovbošovi*). Mezi nimi vyčnívá postava Oleksy Dovboše. Pověst ho líčí jako velice krutého zbojníka, kterého se báli zejména páni, jelikož jim drancoval jejich statky, vylupoval je a pálil. Zato chudému lidu neublížil – pokud mohl, pomáhal mu.

Oleksa Dovboš byl historickou postavu, syn podruha z haličského Perenižinu, který žil v první polovině 18. století. Brzy v mládí se dal na loupežnictví, už v roce 1738 jsou zprávy o jeho řádění se skupinou svých druhů, se kterými drancoval šlechtické zámky, panská sídla, dvorce a statky. Na konci svého života se zdržoval nejčastěji v Jasíně, v okolí Černé hory. Zahynul 24. srpna 1745 v Kosmači. Podle pověsti Oleksu zabila zrada jeho milé, ženy kosmačského sedláka Štěpána Dzvinky. Ve skutečnosti byl zabit při přepadu Dzvinkovy chalupy. To nezabránilo tomu, aby se hned po Dovbošově smrti nezačaly vykládat po obou stranách Karpat četné pověsti o jeho životě, působení a smrti. (J. Dušánek; F. Gabriel, 1946, 211) O Dovbošovi a jiných karpatských loupežnících vypravuje Ivan Olbracht v reportážích *Země beze jména* (1932), prostor mu věnuje i v baladickém románu *Nikola Šuhaj loupežník* (1933).

4. 3. 2 Nikola Šuhaj loupežník

Samotný Olbrachtův román *Nikola Šuhaj loupežník* (1933) se vrací k pověstem, které se šířily Karpatami. Ve Volovém, vzdáleném 26 kilometrů od Koločavy, můžeme slyšet pověst, že Nikola měl zázračnou ratolístku, kterou v bojích okolo sebe mával a odháněl tak četnické koule. V Jasini se vypráví o Nikolovo kouzelné jeskyni, plné pokladů chráněných zlými duchy. Tak se mísí realita s fantazií a pohádka se skutečností. (I. Olbracht, 1982a, 104)

Zbojníci se stali vděčným tématem. Zdejší lid nenáviděl pány – kdokoli sem v historii přišel, tak vykořisťoval. Každý, kdo měl ruce, tak bral, i z toho mála – Tataři, Poláci, Rusové, Maďaři, Židé, Němci, Rumuni i Češi. (tamtéž, 36n.) Zbojníci byli v očích utlačovaného lidu hrdinové, šlechtí mstítelé. Tomuto porobovanému lidu žijícímu v zaostalosti byli zbojníci jedinou možností revolty, představovali naplnění snu o pomstě a napravení staletých křivd. Nikola je obdařen nesmrtelností, zjevuje se lidem v nejrůznějších převlecích, je nadán nadlidskou silou a své poklady ukrývá v jeskyni. Na počátku 20. let 20. století je zastřelen českými četníky.

Ivan Olbracht sledoval zrod zbojnické legendy, proces mytizace reálného osudu (podloženého historickými dokumenty) v lidovou pověst o boji proti bezpráví. (J. Opelík, 2000, 667) Nikola Šuhaj obsahuje také pohádkové prvky. Což nepatří lektvar, který odráží všechny kulky, do pohádek? A jak je to s takovou nadpřirozenou postavou jako je baba, jejíž „kostřec byl prodloužen a porostlý srstí. Jako kozí ocas.“ (I. Olbracht, 1959, 14)?

4. 3. 3 Josef Spilka a pohádky

Sběrem pohádek z Podkarpatské Rusi se zabýval především Josef Spilka. Sám sestavil sbírku pohádek s názvem *Ivanko z polonin* (1939) s podtitulem *Pohádky ze Zakarpatské Ukrajiny*. Po ní následovalo ještě vydání dalších tří sbírek pohádek: *Tucet hezkých pohádek* (1945), *Pohádky z hor* (1955) a *Veselé pohádky z kouzelných hor. Uzlík zkazek ze Zakarpatské Ukrajiny* (1960). Josef Spilka byl prozaik, básník, sběratel a adaptátor lidové slovesnosti, autor knih pro děti. V zaostalé zemi našel zdroj lidové slovesné tradice, ze které budoval své pohádky pro děti a mládež.

Jeho *Napucánek* (1936) podává formou pohádkového pásma informace o životě na Podkarpatské Rusi. Spilka knihu sepsal po dlouhém pobytu mezi pastýři, lovci a zemědělci Podkarpatské Rusi. Poslouchal vyprávění u ohňů za letních nocí i v chalupách v zimě, kdy se dralo peří nebo při přástkách. Příběhy pohádkové knihy spojuje mladý hrdina Napucánek, který má dobré srdce, umí dobře jíst i pít a má sílu za dva. Když právě nebloudí po světě, vypráví rád o svých příhodách doma v chalupě a poslouchá také vyprávění ostatních. Tak se u jeho maminky schází v zimě celá ves včetně starosty, povídají si, škádlí se a dávají si nejrůznější hádanky.

Spilkova pohádková kniha *Ivanko z polonin* (1939) se člení na dva díly. Samotný příběh není ničím výjimečný, ale z našeho pohledu zaujmou autorovy postřehy, v nichž nám líčí Podkarpatsko, například v pohádce *Dub a hřib*:

„Z naší chudické vesnice pod horami Karpatami, kde husy nosí červené punčochy a žáby zpívají turecké litanie, byl jenom skok do lesa. Panečku, to věřím, že byste se nehněvali, mít les takhle blízko! Ale do tohoto divokého hvozdu bych vás samotné nepustil, protože byste mi tam zabloudili a zapletli se do roští, že bych vás odtamtud nevytáhl ani za nic na světě. Vždyť tam v těch zamotaných houštinách kolikrát netrefí do své díry ani divoký králík, jak byste se tam tedy chtěli vyznat vy! To nebyl les, milé děti, to byl prales. Kmeny až do nebe a dole u země by ses bez sekery na krok nedostal. A v tom černém pralese, kde zmije snídají jahody a obědvají hřibky a klouzky, v tom pralese, kde veverky dělají na větvích veletoce, hluboko, přehluboko, v samém jeho srdci rostl velikánský dub...“ (J. Spilka, 1958, 44)

Autor nám též barvitě popisuje svatební hostinu, která se slaví ještě „po staroslovansku“ (tamtéž, 18) a probíhá ve starodávném dřevěném kostele. Bujné veselí doprovází kolomyjka, hbitý tanec. Nemoci léčí babka kořenářka pomocí nejrůznějších koření a mezi oblíbené jídlo patří kukuřičná kaše zalitá smetanou. Malý Ivanko se stává pasáčkem a takto popisuje karpatské poloniny:

„Karpatské poloniny, to jsou rozsáhlé pastviny na temenech hor, tam vysoko, joj, převysoko, až se hlava zatočí, tak vysoko, převysoko, že už tam ani les neroste, že už tam jen vítr fíčí a nocují mračna hustá jako smetana, nežli vypije sluníčko k snídani.“ (tamtéž, 91)

Spilkova další kniha *Pohádky z hor* (1955) přináší řadu bajek a pohádek sebraných z ústního podání lidu Zakarpatské Ukrajiny. Nejsou to pohádky o princeznách a vlách, ale vystupují zde hrdinové odpovídající svými vlastnostmi a činy duchu lidu, který si o nich vypráví vysoko na horských pastvinách u večerních ohňů pod hvězdnatým nebem. Nalezneme zde pohádky, které J. Spilka uveřejnil již ve své pohádkové knize *Napucánek* (Medvěd s prostřeleným boltcem, Jak se medvěd učil maďarsky, Nejkrásnější dítě, Vlk a liška, Vlk a hříbě, Odvážný kohout, Tři hádanky, Zakletá bába, Dobrota a lakota, Olexa Dovboš, Čarovný kůň i Ivan a kráva), nově se objevují pohádky „Medvěd na svatbě“ a „Kocour hrdina“.

Sbírka *Veselé pohádky z kouzelných hor* (1960) obsahuje 36 vtipně podaných pohádek a zkazek, v nichž se lidová moudrost mísí s humorem, vítězí dobro a pravda, hrdinům napomáhá chytrost, lest i houževnatost. Kromě princezen a princů v pohádkách hojně vystupují chudí lidé, žebráci, zloději, chamtiví kupci a zvířata.

Zamysleme se nad tím, čím se liší české pohádky od těch podkarpatských. V první řadě ze sbírek pohádek zjistíme, že na Podkarpatské Rusi žila početná skupina cikánů a židů – právě o nich vypráví mnohé pohádky (například „Nejkrásnější dítě“ ve sbírce *Tucet hezkých pohádek*, dále zmínky ve sbírkách *Napucánek* a *Ivanko z Polonin*). V pohádkách vystupují typická zvířata Karpat – vlci, vlkodlaci, divá zvěř a medvědi. Medvěd je často zobrazován jako hloupý a bez kuráže (např. „Medvěd na svatbě“ ze sbírky *Pohádky z hor*).

Obecně lze říci, že mezi pohádkami ze Zakarpatska se těší oblibě zvířecí pohádky (Orel a slepice; Chytrý medvěd; Chatka v pralese – pohádky ze sbírky *Tucet hezkých pohádek*; Kocour hrdina ze sbírky *Pohádky z hor*) a pohádky novelistické, které zdůrazňují každodenní život včetně sociální problematiky (*Bida ve džbáně* o dvou bratrech, chudém a bohatém).

Mezi postavami najdeme místo českého krále postavu cara, dále nápadně typizované postavy (Obdobou našeho Otesánka je zakarpatský Koldoubek, jehož bezdětný hospodář vytesal z dubového dřeva, panáček po sedmi letech ožil a když vyrostl, vydal se do světa. Svou statečností zvítězil nad čerty a čerticemi a nakonec se s jednou čerticí i oženil). Zvláštním typem hrdiny zakarpatských lidových pohádek a bájí je zbojník, loupežník – všudypřítomný, ale zároveň nepolapitelný, ani koule se ho nedotkne. Je to svým způsobem sociální hrdina – bohatým bere a chudým dává. Proto nesmí ve sbírkách chybět pohádka o Olexu Dovbošovi, kterou jsme zmiňovala v kapitole 4.3.1. Mezi nadpřirozené postavy patří obři (*Zlaté jablko*), draci (*Koldoubek*) a čerti (hloupí, nechají se snadno ošálit). A protože by pohádky měly končit šťastně, tak i zde vítězí dobré srdce

obyčejných lidí nad lakomým boháčem a Štěstí pomáhá těm, kteří si to zaslouží (*Rybář a štěstí*).

Opominuty nejsou ani pohádky, jejichž náměty známe z českého folklóru, například pohádka *Ovčák na stříbrné louce* nám místy připomíná Popelku; *Nepravý princ Zlatovlásku*; *Zlatý pták* zase Erbenovu pohádku *Pták Ohnivák*; pohádka *O princí Vasilovi* se podobá Erbenově *Živé vodě*; pohádka *Slunce, Měsíc, Větr* nám evokuje B. Němcovou a příběh *O Slunečníku, Měsíčníku a Větrníku*. Tak jako my známe pohádku převyprávěnou B. Němcovou o Maruše, kterou vyslala její macecha v lednu pro fialky, jahody a červená jablíčka, Zakarpaté si vypráví příběh *Zakletá bába*, v němž je Hafii vyslána v březnu pro maliny.

Obecně lze říci, že se v pohádkách zračí ostrý sociální protest proti carům, králům, vládnoucí společenské vrstvě, spekulantům a zbohatlíkům. Snad proto patří mezi nejoblíbenější hrdiny zbojník, který bohatým bere a chudým dává.

4. 3. 4 Podkarpatská Rus jako prostor pohádky

V mnoha románech nalezneme zmínky autorů o podkarpatské přírodě, která je plná nejrůznějších pohádkových stvoření. D. Hodrová (1997, 15) píše o tom, že některá místa jsou tzv. předurčena k určitému ději či k určité události. Pokud například vstoupí pohádkový hrdina do lesa, není pochyb o tom, že ho tam čeká zápas s drakem, d'áblem či jiným nepřítelem. Pokud hrdina vkročí na území Podkarpatské Rusi a nechá na sebe působit zdejší přírodu, zjevují se před ním pohádkové postavičky - velice často se jedná o záporné či strašidelné postavy, které budí hrůzu.

Někteří autoři vyzdvihují idylu: Hlavní hrdina knihy *Duše na horách* (1931) Jiří je očitým svědkem síly pověr (vidí Mariku, kterak si svléká své šaty a vybíhá nahá na poloninu). Zdejší lidé opravdu žili ještě v době pohanské: „Tak přeludně a zvláště krásné to bylo, že ani nedýchal. Bylo mu, jako by se octl v dobách, kdy ještě věřil pohádkám, kdy věřil, že uvnitř lesů na paloucích tančí ve svatojánské noci uprostřed jiskření světlušek chórovody divoženek a lesních panen – a při tocích horských vod si víly rozplétají vlasy.“ (J. Vrba, 1931, 57)

Když na Podkarpatskou Rus přijela městská dívka Anička, silně na ni zapůsobí zdejší prostředí: „Bylo to, jako by vcházela do pohádky, nebo tak, když ještě byla malá, si představovala hluboké lesy, v nichž žijí loupežníci, černokněžníci a ježibaby – a v nichž se skrývají lesní panny, divoženky, víly a skřítkové...“ (tamtéž, 261)

Nepříliš odlišný náhled na prostor Podkarpatské Rusi mají i autoři knihy *Sami : Na východě republiky klid* (1936), což je dílo, které vzniklo jako reakce na vydání Olbrachtova *Nikoly Šuhaje loupežníka*. Kniha sice totálně zapadla, ale pro nás je zajímavý popis jedné z dívčích hrdinek, podkarpatoruské dívky Dosie: „Už byla převlečena, učesána a podobna dceři vědmy z pohádek, bydlící v nitru hlubokého lesa, kam nikdy nepřišla noha lidská a žily malfy a trpaslíci.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 175). Dle autorů Podkarpatská Rus byla jedinou zemí v srdci Evropy, kde pohádka měla ještě kurz skutečnosti.

V kapitole *Russkaja baba* nás seznamuje A. Brtníková-Petříková o babě Varvaře, která žila odjakživa z ruky do úst, dovedla vyprávět tajemné příhody o karpatských pokladech, které hlídá jedovatý had, o začarovaných puškách, které na stěně samy střílejí, když gazda nemůže do lesa. Také znala bábu čarodějku, která léčila všechny nemoci zaříkáním a pohledem svých očí nebo dokonce pliváním do tváře ubohému nemocnému, znala i gazdu, jemuž oko vyteklo ve chvíli, když se odvážil zamířit na hada, strážce pokladu, znala mnoho podobných příhod a všem věřila. Přesto autorka dodává: „Vždyť kdyby Varvara nevěřila v tento pohádkový svět, plný kouzla a božské spravedlnosti, zbyla by jí jen drsná skutečnost hladových dní, s jedinou radostí ze čtyř synů bez otce, kteří slabými rameny statečně podpírají její předčasné stáří.“ (A. Brtníková-Petříková, 1997, 19n.)

Zápornými postavami a škůdci to hýří v dílech Jaromíra Tomečka. Ve svém románu pro mládež *Marko* (1967) líčí přírodu Podkarpatské Rusi poněkud strašidelně. Sršatec Logojda, kníže ovčáků, o tom ví své, když se zaposlouchá do zvuku hvozdu:

„Stále jako by odtud bylo slyšet kroky, obludné, žvachtavé; tak mohla šlapat pouze noha velikosti kádě, snad si tam dali noční schůzku lesní obři, goliáši, zarostlí po způsobu medvědů, kteří, potkají-li člověka, lapnou ho do dlaně, vymáčkou mu z těla duši a bezduchou schránku zahodí do bažiny, kde nešťastník zetlí nepohřben a po smrti je nucen bloudit kolem osad a strašit pokojné spáče kvílením.“ (J. Tomeček, 1967, 21)

Romány a povídky pro mládež stejně jako přírodní prózy inspirované Podkarpatskou Rusí daly Tomečkovi prostor zachytit sílu zdejší víry v pověry, pohádky, zázraky a kouzla. V povídce *Vlkodlak* ze sbírky *Divotvorné lovy* (1974) vesnice v občanu Ťuchovi spatřuje zvláštního člověka, který se v noci proměňuje ve vlkodlaka a po nocích běhá se smečkou po lese. Autor čtenáře v tomto úsudku utvrzuje tím, že Ťuch podlehne následkům zranění, která jsou totožná se zraněními údajného vlkodlaka. Tato pověra se střetává s realitou a racionálním uvažováním strážníka, ale i ten, jakožto člověk civilizovaný a vzdělaný, je svolný tuto teorii přijmout. Autor povídku glosuje: „Nic však

nemůže překrýt dojem z boží krajiny, z krajiny srdce mého, kde pod poloninami zakvétajícími arnikou se Jura Ťuch mohl měnit ve vlka a za úplňkových nocí si hrát s vlčími bratry. Dojem ze země jedenáctého století, jak ji nazval Ivan Olbracht.“ (J. Tomeček, 1974, 80)

Tajemnou atmosféru karpatských hvozdů vystihuje A. Koenigsmark ve své novele *Cesta sekčního šéfa k moři* (1989) prostřednictvím hlavní postavy, doktora Vorla:

„Temnota každým krokem houstla. Byla jako nejasná výzva, sekční šéf cítil cosi, čemu nerozuměl a čemu se vzpěchoval rozumět. Na obzoru se táhla takřka jen vycíitelná oblá linie měkkých kopců s temně indigovými skvrnami lesů a sekční šéf tušil, že tma může být plná podivných, odpradávná tady přežívajících příznaků, jemu cizích a jím dávno zapomenutých anebo uložených tak hluboko v něm, že ani netušil kde; mohla být plná strašidel a pohádkových stvoření, mohli se v ní potulovat duchové mrtvých předků, domácí bůžci, mohli tu být bludičky a vodníci, snad se mezi stromy objevovali upíři, vlkodlaci a lesní mužíci, někde tam mohli být zelenaví leši a mlžnaté rusalky, snad dokonce někde na stromě posedávalo nekřtěňátko; byl tu i živý les, plný pohybu neviditelných skřítků – krajina plná něčeho, co už dávno ustoupilo z jeho městského světa, co uteklo před úřady a silnicemi, plná přírodních sil, které ustoupily před elektrickými svítilnami, ale neztratily se, stále ještě byly a rostly, byly cítit ve vzduchu jako podivuhodná vůně, nezdolatelná mrazem, a teď tiskly svou studenou dlaň na Vorlovu změkklou šiji.“ (A. Koenigsmark, 1989, 14n.)

Podkarpatská Rus je dle spisovatelů prostorem pohádky, žijí tu loupežníci a divoženky, zdejší obyvatelé umí čarovat, zaklínají a vaří tajemné lektvary. A jako v pohádkách i zde spolu bojuje dobro se zlem. Dobro reprezentuje chudé obyvatelstvo a zlo většinou páni, včetně Židů, kteří ožebračují chudé Rusíny.

4. 4 Literatura pro děti a mládež

Autor próz o životě lesních zvířat **Jaroslav Hubálek** (1886 – 1961) vystudoval revírnickou školu, vyšší lesnický ústav a roku 1919 se stal na Podkarpatské Rusi lesním asistentem a později lesním správcem. Všechny Hubálkovy prózy těží výhradně ze života v přírodě. (V. Forst, 1993, 349) Stejně tak je tomu i s prózami z Podkarpatské Rusi: *Ze stínů karpatských pralesů* (1. díl – 1926, 2. díl - 1928) a *Jurko Hrab, hrdina podkarpatských pralesů* (1934). V *Stezce života* (1942) podává deníkovou formou osudy lesníka (v Polsku, Rusku a Podkarpatské Rusi).

Sbírka příběhů ze života divokých zvířat *Ze stínů karpatských pralesů* zajímavě a ve srozumitelné formě tlumočí osudy lesních zvířat, probouzí soucit, ale také zájem o přírodu jako takovou. Jedná se o sbírku povídek určenou dětským čtenářům, ale na své si přijdou i dospělí milovníci přírody.

Hlavními hrdiny Hubálkových povídek jsou obyvatelé podkarpatských lesů: párek rysů (*Lesní démon*), kanec (*Generál*), zajíc (*Janek Skokan*), jezevec (*Rytíř ze Sokolí skály*), parma (*Černoočka*), jeřábek, druh hrabavého ptáka z čeledi tetřevovitých (*Jeřábáček*) a vlk (*Šedivec*). Všechna tato zvířata musí bojovat den co den o přežití. Bojují o přežití a svobodu s člověkem, který si počíná velice záludně, ale také se silnějšími obyvateli lesa.

Rusíni zůstávají spíše mimo Hubálkův zájem, přesto se jim nevyhýbá: povídka *Rytíř ze Sokolí skály* vypráví, jak byl pytlák pokousán jezevcem a jak ho léčila babka kořenářka. V dialozích dokázal Hubálek (1926, 23) zachytit zdejší dialekt: „Já lem minutku podrimal a už bida na člověka pryšla. Naj pan nepišet, bidnoho človika. Kak že já mohu odpovidáty za toto? Boh volka poslal! A jalouka ne moja a Velikoho Pavla. Tot najbohatší gazda v sele.“; jindy povahové rysy Rusínů: „Ostatně Rusín není hrdina. Jazykem dokáže všechno, svět by zbořil, vládu rozebral, v opičce i nožem dovede bodnouti. Odvaha jeho však pojednou se scvrkne, když se mu postaví muž, který neuhne.“ (J. Hubálek, 1926, 23); tvrdý osud žen: „Žena jeho, osoba čtyřicetiletá, ustaraná, utahaná dětmi, prací, nouzí i mužem-lenochem, v ušpiněném obleku“ a problémy s alkoholem: „Bylo viděti, že se dosud ani nemyl, ani nečesal. Alkoholem zrudovatělá tvář, malé oči neurčité barvy, nyní nevyspáním začervenalé, neklidně přeskakovaly z předmětu na předmět.“ (tamtéž, 83) Kromě toho se dozvíme, že Juraj Hulaj chodil téměř každý den na houby a nosil je do města na prodej, aby si vydělal. Také se snažil ulovit jezevce, protože z jezevčího sádla babka kořenářka vařila lektvar na píchání u prsou. A otelenou krávu před smrtí nezachránil ani zvěrolékař, ani zařikání děda Fedora. (tamtéž, 101)

Hubálkovy londonovsky pojaté příběhy se dočkaly ještě jednoho vydání (rozšířeného o několik nových povídek), a to v roce 1937 (I. díl) a 1939 (II. díl).

Karel Nový (1890 – 1980) napsal román pro mládež *Potulný lovec* (1941), v němž nás v osmnácti kapitolách nechává prožít příběh lišáka (který putoval z Podkarpatské Rusi až do Posázaví) a mysliveckého adjunkta Vladimíra Zdeňka. Vstupní kapitola je realistickým obrazem života karpatských horalů. *Potulný lovec* se dočkal patnácti vydání. Souhrnně lze konstatovat, že autoři knih pro mládež se inspirovali přírodou, hrdiny jejich děl jsou téměř výhradně zvířata.

Jaromír Tomeček psal také prózu pro děti a mládež. První knihou pro děti inspirovanou divokou karpatskou přírodou byla sbírka čtyřiadvaceti povídek s názvem *Vuů se směje* (1944). Vuů je jméno lišky z Havraního; povídka s názvem „Vonné sousto“ nám zase přibližuje příběh hladové kuny; „Bundáš“ vypráví příběh medvědího mláděte v lidské

rodině; povídka „Pstruzi a písnička“ je oslavou karpatských polonin; „Hadař“ informuje o nebezpečí hadího uštknutí.

Karel Čapek v Hordubalovi vyjadřuje myšlenku, že v horách je člověk blíže Bohu, podobně vnímá sílu hor i J. Tomeček (1955, 33): „Protože hory – vždyť to znáte: chrpy jsou modřejší, hvozdíky ozdobnější, pomněnky větší a šípek vonnější. A obloha blíží. Tak blízko, že těkavý mráček, který se vynořil odkudsi zprava, div člověku o hlavu neklopýtl, jak se přehnal nad hřebenem.“

V povídce „Jezevec“ nám autor vylíčil karpatskou řeku a les:

„Karpatský bukový les je divočina. Padlé velikány, jejichž stáří se měří na staletí, obrůstají listnatí mladíci, kterým prázdné místo ve hvozdě dovolilo vyrazit do výše. Mezi sloupůradí silných kmenů se zelenou klenbou vysoko nahoře mísí se tenké pníčky i obří stromy, které dva lidé neobejmou, a pak i ty, jež už nevydržely a leží v podrostu na dně lesa. Vůně starého spadlého listí měla v sobě něco z chuti panenských jablíček a něco z výdechů květináčů za oknem.“ (J. Tomeček, 1955, 128)

Novela pro mládež *Stříbrný lipan* (1944) líčí životní osudy lipana, tedy ryby, která se se svou bystrostí dostává ze všech pastí, které jí připravuje dravá horská říčka.

V podstatě se jedná o životopisný román ryby, který se soustředí na první a poslední rok života této ryby, lipana. Příběh končí zápasem s třpytkou v rukou protivníka, lovce-autora. Tomeček se předvedl jako velice vnímavý pozorovatel, ale také básník: ve zbarvení lipana převládá stříbrná, to je dědictví po otci, který stával v bílé peřeji Velkého víru a přijal její odstín, i po matce, jíž určily barvu šatu sluncem vybělené skály. (J. Tomeček, 1988, 19)

Lidé se v prvním díle vyskytují pramálo, většinou poblíž lipana: kluci vyhánějící skot na pastvu, dívka brodicí se přes říčku, pastucha vyhánějící své stádo k řece. Ve druhém díle se podrobněji setkáváme s rybářem Petrem a vorařem Jurou. Že se jedná o příběh zasazený do Zakarpatska poznáváme jen z náznaků – zmiňují se koně huculové, napoví i jména některých postav.

V románovém pásmu *Země zaslíbená* (1947) autor spojuje svět přírody (šedý vlk-tulák, brach medvěd, pes Filip, jelen, norek, tchoř, jezevec, jeřábek, lipani, pstruzi, lososi a mnozí další) a svět lidí (pytlák Hric, hajný Rubec, písař Lotko a pastýř Logojda). Z autorova pohledu jsou oba světy nerozlučně spojeny a pro všechny platí zákon přírody. Některé z příběhů se objevily jako samostatné povídky v Tomečkových pozdějších souborech.

Smaragdové stopy (1966) jsou opět povídky pro mládež o přírodě a lidech kolem ní. Dějové napětí se střídá s lyrickým líčením přírodních krás, smutné příběhy

s humornými. Příběhy se nevztahují jen k Zakarpatsku, ale též k Moravě, Maďarsku a Slovensku.

Román pro mládež *Marko* (1967) je situovaný do horské přírody poloninských Karpat a vypráví příběh mlynáře a pytláka Marka, srostlého s lesy a horami, v nichž žije: dokáže napodobit úpění vlka i vytroubit přesně tak jako jelen – a to je výsadou těch, kdo znají přírodu dopodrobna, kdo se s ní sžili natolik, že znají řeč zvířat a ptáků: „Neboť znát tuto řeč není záležitostí pohádek, to je věc vroucího vztahu. Vnitřní rozpoložení srstnatého tvora je pudovou obdobou citových hnutí člověka. (...) A tak Marko nejenže věděl, on to cítil, od dětských let se v horách do toho všeho vžíval.“ (J. Tomeček, 1967, 103)

Autor se nevyhnul popisným a zdlouhavým pasážím (například lov medvěda brtníka či popis jelení říje). Mezi základní dějová centra románu patří i Markova výchova malého medvíďete, kterého považuje zvědavá a klevetivá baba Sopkaňa za ďábla. Román se stal populárním - vyšel v roce 1967, 1972, 1976 a nově v roce 2000 v nakladatelství Carpe diem. V roce 1970 se objevil na pultech v němčině s názvem: *Marko, der Wildere : Eine Geschichte aus den Wäldern der Karpeten*.

Na tento román navazuje pozdější Tomečkovu dílo *Zlatá Mandragora* (1990). V něm se setkáváme se starými známými – mlynářem Markem, lesmistrem Vargou, pastýřem Logojdou i babou Sopkáňou, která dokáže začarovat obyčejnou kulovnici tak, že nechybovala a dotyčný s ní může střilet na zvěř i se zavřenýma očima. K začarování pomohl odvar zlaté mandragory, mýtem obestřené rostliny používané čaroději a léčiteli (kořen rulíku zlomocného). Více prostoru je věnováno lidem, ale se zvířaty se setkáváme opět. Tentokrát hrají důležitou úlohu vlci, kteří se v kruté zimě stahují k lidským stavením, kde hledají potravu. Lidé věří, že „člověk, který ve svém životě páchá krutosti, bývá po smrti zaklet do vlka. Z takovéto šelmy se obvykle stává vůdce smečky, a ježto je v něm zlá duše, pokračuje ve zločinech dále. Pykající hříšník dosáhne vykoupení jedině tehdy, uhynie-li vlk, v jehož podobě úpí, rukou člověka.“ (J. Tomeček, 1990, 41)

Objevuje se zde známý fenomén – odjezdy Rusínů do Ameriky za výdělkem. Například Rusín Farmer se vrátil ze zámoří domů s hromadou dolarů, místní ho ale nepřivítali s velkým nadšením: „Amerikán, Farmer, celou zimu v Moškově krčmě na nás plivá, že jsme burani, zaostalci, že svět je plný mašin, venku prý půda musí rodit třikrát do roka. Je mi z něho špatně. Zem není mašina, zem je živá, polnosti, pastvíska, les je člověk jako já nebo vy, a musím s ní jako se živou zacházet.“ (tamtéž, 63)

Když bača píše dopis z Ameriky, líčí v něm, jak je tam vše divné a uspěchané, mezi lidmi panuje jen pycha a tvrdost, chybí lidská srdce. Když mu odepisuje Marko ze

Zakarpatska, musí přiznat, že už i tady nastala změna: místo svíček používají elektriku, byl vybudován velký mlýn a pila. Přesto si Marko uvědomuje, že „poloniny zůstanou beze změny, že toto království orlů a medvědů vzdoruje. Že žije jako včera, jako loni, předloni, jako bude žít i zítra, vždycky.“ (J. Tomeček, 1990, 155) Zlatá mandragora se řadí k vrcholům Tomečkovy tvorby, jelikož spojuje napětí, poezii, dobře vykreslené portréty lidí a pozorný pohled na přírodu.

Povídky pro mládež *Divotvorné lovy* (1974) byly většinou vysílány v rozhlase nebo v televizi, objevovaly se i v časopisech. Jedná se o drobné příběhy, v nichž se lidské osudy proplétají se zvířecími. Kromě toho obdivují krásu Jeseníků, Karpat, Vysočiny, Podunají i Balatonu. V jedné z nich (*Vlkodlak*) se Tomeček vyznává, proč ho uchvátily zrovna Karpaty:

„Avšak v mém srdci, na jeho dně, usídlily se Karpaty poloninské, a já se k nim vracím stále, snad každodenně, ve svých vidinách a snech a ve své práci rovněž. (...) Navštěvují mě scenérie z dávna, postavy a postavičky, zvěř, stromy, květiny, přicházejí za mnou se svým divukrásným prostředím, na poloninách, v pralesích, ve žlebech a roklicích; i lidé, ti úžasně čistí a prostí přírodní lidé v osadách u řek a říček, v údolí i na úbočích, drvoštěpi, voraři, sedláčkové a sedláci, gazdové stád, pasteveci, lovci, miliřníci, povozníci, ženičky a staruchy, domácí tkadleny, vypravěčky při přástkách a dračkách, stále ještě živých a pestrých, lidové umělkyně, každá z nich, umělkyně jehlou i štětcem, zpěvačky a vypravěčky romancí a balad. I zbojníci, i pytláci. a duchové hor, čistí i nečistí, víly a rusálnice, bludičky a lesní panny, polednice, klekánice, poslužnice, d'adkové, paskudníci a žmurkači, hastrmani a vodní panny, raraši a pekelníci, všichni neobyčejně hojní, častí, aktivní, hned plní dobré vůle, hned zlomyslní a zloajní.“ (J. Tomeček, 1974, 70)

Povídky pro mládež *Když padají hvězdy* (1980) rozdělil autor do čtyř oddílů, respektive do čtyř ročních období. Z našeho pohledu je zajímavý oddíl „Zima“. Toto roční období mělo v Karpatech magickou povahu. Dvacetimetrové závěje překryly i hodně vysoké stromy, zvěř se stahovala blíže k lidským obydlím. Medvědi, jezevci i ježci zaléhali k zimnímu spánku. Horské svahy osiřely. Právě taková zima, v jaké se Juraj Čup z Čapkových povídek přišel udat četníkům. Jak se v tom hrozném mrazu dostal až do hospody? Vedl ho Bůh. Na krutou zimu však málem doplatili dva žandáři, kteří se vydali věc vyšetřovat:

„A tak vznikla dojemná balada, jejíž původ mě drží za srdce dodnes, ač už uplynul nějaký ten svátek pátek. Připomíná mi nejen krajinu jedenáctého století, jak ji nazval Ivan Olbracht, ale i její hrozná zima, které přes svou krutost přece jen byly divukrásné, a já, kdyby to bylo možné, bych se k nim vrátil i po kolenou. Do Karpat, kde slunku podstýlají na noc báby poslužnice.“ (J. Tomeček, 1980, 17)

Jaromír Tomeček strávil na Podkarpatské Rusi čtrnáct let a tuto zemi stačil velice dobře poznat. Země, která odrazovala české úředníky nízkým stupněm civilizace, Tomečka učarovala – možná právě svou zaostalostí, odlehlostí a divokou přírodou. A vytěžil z ní

mnoho svých děl. Obecně lze říci, že Tomečkovy prózy nám přibližují především přírodu a jevy, které v ní probíhají (zákonům přírody se podřizují nejen rostliny a živočichové, ale též lidé). Tomeček dokázal zkombinovat svůj vypravěčský talent s odbornými znalostmi a výbornými pozorovacími schopnostmi. Všimá si krajiny lesů, hor, polonin, vodních toků a jejich obyvatelů (rostlin i živočichů), postřehne způsob života obyvatel a jejich zvyky.

Podkarpatská Rus uhranula Jaromíra Tomečka svou mnohotvárností.

Kombinoval přírodní líčení, popisy, charakteristiku a úvahové pasáže. Děj nebývá v jeho dílech složitý a vyvíjí se chronologicky. Nejprve je čtenářům vylíčeno prostředí a krajina a až potom se začne odehrávat samotný děj. Kompozice bývá kruhová – vymezená ročními obdobími. Často jsou díla řazena do čtyř oddílů (podle ročních období). „Prostředí, krajině věnuje autor tolik pozornosti proto, že nefunguje pouze jako pozadí příběhu, ale jako spoluhráč, jako aktivní činitel, v tomto případě dokonce podmiňující činitel.“ (S. Bartůšková, 1981, 51) Kromě toho Jaromír Tomeček překvapuje bohatou slovní zásobou - využíváním odborných názvů i neotřelých slov.

4.5 Drama

Dramatem se souběžně zabývá poetika i divadelní věda. Nemáme v plánu podat detailní rozbor dramatu a filmových scénářů, nicméně považujeme za důležité zmínit alespoň několik dramatu a filmů, které ovlivnily vnímání Zakarpatska.

Prvním a zásadním počinem byl celovečerní zvukový film *Marijka nevěrnice*. Na Olbrachtův námět tento film natočil Vladislav Vančura, režie se ujal Karel Nový a hudbu k němu napsal Bohuslav Martinů. Premiéra filmu se konala v Praze v kinosále Kotva v březnu 1934. Film byl promítán i v USA a Kanadě pod názvem *Zapomenutá země*. (I. Pop, 2005, 135) České DVD *Marijka nevěrnice* bylo v roce 2010 oceněno v Bologni na Mezinárodním festivalu archivních a restaurovaných filmů v kategorii „Nejlepší znovuobjevený film“⁹ Nicméně se objevují i četné námitky - v rovině filmové stylistiky a scénáře bývá snímek považován za nezvládnutý, scénář nevykazuje přílišné kvality a postavy jsou ploché.¹⁰

Do rolí byly obsazeny neznámé tváře (neprofesionální herci, domorodí obyvatelé), které mluvily téměř nesrozumitelnými dialogy (často v rusínštině a jidiš). Kromě nich si ve filmu zahrál i sám Ivan Olbracht (epizodní role turisty).

⁹ <http://www.nfa.cz/novinky/mezinarodne-ocenene-dvd-marijka-nevernice.html>, citováno 18. 6. 2011

¹⁰ http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/#_ftn1; citováno 8. 2. 2012

Film nás zavádí do Koločavy a před očima se nám rozehrává baladický milostný příběh. Marijka je nevěrná svému manželovi Petrovi, který odjel do hor přivydělat si peníze kácením stromů. Zatímco Petro tvrdě pracuje v horách, Marijka se důvěrně sblíží s Danilem. Když se to dozví Petrova matka Olena, napíše synovi vzkaz. Rozhořčený Petro se vrací domů vypořádat se s manželčinou nevěrou.

Základní osou příběhu je motiv tragické lásky. Marijčina nevěra má hlubší kořeny – tkví v nespokojenosti se životem v daných sociálních podmínkách, je vzdorem proti světu, k němuž hrdinka přísluší. To si uvědomíme, když zjistíme, že Danilo se ničím výrazným neliší od Petra. Je pouze bezstarostnější a veselejší, jelikož je mladší a nemá zatím rodinné starosti. (Olbracht, 1982b, 23) Marijka svou nevěrou protestuje proti trpkému osudu. Nemůže se přesto vymanit z prostředí, v němž je nucena trvale žít. Hana Karadžičová (hlavní postava z Olbrachtovy povídky *O smutných očích Hany Karadžičové*) se sice osvobodí, ale za cenu velkých osobních obětí. Hana může odejít – a také odchází za svým mužem. Marijka se musí vrátit k manželovi, který ji, proti zvyklostem, netrestá za nevěru. Vysoko v horách, daleko od lidí, se rýsuje nová chalupa Marijky a Petra – nevěra je odpuštěna.

Dalším výrazným motivem je motiv smrti: Danilo s Petrem se plaví na jednom voru. Uprostřed mohutného proudu Petro pustí veslo a vor se roztříští o veliký balvan čnící z vody. Petro se zachrání, Danilo se utopí. Lidé se zde, stejně jako v úvodní scéně (bouře – blesk – ohořelá chýše), střetli s přírodními živly. Autoři snímku zde zdůraznili nejen Petrovu sílu, ale také jeho nezranitelnost (podobně nezranitelný byl i Nikola Šuhaj).

S touto smrtí souvisí i další z motivů, motiv viny a trestu. Místní lidé vědí, že Petro chtěl Danila za nevěru zabít, nicméně jim chybí důkazy pro představitele zákonné moci (pro četníky). Přesto Petro neunikne trestu – je odsouzen svými spoluobčany.

Sílu přírody prezentuje motiv noci a bouře: v úvodní scéně se ocitáme v letní noci, v níž se odehrává krutá bouře a blesk zapálí Petrovu chalupu. Divák tak od počátku vnímá něco, co je obestřeno tajemstvím a určitou démoničností přírodních živlů. Tento pocit se ještě umocní ve chvíli, když vidíme bezmocné lidi bojovat s přírodním živlem. (I. Olbracht, 1982b, 25)

Kromě milostného trojúhelníku nás film seznamuje s prací dřevorubců, s vychytralými židy a s konflikty mezi Rusíny a židovským obyvatelstvem. Film výstižně zachytil bídu a zaostalost Podkarpatské Rusi (například Petro, Marijka a Olena si ohřívají jídlo v kotli a jedí kukuřičnou kaši dřevěnými lžicemi; Olena i Petro jsou negramotní). Ve filmu zaznívá: „Krásný kraj!“ a zároveň „Strašný kraj!“, lesník-Čech sděluje zástupci

dřevařské firmy: „Peklo, poušť, hrůza! Víte, co to znamená žít zde patnáct let? Upít se, nebo zbláznit! Víte, co bych dal za měsíc v Praze?“ (I. Olbracht, 1982b, 120)

Již v románu *Nikola Šuhaj loupežník* je pasáž, kterou lze považovat za ideu filmového námětu. Ivan Olbracht v ní popisuje každoroční odchod mužů na několikátýdenní lesní práce, aby si vydělali peníze k nejnětější obživě. V románu o Šuhajovi a ve filmu o Marijce se setkáváme také s podobnými typy postav: Marijka má pozoruhodně mnoho společného s Nikolovou milou, jeho pozdější manželkou Eržíkou. Jsou si podobné svým vzhledem: obě stejně spanilé, přes své mládí žensky zralé a hrdé. A obě dvě jsou nevěrné. (tamtéž, 16n.)

V letních měsících roku 1935 se psalo o realizaci filmové adaptace Olbrachtova románu *Nikola Šuhaj loupežník*. Scénář měl napsat společně Ivan Olbracht a Krňanský, ten měl film také režisovat. Film *Nikola Šuhaj* byl natočen až v produkci znárodněné kinematografie v roce 1947. Krňanský přepsal původní scénář a Olbracht provedl v konečné verzi pouze dílčí úpravy. (Olbracht, 1982b, 29)

Mezi další snímky z Podkarpatské Rusi se řadí desetiminutový němý snímek *Jaro na Podkarpatské Rusi* (1929) Karla Plicky. Od pohledu na přírodu se hledisko postupně přesouvá k lidem a jejich zvykům, práci a oblékání. Jedenáctiminutová *Podkarpatská Rus* Adolfa Lehnery z roku 1937 s velmi výrazně dramatickým hudebním doprovodem nabízí především pohled na slavnosti, při kterých Rusíni tančí v tradičních krojích. Asi nejlepší pokus o zachycení osobitého rázu Podkarpatské Rusi představuje *Píseň o Podkarpatské Rusi* Jiřího Weisse z roku 1937. Společně s *Marijkou nevěrníci* vytváří snímky neotřelý pohled na málo probádané území.¹¹

Dramatizací a inscenacím Nikolý Šuhaje se zabývá diplomová práce Jany Svozilové¹², proto tomuto tématu nebudu ve své práci věnovat více prostoru.

4. 6 Próza: novely a povídky

Nejvíce hodnotných děl inspirovaných Podkarpatskou Rusí bychom zařadili do žánru novel, povídek či románů. V následující kapitole se seznámíme s novelami a povídkami, které napsali čeští autoři a nechali se v nich inspirovat Podkarpatskou Rusí. Postupujeme chronologicky pro lepší přehlednost a orientaci.

¹¹ <http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/>, citováno 18. 6. 2011

¹² SVOZILOVÁ, Jana. *Dramatizace a inscenace Nikolý Šuhaje*. Brno: FF MU, 2009. Dostupné z: is.muni.cz/th/180190/ff_b/bakalarska_prace.doc; citováno 12. 2. 2012

4. 6. 1 Jaroslav Durych: Kouzelná lampa

Durychovy dvě krátké prózy ze souboru básnických esejů *Kouzelná lampa* (1926) jsou prvním beletristickým dílem inspirovaným Podkarpatskou Rusí. Jedná se o *Smutek odcházejících* a *Májovou noc*. Obecně lze říci, že v souboru *Kouzelné lampy* Durych rozjímá o lidské existenci a o životě, který je zázračně utvářen. Otevírají se před námi otázky existence, absurdity i transcendence. Jsme neustále zneklidňováni - na každém kroku na nás číhají mystické souvislosti, výstrahy, povzbuzení a tresty, které se dotýkají přímo naší bytosti. (J. Durych, 1996, 79)

Smutek odcházejících, příběh ukrytých poselství, není explicitně situován na Podkarpatskou Rus. Próza upozorňuje na krutost člověka, který nerad snáší projevy života druhých tvorů. Na závěr nám sděluje poselství: „Lehko je odehnati štěstí a blaženost od svého prahu, ale nesnadno, ne-li nemožno, přivábiti zpět.“ (tamtéž, 85)

Druhá ze zmiňovaných próz, *Májová noc*, se odehrává v Užhorodu, jak je naznačeno v úvodu: „prach, dusný prach, nabitý horkem a vibrující mezi dlažbou a nebesy, plný výparů a hluku, zahaloval užhorodský vesmír dráždivým půvabem řídkého gázu na dívčím rameni. Červánky v těchto končinách mají mnohem vyšší tepelnou i optickou energii než u nás a barvy večera jsou zde velmi italské.“ (J. Durych, 1996, 85) Příběh je komponován jako procházka s přítelem.

Díkcí pohádkáře líčícího onen čas, kdy „bylo nebylo“, zobrazuje archaickou zemi, kde Evropa může nahlédnout svou nepředstavitelně vzdálenou, polymytickou nebo polodivošskou minulost. Moderního člověka tu přepadá strach z pradávného bezčasí. (Z. Hrbata, 2005, 492) Kromě toho máte z povídek pocit, jako by na Podkarpatské Rusi bylo vše intenzivnější, barevnější, plnější a magické. Člověk zde, „na konci světa“, může najít smysl své existence.

4. 6. 2 Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi

Karel Čapek (1890 – 1938) navštívil Podkarpatskou Rus ve dvacátých letech jako turista a své příběhy zasadil do tohoto prostředí hned dvakrát. Poprvé v povídce *Balada o Juraji Čupovi* z cyklu *Povídky z druhé kapsy* (1929), podruhé v románu *Hordubal* (1933).

V *Povídkách z jedné kapsy* i v *Povídkách z druhé kapsy* se K. Čapek zabývá detektivními tématy, které vyplývají z noetických otázek. V povídce *Zločin v chalupě* soudce, pocházející ze selské rodiny, má pochopení pro duševní rozpoložení vraha, který považoval za svou povinnost odstranit svého tchána, protože se nemohl smířit s tím, jakým způsobem hospodařil na statku. Nešťastný soudce si připadá, jako by měl soudit řezníka za

to, že porazil krávu, nebo krtka za to, že dělá krtiny. Takovou vraždu není snadné soudit pouze lidským právem – podobně je tomu i v *Baladě o Juraji Čupovi* (1929). Zde má otázka vraždy a viny metafyzický nádech. (B. Bradbrooková, 2006, 159n.)

Celý hrdinův příběh se nám jeví jako zázrak: Jurajova strastiplná třicetkilometrová cesta v ukrutném mraze a sněhové bouři, jeho šestihodinové vyčkávání před krčmou, přiznání se k vraždě své sestry a podivně čistá rána, která se Maryně stala osudnou. Kdyby se povídka odehrávala na českém území, nepůsobila by přirozeně. Ale v prostoru necivilizovaného Podkarpatska působila důvěryhodně. Zde se mohla odehrát, jelikož na Podkarpatské Rusi ještě lidé věřili v pověry a zázraky, vládla tu magie, pohanská pověřivost a patriarchální vztahy (vystupování starosty osady, kruhový výslech podezřelých z vraždy Maryny Matejové apod.).

A proč Juraj zabil? „Bůh kázal, řekl Juraj, jako by se to rozumělo samo sebou. Hospodin nařídil, zab Marynu Matejovou, svou rodnou sestru, zlým duchem posedlou.“ (K. Čapek, 1978, 79) Bůh, který mu přikázal zabít, mu pomohl překonat těžkou cestu. Ochránil ho, aby nezahynul ve sněhu. Příběh je obestřen tajemnými stopami, jakousi mytickou archaičností a exotikou. V baladě vstupuje do popředí několikrát zmiňovaná starozákonnost (gazdovské ovčí kožichy smrdí svěravě a starozákonně).

Četník ví, že Juraj musí být za svůj čin potrestán, nicméně si je vědom, že bude souzen podle světského řádu, ačkoliv je v něm zákon boží. Tady, zdánlivě na konci světa, se prosazuje Boží řád (to dokresluje nadsutečná atmosféra prostředí): „tak vznikají obrazy původní monumentality vymykající se próze civilizačního řádu.“ (Z. Hrbata, 2005, 492)

Ačkoliv Čapkovi nešlo o věrné zachycení podkarpatských reálií (vždyť v románu *Hordubal* není ani explicitně uvedeno, kde se děj odehrává), dovedl dobře vystihnout divokou přírodní scénérii, v níž přežívají patriarchální vztahy a snaha řešit si problémy po svém, bez ohledu na psané zákony. *Balada o Juraji Čupovi* je explicitně lokalizována na Podkarpatskou Rus, do Jasini, na konci prvního odstavce povídky.

4. 6. 3 Četnické humoresky

Zatím žádné z děl inspirovaných Podkarpatskou Rusí bychom nezařadili do literatury oddechové a zábavné. Přesto jedno existuje, a to humoresky, krátké zábavné povídky líčící komickou příhodu.

Četnické humoresky (1929), tj. žertovná vyprávění četníků sloužících republice, byly mezi čtenáři velice oblíbené. Příběhy situované na Podkarpatskou Rus tvoří téměř polovinu z celkového počtu povídek. To napovídá, že Rusínsko představovalo pro české

čtenáře atraktivní kulisu. Četníci zde hrají roli dobrotivých patronů, kteří poctivě, obětavě a s láskou k této zemi plní svěřené úkoly. (V. Budín, 1996, 49)

Při bližším čtení vytušíme, že se četníci museli denně vypořádávat s pověřčivostí Rusínů, izolovaností četnických stanic od civilizovaného světa a nespokojeností manželek, které toužily vrátit se do velkoměsta. Ačkoliv je toto vše odlehčeno a obaleno v humorném hávu, dávají nám tyto četnické humoresky z Podkarpatské Rusi tušit komplikovanou situaci českých úředníků a četníků sloužících zde, na konci světa.

Příběh *Syrečky, aneb co způsobila dlouhá doprava* upozorňuje na odlehlost četnických stanic, která způsobovala nedostatek masa a jiných potravin. Velitel četnické stanice, František Koťátko, si objedná zaslání olomouckých syrečků poštou na dobírku. Objednávka trvala osm dní. Vůně syrečků působením horka a dlouhé cesty byla tak neodolatelná, že poštovní expedientka padla do mdlob a pět dní stonala. Přednosta poštovního úřadu byl nucen dát svým zaměstnancům půl dne volna. Poštovní sluha obce Ivan, ač velice otužilý, nevydržel zápach rozkládajících se sýrů. A když konečně zásilka doputovala až k adresátovi, během necelé minuty skončila tam, kam svou vůni patřila. Kromě toho se autor pozastavuje nad krásou zdejších hor – ano, je to romantika, ale jen pro turisty, kteří si užijí krásu hor, posedí při skleničce lahodného moku a potom vyrazí rychlíkem do stověžaté Prahy. (Četnické humoresky, 1929, 65n.)

V humoresce *Rebélie s dobrým koncem, čili jak se Panenka Maria solných dolů pomstila* nás autor upozorňuje, že vesnice Solotvino je nejžidovštější obec v republice (čítá přes 75 % židů). Také jsme poučeni o manželství: „A českých četníků, kteří si na Podkarpatské Rusi vzali za ženu Maďarku, mohl byste počítat na celé tučty. Já jsem ale pro Česky, již kvůli knedlíkům, Maďarky je neznají a místo knedlíků dávají na stůl jen samou tarhoňu.“¹³ (tamtéž, 100)

Humoreska *Kombucha, aneb co se všechno neudělá pro potomstvo* vypráví o třech manželkách strážmistrů, které snášely dobré i zlé, v malé vesnici na Podkarpatské Rusi, odříznuté od celého světa.

4. 6. 4 Ivan Olbracht: Golet v údolí

Než se budeme věnovat nejznámější novele Ivana Olbrachta, ráda bych zmínila ještě tři drobné povídky, které odkazují k Rusínům a Podkarpatské Rusi. Dvě z nich vznikly ještě před rokem 1919.

¹³ drobné nočky z nudlového těsta

Povídku *O lásce k vlasti, jménech představených a jiných vratkých pojmech* Ivan Olbracht napsal v roce 1910. Nalezneme ji v souboru *Devět veselých povídek z Rakouska i republiky* nebo ve výboru *Bejvávalo*, ale pod názvem *O lásce k monarchii*. Děj této drobné povídky se odehrává v českém mužstvu 3. kumpanie 74. c. a k. pěšího pluku v Liberci. Olbracht skrze naivitu rusínského vojáka Vasilu Chomjaka zesměšňuje jak rakouské oficíry, tak české vojáky-vlastence, a tím odhaluje absurditu oficiálního rakouského vlastenectví.

Povídka vypráví o tom, jak z vedení přišlo nařízení vštípit vojákům lásku k vlasti. Z našeho pohledu je však zajímavé sledovat chování a myšlení rekruta, Rusína Vasilu Chomjaka. Je jím doplněn regiment tohoto textilního okrsku. Rusín nerozumí, je u 3. kumpanie teprve šest neděl. Na otázku pana lajtnanta, co je to vlast, odpoví, že Češi. Následuje rozhovor pana lajtnanta s Rusínem:

„A co jsi? Jsi Rusín?“

„Ně.“ To již znělo trochu jistěji. (...)

„I ano, kamaráde, jsi Rusín, Rusín, a ještě k tomu tupý jako pařez. No, nekoukej na mne tak hloupě, Rusín, na mou duši!“

Vojáci se rozesmáli. Pan poručík také.

„No, co? Jsi Rusín?“

Chomjakovi se náhle rozzářil široký obličej. Jako by teprve teď pochopil a jako by s tímto jménem domoviny se mu vybavily vzpomínky na lesnaté kopce, srubovou chatrč, matku, milenku, tam kdesi daleko.

„Rusín,“ řekl a jeho hlas zazněl vesele a oči zazářily.

„No, vidíš. Tedy Rusín!“

„Rusín,“ a Chomjakův hlas se smál.

„No, tak! A ty že bys neměl vlast?“

Veselý výraz z chlapcovy tváře zmizel. Pochopil, že něco musí říci.

„Ně,“ pravil konečně nazdařbůh, ale hned poznal, že toto říkati neměl. Bylo již pozdě. (I. Olbracht, 1927, 51n.)

Níže Lajtnant Masanetz uvažuje o rusínském národu:

„No, konečně ani ten Chomjak není tak zlý! Ta opálená tvář je docela příjemná. Celkem ubohý národ. Důstojníků nemají, kněží nemají, inteligenci nemají, ani škol nemají. Žijí tam kdesi na východě mocnářství v lesích, skalních děrách a slaměných chatrčích, jedí kukuřici a pijí špatnou kořalku. V létě pasou vepře a v zimě pořádají hony na vlky. Jaké štěstí pro takového pastevce, dostane-li se na vojnu! Zde z něho alespoň kousek člověka udělají.“ (tamtéž, 53)

Pro druhou povídku, *Můj přítel Ivan Vorobec*, si za hlavního protagonistu Olbracht vybral rusínského vojína Ivana Vorobce, který takřka nerozumí řeči svých vojenských pánů. Měl problémy nejen s češtinou, ale také se zákonem. Ukradl panu šikovateli hodinky, protože byly příliš krásné a blýskavé. Neměl z nich však žádného užítku, protože z nich nedovedl číst. Líbily se mu, protože nikdy před tím nic podobného neviděl. Za tuto krádež dostal tři měsíce vězení - byl zločinec. Podle toho se s ním zacházelo. S Ivanem čtenář soucítí – je to prostý muž, který touží po tom, co nikdy neviděl, na co měl chuť (cigaretu) a po tom, o co ho vojna připravila (milenku). Stejně jako hlavní postava povídky

O lásce k vlasti i Ivan Vorobec je smutný hrdina. Není schopen přizpůsobit se strohému světu příkazů a zákazů a je vystavován ústrkům a bezpráví. (V. Budín, 1996, 40)

V *Kariéře Eduarda Žáka* (1921) ze souboru *Devět veselých povídek z Rakouska i Republiky* autor v samém závěru charakterizuje Podkarpatskou Rus tak, jak ji viděl státní úředník:

„Pan ministr mně řekl, osvědčím-li se, že budu jmenovanej županem v Příkarpatský Rusi. A krucityrkn, stará, to víš, že se osvědčím. Budeš velkomožnou paní županovou. A v Příkarpatský Rusi, tam je pro našince náký živobyť, herdek, tam je pro nás náký žrádýlko, to mně můžeš věřit, já jsem informovanej. Tam si budeš moct zase zavíst svůj bordýlek. Nestaneme-li se do dvou let milionáři, ať jsem drajcén!... A já, hovado starý, měl jsem předloni tolik strachu z republiky.“ (I. Olbracht, 1927, 164n.)

Z prostředí Podkarpatska vytěžil Olbracht svou druhou vrcholnou knihu hned po Nikolu Šuhaji loupežníkovi, trojici próz *Golet v údolí*¹⁴ (1937). Pracoval na nich v letech 1935 a 1936. Každá z povídek má svůj vlastní příběh, všechny spojuje prostředí uzavřené židovské enklávy. Povídky se odehrávají v obci jménem Polana, proto v povídkách vystupují stejné postavy (kupec Salamon Fux, rodina Šafarů, chasid Pinches Jakubovič, bédr a šames Mojše Kahan, švec Lejb Abrahamovič a další).

Možná náhoda, snad záměr – Ivan Olbracht si pro místo dění vybral vesničku jménem Polana. Totéž jméno dal K. Čapek postavě manželky Juraje Hordubala. Je nutno zmínit, že ve slovenštině má slovo „polana“ několik významů (sopečné pohoří, vrch v Nízkých Tatrách, CHKO, název několika obcí, vodní tok či výraz pro louku v lese).¹⁵ V ukrajinštině výraz „poljana“ (Поляна) znamená paseku.¹⁶ Na Ukrajině existuje několik vesnic s názvem Polyana.

Ortodoxní židé v Polaně žili izolovaně, nenavazovali s Rusíny žádné bližší vztahy. Uzavřený prostor není možné jen tak opustit. A pokud se rozhodnete tento nepsaný zákon porušit, následuje za to trest. O tom vypráví baladická novela *O smutných očích Hany Karadžičové*.

Proniknout blíže k ortodoxním židům, kteří žili v zajetí svých přísných a přesných náboženských předpisů a pověr, nebylo vůbec snadné. Ale právě Olbrachtovi se to podařilo a vytěžil z toho tento jedinečný cyklus tří povídek ze života podkarpatských židů.

¹⁴ *Golet* znamená původně odvedení židů do vyhnanství; pak také ty, kteří byli vyvedeni do vyhnanství; zemi, kde Židé žijí ve vyhnanství, tedy každé místo mimo Palestinu. (I. Olbracht, 1957, 275)

¹⁵ <http://sk.wikipedia.org/wiki/Po%C4%Bena>; citováno dne 19. 6. 2011

¹⁶

<http://translate.google.cz/?hl=cs&tab=wT#uk|cs|D0%9FD0%BED0%BB%D1%8FD0%BD%D0%B0%0A>; citováno dne 19. 6. 2011

V nejkratší z nich, *Povídce s Julčou*, se seznamujeme s chudobou celé vesnice Polany. Žid Bajnyš jde „kolem rusínských chýší, kde nemá co pohledávat, kolem židovských chýší, kde nic nemají, a kolem krámků, kde mu nevěří, protože tam buď nekupuje, nebo že je tam dlužen.“ (I. Olbracht, 1988, 22) Většina reportáží a beletristických knih z Podkarpatské Rusi líčily, kterak si židé dobře žijí a kterak ožebračují chudé Rusíny. V této povídce nám Olbracht ukazuje, že i mezi židy byly velké rozdíly. V Polaně si dobře žilo jen několik málo židů-obchodníků, mezi nimi Salamon Fux:

„No počkejte, prasečí hlavy, myslí si Bajnyš, však on vám to Pán Bůh odplatí! Na dětech! Z kluka budete mít lotra! Phí, to bylo nějaké slávy a pýchy, když se narodil! Fuxovka seděla celý den na lavičce před krámem, přenáramné ňadro venku, u něho držela jednou rukou dítě, vedle ní stál hrnec s teplým husím sádlem, do toho si druhou rukou namáčela bílý chléb a mastnota jí tekla po bradě. Aby každý tu slávu a ten blahobyt viděl!“ (I. Olbracht, 1988, 18)

Víra židů byla velice silná, Bajnyš praví svému prvorozenému synovi Chaimkovi: „...protože my dva nejsme žádní gójové, kteří myslí jen na jídlo, protože jsme Židé, že máme mítí mysl obrácenou k vyšším věcem, protože jsme otužili proti malichernostem, jako je chvilka hladu, protože víme, že Věčný nedal ještě žádnému Židovi umřít hladu a že nám do večera něco pošle.“ (tamtéž, 28)

A Hospodin opravdu učiní „zázrak“. Bajnyšovi sešle na cestu dva české turisty, kteří touží po pronájmu koně. Bajnyš využije své inteligence a důvtipu, nabídne jim svou dvacetiletou klisnu Julču a dělá jim průvodce po kráse Karpat. Dostane královsky zapláceno, starý oblek, plášť pro ženu a boty pro děti. Hospodin nenechal Bajnyšovu rodinu zahynout hladem, seslal mu tyto dva góje jako poslal Abrahámovi berana, aby nemusel být obětován jeho syn Izák.

Zajímavostí je, že pouze v této povídce je vylíčena krása krajiny. V ostatních povídkách se autor k výjimečnosti přírodní scenérie nevrací. Snad proto, že židé neměli čas obdivovat krajinu kolem sebe. Měli na starosti vyšší a důležitější úkoly (předcítání z hebrejských knih, posvátnou mikvi apod.)

Druhá z povídek, *Událost mikve*¹⁷, je dokumentárnější povahy. Nechává nás blíže nahlédnout do zvyklostí ortodoxních Židů. V úvodu se I. Olbracht nešťastně ptá: „Bože, jak přiblížit pojem mikve lidem západu, zvyklým na uzounké uliční obzory, a jak mozkům, zaměřeným jen na pokroky techniky, neschopným pochopit hloubku tajemství, ba pochybujícím o jsoucnosti tajemství vůbec?“ (tamtéž, 46) Rituál mikve, probíhající každý pátek, souvisí s tělesnou čistotou, která je nutnou podmínkou, jak se zalíbit Bohu. Olbracht taktéž vyjmenoval další židovské zvyky a pravidla: v páteční večer se slaví šábes

¹⁷ rituální lázeň

(na bílé prostřených stolech stojí sobotní svícny, leží pšeničný chléb a rodina posedává kolem); Žid nesmí potupit bližního svého: „Každý žid dostal místo na onom světě, ale pro toho, kdo potupil svého bližního, místa není...“ (I. Olbracht, 1988, 57)

Panický strach z dodržování přísných pravidel je vyličen v samém závěru. Mikve nebyla naplněná vodou v předepsaném objemu, do hraniční čáry chybělo půl centimetru – a to znamenalo znečištění mikve.

Kniha si získala své čtenáře, o čemž svědčí i její převedení na filmová plátna. Režisér Zeno Dostál v roce 1995 natočil devadesátiminutový film *Golet v údolí*. Snímek se drží Olbrachtovy knihy, scénářistka Jana Dudková vybrala dvě první povídky, ve kterých se snoubí těžký úděl a bída s laskavým humorem. Děj je provázen smířlivým komentářem vědoucího vypravěče. Autoři snímek dokreslili židovskými písněmi a popěvkami. Hlavní role ztvárnili Ondřej Vetchý, Jan Hartl, Jiří Ornest, Mahulena Bočanová, Yvetta Blaharčíková, Josef Kemr a Markéta Hrubá.¹⁸

První dvě povídky jsou tragikomickými anekdotickými příběhy. Přes sociální tragiku v nich převládá humor. Třetí povídka *O smutných očích Hany Karadžičové* je baladickou novelou o střetnutí nového světa se středověkým a fanatickým světem podkarpatských Židů. Novela má dvě polohy. Zejména začátek novely má dokumentární povahu, druhou část tvoří baladický milostný příběh Hanele (Hany) Šafarové, překrásné dívky s očima gazel, nejpůsobivější panny širokého kraje.

V počátku se Hanele ve vzpomínkách vrací k dětství a seznamuje nás s historií jejich rodiny. Nejvíce prostoru věnuje zámožnému dědu Abramovi („velký Abram Šafar z Polany“), který najímal od knížete poloniny na horách a půjčoval peníze. Smutně porovnává, jak vypadá jejich hospodářství dnes:

„Co je dnešní krčma a krámk, který bys odnesl ve třech nůších na zádech, a co je dnes celý ten velký dům se zchátralými hospodářskými staveními, s pavlačí polozborcenou, s prkny v podlaze uvolněnými a při kroku na nepravé místo klapajícími, proti tomu, jak vše vypadávalo za dob dědových? Dědu Abramovi náležela skoro polovina všech polanských pozemků, více než polovina podílů na urbaniálních lesích, měl lom, patřilo mu sedm rusínských chýší a všechny tři mlýny na říčce a na potoce.“ (I. Olbracht, 1957, 8n.)

Při vynášení rakve s tělem děda Abrama jsme autorem upozornění, že Hanele uslyší onu pohřební modlitbu ještě jednou – ještě jednou se v jejím životě bude opakovat, ale „bez pohřbu, bez smrti kohokoli. V postavení, kdy by Haně vlastní smrt byla milosrdenstvím a vysvobozením. (...) A jen osudové opakování této ukrutné modlitby

¹⁸ <http://www.csfd.cz/film/2458-golet-v-udoli/>; citováno 18. 6. 2011

způsobilo, že se nejkrásnější oči celé Polany staly smutnými a smutné že snad budou i oči Haniných dětí.“ (tamtéž, 16)

Jak se stalo, že rod Šafarů přišel o bohatství, které nabyl děd Abram? Jedním z viníků byl vysoký úředník Edmond Egan, velký utiskovatel Židů (omezoval Židy velkými daněmi, novými zákony jim znemožnil výhodně půjčovat peníze a kupovat společné pozemky, atd.). Vypracoval plán tzv. Verchovinské akce, který předpokládal, že modernizací se zvýší zemědělská výroba. Zkázou rodiny Šafarů neměl na svědomí jen místodržící Egan. Dědeček sám ji dopomohl – začal se soudit s Heršem Fuxem, polským Židem, který přišel do Polany neznámo odkud. Děd Abram mu půjčil po dlouhém přemlouvání osm tisíc. A Herš Fux děda podvedl. Zařídil si krám s krčmou. Fux začal Šafarovům odvádět zákazníky a stoupal ve vážnosti. Dědeček Fuxe zažaloval. Soudy se vlekly několik let, spor nakonec prohrál Hanin otec Josef Šafar. Rodinné jmění se pomalu začalo vytrácet. Svůj podíl na tom měli i Češi, kteří vydali vyhlášku, že se v soukromém obchodování nesmí užívat maďarských peněz. Češi byli ochotni do určité lhůty na úřadech vyměňovat 100:100, za sto korun maďarských sto korun československých. Hanin tatínek peníze nevyměnil, ani když Češi nabízeli kurz 100:50, 100:25, 100:10. Potom za maďarské peníze nedával už nikdo nic. Byl konec. Rodina tak přišla o všechny peníze (o všech dvě stě pět tisíc hotových peněz, to bylo přesně Hanelino věno).

Kromě zkázky jedné z rodin Olbracht upozorňuje na časté střídání vládců v této ubohé zemi: „Nikdo neví, jak to Bůh s Izraelem této země myslí, a kdo mu má vládnouti. Nejprve tu byli Maďaři. Pak Rusové. Pak Němci. Pak Rumuni. A teď obsazovali zemi Češi. V Polaně se to ostatně poznalo jen podle čepic četníků a finančních respicientů.“ (I. Olbracht, 1957, 42)

Olbracht vylíčil i sionistické hnutí¹⁹, které otrásl izolovanou vesnicí. Lidé podlehli nové modle, kterou do vesnice zanesl švec Lejb Abrahamovič – ten začal šířit tento „blud“ po Polaně a pořádat sionistické schůze.²⁰ Řečník mluvil o jednotě všech Židů, o jejich utrpení a pronásledování v goletu. Barvitě líčil bídu tohoto kraje, vysokou nezaměstnanost,

¹⁹ Sionismus je ideový směr, který vznikl v druhé polovině 19. století mezi evropskými židy. Věřili v přesídlení židů do Izraele. Centrem tohoto šíření sionismu bylo Mukačevo a nevěrecké hebrejské gymnázium.

²⁰ Na těchto schůzích verbují obyvatele Polany do Ostravy, přestupné stanice do Palestiny. Všichni jsou ubytováni společně, práce členům hachšary (místo, kde se koná příprava členů na život v Palestině) je nalezena v závodech a dílnách v Ostravě. Všechny jejich výdělek je ukládán do společné pokladny, z níž jsou hrazeny náklady na společnou kuchyni, praní prádla a úklid. Zbytek peněz se odevzdává Palestinskému fondu. Olbracht upozorňuje, že Palestinský výbor si stěžoval na dělníky posílané z Podkarpatské Rusi, jsou ze všech emigrujících dělníků nejméně kvalifikováni, nejméně schopní a také nejméně výkonní (jsou zaostalí, negramotní). (I. Olbracht, 1957, 124n.)

chudobu, hlad a velkou úmrtnost dětí i dospělých. Posluchači s dojetím chápali, že mluví o každém z nich. Chudí Židé trpí dvakrát – svým židovstvím a svou bídou. Řečník velice vášnivě mluvil o jediném východisku, o Palestině, o nové vlasti, o rovnosti práce a života, o zemi, kde díky dostatku práce je pro všechny blahobyt a svoboda. Hanele zatouží po novém životě a k údivu všech se sama vydává do Moravské Ostravy. Před odjezdem musí tatínkovi slíbit, že si najde místo u židovského pána, bude světit šábés a nevezme do úst nečistého jídla:

„Nezapomeň nikdy, že jsi dcerou Izraele. A setkáš-li se s goji, a byť byli sebe mocnější a bohatší a třeba i knížaty, vzdej jim poctu, která jim náleží, vzdej jim i větší, než jim náleží, ale nezapomeň, že jsi víc než oni. Že jsi Židovka. Že jsi dítě královské. Že neznáš pána kromě svého Hospodina.“ (I. Olbracht, 1957, 132)

A tady od toho místa začíná milostný příběh. Cestou na oběd ji osloví hezky ustrojený muž jménem Ivo Karadžič, kterého Hanele považuje za žida. Roztáčí se kolo dobrodružství – Hanele s Karadžičem navštěvuje poprvé v životě biograf, divadlo, kavárny a Prahu. Přijímá Ivovu nabídku k sňatku, ačkoliv si uvědomuje, že její rodina Karadžiče, odpadlíka od jejich víry, nepřijme. Když Ivo Karadžič požádá Hanelina otce o ruku své dcery, dočká se této odpovědi:

„Říkáte, že nejste Žid. Mýlíte se. Vaši rodiče, budiž jim pokoj, byli Židé. Můj pane, také vy jste Žid. Ať chcete či nechcete. Jste Žid, i když se rouháte a nevěříte v Boha, a vašeho židovství vás nemůže zbavit žádný spolek a žádný křest. (...) Vraťte se k Izraeli! Můj pane, víte, co by to pro nás znamenalo, kdyby si naše dítě vzalo člověka, který se zřekl Boha? Snad vám Hanele vypravovala, jaké neštěstí nás celý život stihalo. Rána za ranou, a stokrát jsem si přál, abych byl mrtev. Co by bylo toto utrpení proti onomu, které byste nám připravil vy a naše dítě? Byl bych méně než malomocný, který jest vyvržen ode všech. Byl bych mrtvější než mrtvý. Neboť jaká hrůza býti mrtev, a nucen chodit mezi lidmi! ... Vraťte se k Izraeli, můj sladký pane! Pak vám dám své dítě, ze srdce rád vám je dám.“ (tamtéž, 204n.)

O Hanelině rozhodnutí, odpadnutí od víry a plánovaném sňatku se dozvídají ostatní obyvatelé Polany. Vše budí úžas, zděšení a zuřivost. Hanele je prvním odpadlíkem od Boha, co Polana Polanou stojí. Pinche Jakubovič ví, že tímto činem Hanele vykupuje nový život pro všechny ostatní: „Hle, kozička boží, která sňala hříchy Izraele! Ona samojediná za všechny! Hle, největší všech obětí, kladená na oltář Hospodinův o slavnosti smíření.“ (tamtéž, 268) Tak opouštěla Hanele Polanu, otcovský dům a tábor svého Boha – za zvuku dědovy pohřební písně.

Nejhůře odnesli Hanelino rozhodnutí její rodiče: Otec byl navěky zneuctěný, matka z hanby před lidmi po celý život už nebude moci vyjít z domu. Oba bosí usedli na zemi a oplakávali smrt jejich nejmladší dcery, modlili se modlitbou za zesnulé.

Tento baladický příběh vystihuje střetnutí nového, civilizovaného světa s uzavřeným světem pravověrných Židů. Kromě toho líčí psychologické drama mladé židovské dívky, která musí volit mezi svou láskou a náboženstvím, rozchodem s rodinou a všemi lidmi z přísně ortodoxního židovského světa.

Hanele je tragickou postavou – snažila se jen vymanit z kruté sociální situace, avšak přišla o všechny své blízké. Svým těžkým, ale odvážným rozhodnutím vykupuje celou vesnici. Olbracht v této povídce zpracoval motiv, který mu byl blízký – jeho matka, pocházející z židovské rodiny, se podobně zřekla své víry (před svatbou se semilským advokátem Antonínem Zemanem přijala katolický křest). (J. Opelík, 2000, 665) Podle této Olbrachtovy povídky byl v roce 1999 natočen film *Hanele*, který režíroval Karel Kachyňa a hlavní roli ztvárnila Lada Jelínková.²¹

Obecně je třeba říci, že Ivan Olbracht v povídkách nešetřil židovskými výrazy a jmen hebrejského původu. To jen dokazuje jeho proniknutí do židovské komunity. Vydání proto vždy doplňuje slovníček vysvětlivek²². Na druhou stranu je třeba říci, že trilogie není neznámými termíny přesycena, nic tak nebrání jejímu porozumění – většinu výrazů lze vyvodit z kontextu. Termíny ozvláštňují Olbrachtův umělecký styl a dodávají mu na osobitosti.

4. 6. 5 Olga Klapálová-Košutová: Černá paraska

Klapálová poznala Zakarpatsko jako žena někdejšího vojenského velitele v Užhorodě, později velitele československého armádního sboru. Ve svých čtyřech povídkách v souboru *Černá paraska* (Černá Paraska, Marika Mihajlovová, Oleňa a Petro hlupáček) se představila jako realistická vypravěčka. Tragické jsou osudy jejich postav vorařů, dřevařů, pastevců a pašeráků. Postavy neujdou zlu – jejich tragika vyrůstá z těžkých sociálních poměrů jejich domova. (F. Továrek, 1985, 121)

²¹ <http://www.csfd.cz/film/4949-hanele/>; citováno 18. 6. 2011

²² malamet – židovský učitel; chedr – židovská škola pro děti od čtyř do pěti let; barches – židovské rituální pečivo; Adonai – Pán (jeden ze slovních opisů pro Boha, jehož jméno se Židé obávali vyslovit); kélev – pes; trejfe – rituálně nečistý; kabalista – znalec a přívrženec kabaly, tajného židovského učení, obsaženého hlavně v knize Zohar; kaftan – dlouhý svrchní kabát; šive – neobut (I. Olbracht, 1988, 229n.)

4. 6. 6 Růžena Lukášová: *Bylo jim devatenáct*

Růžena Lukášová (1906 – 1998) je spisovatelkou, kterou ovlivnilo její pedagogické působení, proto psala výrazně didaktické prózy. Její knihu tří příběhů o osudu žen v československých jednotkách zformovaných za druhé světové války v SSSR *Bylo jim devatenáct* (1975) řadíme mezi díla s angažovaným námětem. Kromě toho autorka kombinuje beletristické prostředky s dokumentárními prvky.

Pouze dvě povídky z tohoto výboru, *Jediná cesta* a *Ke svému*, se pojí k Zakarpatsku. První z povídek, *Jediná cesta*, vypráví životní příběh Anny Hrivňákové od Volového, která spojila svůj život s armádním sborem u protiletadlové jednotky. Zde také našla svou lásku, a to ve veliteli své jednotky, Evženu Kozákovi, který pocházel z Prahy. Dokumentární povahu mají odbočky směřující k popisu života chudých Verchovinců: „Matka staví na stůl mísu s tokanem. Otec se požehná řeckým křížem a ponoří svou lžici do kukuřičné kaše. Sedm dětí udělá totéž. Matka krmí dvouletou Kalinu. A tu zavrnl Adámek, deváté dítě chudého Verchovince.“ (R. Lukášová, 1985, 109)

Druhá z povídek, *Ke svému*, nás zavádí za volyňskou Češkou Nataškou a jejím milým Petrem Michalčukem ze vsi nedaleko Mukačeva, poručíkem druhé československé brigády. Petr utekl z domova jako mnoho mladých lidí Podkarpatské Rusi, když v ní začali řídit fašističtí Maďaři. Nataša i Petro bok po boku bojují proti nacistickému Německu.

4. 6. 7 A. Koenigsmark: *Cesta sekčního šéfa k moři*

Alex Koenigsmark (1944) často ve svých prózách rozvíjí pocity skepse ze života neúplného, pokryteckého a odtrženého od systému tradičních lidských hodnot. Podobně je tomu v jeho novele *Cesta sekčního šéfa k moři* (1989), která v roce 2003 vyšla s pozměněným titulem *Chlast neboli Cesta sekčního šéfa k moři*. Kniha byla dokončená již v roce 1975, ale vyjít mohla až o čtrnáct let později. Dle emailové komunikace se samotným autorem jsem se dozvěděla, že dílo mělo být původně filmovým námětem pro Fr. Vlášila a mělo vyprávět o komunistickém funkcionáři. Potom autor našel pod linoleem v Nuslích novinový článek z roku 1932, který vyprávěl o Podkarpatské Rusi. Autor si přečetl dobový bedekr a sepsal první verzi knihy.

Příběh vypráví o tragickém konci ministerského úředníka sekčního šéfa dr. Vorla, který opustil své pohodlné živobytí v Praze, aby vyšetřil zpronevěru státních peněz v okresním městečku na Podkarpatské Rusi. Příběh se odehrává za první republiky. Jedná se nejspíše o politickou alegorii, tušíme v ní podobenství o komunistickém systému, o

byrokratické vyprázdněnosti. Sám autor mi sdělil, že pro potřebu námětu využil mýtus o opuštěnosti a izolovanosti tohoto kraje.

Autor rozehrál příběh fyzického i duševního úpadku hrdiny. Brilantně vykreslil charakter hlavní postavy. Sekční šéf dr. Vorel odhazuje svou masku, opouští svůj zaběhnutý řád a podléhá nejrůznějším neřestem. Děj se pomalu rozvíjí, v podtextu cítíme ironii, grotesknost a nadsázku (jednání úředníků, vztahy ve vesnici).

Tragédie začíná již na počátku cesty. Vinou autonehody a sněhových závějů sekční šéf přenocuje v chalupě chudého Rusína, kde poprvé ochutnává karpatskou pálenku. Tady se vše zvrátilo, tady byl učiněn krok přes neznámou hranici. Karpatské úředníky se obávají o své klidné živobytí, proto roztáčejí spirálu neuvěřitelných akcí – tajně dr. Vorla podplácí, utápí ho v moři vodky a v moři dalších neřestí. Novela končí tragicky – duševním i fyzickým ztroskotáním hrdiny a jeho skokem z kostelní věže.

Autor vystihl změny, které působí na člověka po podlehnutí vodce: v těle se vám rozprostírá blaho, zahaluje vás teplo. Tento kraj měl vodku proto, že se tu bez ní nedalo žít. Nedostávalo se často potravin, ale vodky, té bylo vždy dost. Tragédie není v samotné vodce, nýbrž v celém kraji. To dokazuje příběh divoké postavy Huha. Nejspíše přijel z Prahy, aby založil nějaký obchod. Země ho zničila. Začal pít, duševně se zlomil. „Jsou lidi, kteří všechno vydrží, zkázu, ponížení, ale duše to unese, protože ji mají silnou. Huhu neměl. Víte, pane rado, není nic horšího než nepochopit, co od vás krajina požaduje...“ (A. Koenigsmark, 1989, 113)

Autor sám Podkarpatskou Rus nikdy nenavštívil. V jeho novele se mísí prvky světa skutečného a světa nadsutečného. Pro představu nabízím několik ukázek.

Okresní městečko Volovoje (ve vydání z roku 2009 Solovoje), v němž se mělo ztratit osm milionů korun, dr. Vorla překvapí: „malé městečko v horách, postavené především z dřevěných domů, mezi nimiž triumfovalo několik desítek kamenných a cihlových staveb. Nevedla tam železnice, všehovšudy dvě mizerné silnice... Kolem dokola byly hory a za nimi zase jiné. (...) bylo ještě menší, zasneženější a bohem opuštěnější, než si představoval.“ (tamtéž, 40)

Sekční šéf hovoří o obyvatelích chalupy: „Řeknu vám, tady nás čeká ještě spousta práce, hromada práce, to vám povím. Jaký má smysl pro tyhle lidi zavádět nějaké moderní vymoženosti? Žijí v pravěku a musíme je nejdříve naučit používat přístroje! (...) Sotva to však vyslovil, hned sám věděl, že se ta slova do krajiny nehodí, že neladí se sněhem a temnotou v žádném souzvuku. Proč to ale všechno bylo tak cizí, tak podivné, proč se to zdáhalo nechat se pochopit?“ (tamtéž, 17)

Tma zde byla temnější než v Praze: „Byla tma a když se sekční šéf do té tmy zadíval, shledal, že je to tma mnohem hlubší, černější a děsivější, než bývaly tmy, na které si navykl v Praze. Především byla mnohem tajemnější, nepronikatelná a záhadná, jako nikdy městská tma být nemůže.“ (tamtéž, 14) V té

tmě pochopil, že tato krajina je mu cizí a nepochopitelná. Snad v ní ještě přežívají skřeti a upíři. A to v něm vyvolávalo pocity strachu. Cítil, že zde se krajina a její lidé řídí jinými zákony.

Jako leitmotiv se vrací cizí a záhadný kraj, který nelze pochopit, do nějž nelze proniknout. V tomto jiném a neznámém kraji pospolu žijí Rusíni, Židé (majitelé krčem a hotelů), Maďaři, Poláci a hrstka Čechů a Slováků: „Sekční šéf cítil, že se ocitl mezi docela odlišnými lidmi, než byl sám, mezi lidmi tak jinými, jakoby pocházeli z jiné planety a z jiné galaxie, byl to jiný lidský druh, mluvili a jednali jinak, používali jiné logiky a mezi nimi a dr. Vorlem byla tajuplná, nepřekročitelná propast.“ (tamtéž, 20) Zároveň je Rusínsko vykresleno jako prostor halucinací, země zapomenutá bohem a opuštěná většinou obyvatel – ti se rozhodli jít hledat štěstí na západ. Zajímavým motivem se stávají tmavé a neproniknutelné oči (ty vlastní lesní dělníci, pokojská, babička a další obyvatelé zapadlé vesnice). Tmavýma a neprůhlednýma očima pozorovali obyvatelé zapadlého městečka sekčního šéfa.

4. 7 Próza: romány

Zlatý čas románu datujeme do let 1918–39. Román se tehdy přiklonil k subjektivnímu výrazu, introspekci, montáži a personálnímu vyprávění. Na českém území je rozkvět románu spojen zejména s J. Haškem, K. Čapkem, V. Vančurou, I. Olbrachtem a J. Durychem. (D. Mocná, 2004, 582n.) Není jistě náhodou, že nejvýznamnější romány třicátých let byly v několika případech inspirovány právě Podkarpatskou Rusí.

Podle tematické dominanty lze rozlišit tři významové stavby románu: zaměření na děj, dominace postavy a převaha časoprostoru. Z interpretace se jeví, že v kanonických dílech se prolínají všechny tři významové stavby. Například *Hordubalovi* i *Nikolu Šuhaji loupežníkovi* dominuje nejen sama titulní postava, ale také výjimečný časoprostor.

4. 7. 1 Jan Vrba: Duše na horách

Jan Vrba (1889 – 1961) byl prozaikem, který do svých děl promítal svůj vřelý vztah k přírodě. Oblíbil si venkovské a lesnické romány, především z Chodska (narodil se v Klenčí u Domažlic). Jeho román *Duše na horách* (1931) je volným pokračováním a dokončením *Mnišky* (románu o zápasení lesa s kůrovcem) a *Madlenky z Pece* (z Domažlicka). Zatímco v románu *Madlenka z Pece* je nám příběh Jiřího a Madlenky předkládán z pohledu Madlenky, která se zamilovala do krásného a hodného mládence Jiřího, v *Mnišce* nám autor líčí, kterak se mládeneček Jiřík zamiloval do Madlenky z Pece.

Poměrně rozsáhlý román (347 stran) *Duše na horách* napsal Jan Vrba v letech 1930-1931 a věnoval ho českým lesníkům na Podkarpatské Rusi. Psaní předcházela návštěva Podkarpatska:

„Vábila a lákala mne ta nejvýchodnější část naší republiky – a když tam odešel přítel Jiří a pozval mne, abych ho navštívil, nejen jsem pozvání s radostí přijal, ale hned pojal i záměr, že do té končiny položím děj třetí části románu. Byl jsem opravdu zvědav, jaká je to země, poněvadž jsem do té doby o ní slyšel nejprotichůdnější zprávy. Jedni ji líčili jako učiněnou Sibiř, jako zemi, která pro republiku bude dočasným břemenem, jakým byla prý Rakousku Bosna a Hercegovina, a o níž jednou jistě přijdeme, až z ní něco uděláme – a druzí ji vychvalovali jako učiněný ráj, který v budoucnu bude perlou našeho státu i po stránce finanční. Při takových protichůdnostech bylo těžko vytvořit si správný názor a představu. Bylo nutno spatřit vlastníma očima, aby bylo poznáno, že pravda je uprostřed obojího.“ (J. Vrba, 1931, 377)

Pro ústřední postavu si Jan Vrba zvolil mládence Jiřího, který nejprve působil v lesích pod Čerchovem a následně odešel do státní služby na Podkarpatské Rusi. V románu si na své přijdou nejen ženy, které mohou sledovat milostný příběh a peripetie Jiříkových vztahů, tak muži - milovníci přírody. Ti zase mohou obdivovat lesní divočinu.

Lesnická služba byla v odlehlém koutě republiky nadmíru složitá. Zejména v zimě, kdy schůdnost kraje je v mnohých partiích ztížena do nepřístupnosti. Kromě toho zde číhalo nebezpečí – mezi obyvatelstvem na horských samotách působilo značné množství nebojácných pytláků, kteří neváhali v případě střetnutí s myslivcem zvednout pušku k boji na život a na smrt. Jeden takový případ J. Vrba vykreslil i v tomto románu (zastřelení lesního Fabery pytláky).

Spisovatel dokázal získat důvěru místních a své poznatky čtenářům v románu předložit. Časově měl pocit, že se neocitl ve středověku (jak o tom psal Ivan Olbracht), ale v pravěku:

„Vejít do takové horské chatrče znamená vejít do polovičního pravěku. Pod jedinou střechou a v jedné místnosti vidíte pohromadě lidi i dobytek. V prohloubené polovině leží kráva i prasnice – a vyvýšená část je lidské obydlí, v němž o nábytku nelze téměř mluvit. Podlahy ani plotny tu není. Uprostřed místnosti je ubohá podezdívka z kamenů, na níž hoří volný oheň – a nad ním se vaří v kotlíku, nebo peče na rožni. Kouř se při tom vesele rozlézá po celé místnosti a vytrácí se děrami a štěrbinami ve střeše. (...) Jinak však je to lid zajímavý a krásný. Jenom těch zvyků a pověr co tu je od nevinných a prostých až k těm, které si podávají ruku se zločinem. (...) Ve svatojanské noci chodí děvčata na poloniny, aby tam nahá natrhala čarodějného kvítí, jehož odvar má tu moc, že každé přičaruje, kterého se jí zachtělo – ovšem podaří-li se jí, aby se toho odvaru napil ... A což teprve kouzelnická věda pytlácká! Ta hraničí až se satanismem, neboť pytlák, který touží po tom, aby jeho koule nikdy neminula cíle, odváží se věci přímo strašlivé. Přede mší se vyzpovídá, potom si stoupne ke kropence, a když o pozdvihování kněze zvedá Tělo Páně, pokropí se honem svćenou vodou a zahledí se na pozdvihované připraveným vlčím chřtánem. Jde k přijímání, ale nepozře. Vyjme potají z úst a schová až do Velkého Pátku, kdy v té chvíli, v níž se čtou pašije, umístí svátostný chléb do

vydoupnalé díry v buku a vystřelí do něho ránu, při čemž si musí hlasitě pochválit, že věru dobře střílí. Jak by také ne, když vlastně zabíjí Boha... Proti tomu všechno starodávné myslivecké čarování u nás bylo pouhou hříčkou, neboť toto je horší, než vlastní krví podepsati úpis čertu.“ (J. Vrba, 1931, 382n.)

Vrba ve svém románu dobře vykreslil lidské charaktery, účinky karpatského prostředí na českého lesníka Jana, zachytil život karpatské přírody, zadumanou krásu lesů i chudobu a zaostalost obyvatel. Ovšem místy román připomíná červenou knihovnu. Jiří prožívá lásku hned několikrát (s ubohou Rusínkou Marikou, Češkou Aničkou a chudou Madlenkou z Pece na Domažlicku). V některých scénách je Jiří vyličen jako neporazitelný hrdina – zachraňuje život jednoho z Rusínů a holýma rukama zkrátí pytláka Děčuka. Jeho odvaha a síla budí údiv celé vesnice. Celý román je zakončen happyendem (což se vymyká běžnému schématu románů ostatních autorů, jak bude dokázáno níže): Rusín Ivan Mačuk se promění v krotkého beránka, věrného a starostlivého manžela; Anička s Jiřím plánují svatbu a Madlenka vzpomíná na Jiřího jen v dobrém.

Za zmínku ještě stojí Jiřího přemýšlení o této zemi pod nadvládou Československa: „Rozumné bude, hospodárnější bude, těm lesům jenom prospěje – ale z hor zmizí zase kus jejich poezie a zvláštního kouzla. Tak pomalu, ale jistě bude odtud vytlačována divočina, pralesy budou proměněny v užitečnější lesy... I lidé si zvyknou. Také z nich bude pomalu vyháněna divočina, dostane se jim podílu na dobrodiní civilizace, budou naučeni lidštějšímu pořádku – a po hmotné stránce se jim také líp povede na zemi... Ale otázkou zůstane, budou-li šťastnější, než jsou nyní, kdy voní tou divočinou, která je obkličuje a proniká...“ (J. Vrba, 1931, 207)

4. 7. 2 Ivan Olbracht: Nikola Šuhaj loupežník

O románu I. Olbrachta *Nikola Šuhaj loupežník* bylo řečeno již mnoho. Proto odkazují zejména na diplomové práce Venduly Kösslerové (*Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina*), Veroniky Salvové (*Zakarpatsko v díle Ivana Olbrachta*), Šárky Mařanové (*Dvojitý obraz „země beze jména“*) a Petra Čingla (*Fenomén Podkarpatské Rusi v české meziválečné literatuře*).

Populárně-naučná kniha Oty Holuba *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj* (1980) zachycuje skutečné události legendární postavy. Autor na základě studia archivních dokumentů, četnických hlášení, vojenských rozkazů, soudních spisů a reportáží v tehdejší tisku přiblížil Nikolu Šuhaje a vylíčil sociální a politické souvislosti života na Podkarpatské Rusi. Věnoval se i fenoménu tzv. antišuhajů (viz kapitola 4. 7. 7)

I. Olbracht (1882 – 1952) nikdy nebyl lhostejný k sociálním problémům, ba co více, téma sociálních vydeděnců ho přitahovalo. Jak již víme, zbojníkům se věnoval už ve svých reportážích z Podkarpatské Rusi. Studoval soudní materiály, shromažďoval

svědectví, mapoval Šuhajovo působení v kraji. To proto je román věrným ztvárněním historických událostí a přesným vyličením osudů osob, kterým byl autor nucen dát jen smyšlená jména. (O. Holub, 1983, 7)

18. srpna 1932 Olbracht v *Českém slově* uveřejnil vyprávění, ve kterém nám dává nahlédnout do tvorby románu o Šuhajovi:

„V roce 1920 a 1921 na Vrchovině vystoupil loupežník Nikola Šuhaj. Podle našich představ byl to zcela obyčejný loupežník, ale ne tak ve fantazii podkarpatoruského lidu. Při loňském zájezdu na Podkarpatskou Rus zastihl jsem postavu Šuhajovu ve stavu tvořící se legendy, tvořící se, to je zajímavé. Legendární prvky, tj. prvek macbethovský a samsonovský, se mísí se skutečností. A o tom píše román.“ (O. Holub, 1983, 196n.)

Olbracht tedy zachytil legendu v procesu zrodu. Na základě reálných faktů a legendárního vyprávění vzniklo jedno ze stavebně nejsložitějších děl české literatury, v němž se prostupuje historičnost s mýtem, dokumentárnost s básnickou nadsázkou a časovost s nadčasovostí. (M. Mravcová, 1986, 281) Čtenářsky úspěšný román, který prolíná fakta a fikci, umně spojuje baladický příběh tragické vzpoury, dokument, legendu, mýtus, pověst a pohádku. Reálná místa (Koločava Laza, pojmenována je každá hora a polonina) se prostupují s prvky lidové epiky. Šuhaj byl totiž velmi živý ve vzpomínkách, písních, zkazkách a pověstech Rusínů. Pohádkovým motivům v tomto románu jsem se podrobněji věnovala v kapitole 4. 3. 2.

V Nikolovi ožívá slavná minulost zbojníků z Podkarpatské Rusi. Titulní postava je obdařená nesmrtelností, nadaná nadlidskou silou a své poklady ukrývá v jeskyních. Žije ve zvláštním sepětí s přírodou, je součástí lesů a hor. Mezi obyvateli je spojován s rysem, jeho bratr Jura zase s vlčím štěnětem – tak jsou postavy ztotožněny se zvířaty a začleněny do přírody. A tím se jim přisuzují i jisté vlastnosti, které určují jejich zařazení ve společnosti. (Z. Hrbata, 2005, 493)

Život Nikoly Šuhaje je determinován prostředím, ze kterého pochází. Na zbojnické stezky ho vyhnala bída a nespravedlnost. Je tragickou postavou, hyne zradou milé a rukou přátel. Že se bude jednat o tragický příběh vytušíme již na prvních stránkách, Olbracht nás totiž upozorňuje, že se bude jednat o „macbethovský příběh o nezranitelném Šuhajovi.“ (I. Olbracht, 1959, 11)

Ačkoliv bychom očekávali vykreslení zbojníka jako záporné postavy, Olbracht vyličil četné Šuhajovy ctnosti: bohatým bral a chudým dával, nikdy nikoho nezabil leč v sebeobraně nebo ze spravedlivé msty, dokázal milovat a toužil po svobodě. Autor se v nás snaží jednoznačně vyvolat sympatie a soucit. Šuhaj se nám jeví spíše jako kladná

postava, avšak nevnímáme ji jako náš vzor. A právě toto vykreslení zbojníka (spolu s kresbou československých četníků) vyvolalo nepříznivou reakci mezi četníky. Není se čemu divit. Podle románu zacházeli četníci nelidsky s celou Šuhajovou rodinou, Eržika vinou četníků potratila Šuhajovo dítě apod.

Tajemství hor splývá s tajemstvím identity postav a záhadou bytí. Místu s tajemstvím odpovídá postava s tajemstvím. Takovými postavami byly dle D. Hodrové (1994, 66n.) kořenářky, věštkyně, horské víly, loupežníci (zbojníci), ďábelští dvojníci. Byly to postavy spjaté s kouzelným nebo chtónickým prostorem hory, přírodní bytosti, netvoří žijící na pomezí dvou světů – života a smrti, světa lidského a zvířecího. V tomto smyslu patří k těmto postavám i horal ve svých různých postavách – pastevec, dřevorubec, lesník, zbojník, pytlák. A takovými postavami se to v románu Ivana Olbrachta jen hemžilo.

Postava legendárního loupežníka oscilovala mezi reálnou bytostí a mytickou postavou, postavou rodící se jakoby v lidském vědomí. Hordubal i Šuhaj byli ambivalentními postavami, postavami s tajemstvím, postavami-hypotézami, tj. postavami nedourčenými a jen částečně vysvětlitelnými. Byli jiní, sociálně vyřazení a vydědění. Na druhé straně byl Šuhaj vybaven mimořádnými schopnostmi, mohl se volně pohybovat časem a prostorem, zázračně proměňovat své okolí a vztahy. Bohatým bral a chudým dával.

V obrazech se nám představuje Podkarpatská Rus jako prostor předcivilizační, prostor nedotčené přírody: „Dovede-li se člověk vyhnouti začarovaným místům v pralese, kde ve skalách nebo v černých močálech provádějí své rejdy nečistí duchové a zlomyslné rusalky, jest zde bezpečno, jako už nikde na světě.“ (I. Olbracht, 1959, 28)

A v tomto předcivilizačním prostoru žil ještě bůh:

„Zde žije ještě bůh. Starý bůh země. Ničí ledovými vichry a jarními přívaly vod vše neduživé a slabé, aby mohl milovati ty, v nichž se mu zalíbilo: stromy, peřeje toků, zvířata, lidi, skály; vše stejnou láskou, rozmarnou, krutou i štedrou, jako středověkých vládců. (...) Prastarý pohanský bůh, bůh země, pán lesů a stád.“ (tamtéž, 194)

Exotičnost na nás útočí ze všech stran: zaostalost (sestup do minulosti), negramotnost, pověřčivost, pohanství, klimatické poměry, mentální charakteristiky (mlčenlivost, oděv, zvyky, rituály), uzavřená židovská komunita (bohatí Židé Abram Beer a Herš Lejb Wolf) a loupežníci. Již v úvodní kapitole *Koliba nad Holtýnem* nás autor seznamuje s výjimečností tohoto prostoru:

„V tomto kraji lesů, zvrásněném horami jako kus papíru, který se chystáme hodit do kamen, žijí posud děje, jakým se bláhově usmíváme jen proto, že se u nás nestávají již po staletí. V tomto kraji kopců (...) jsou posud začarovaná místa, odkud se ještě nikdy nedostal ani jelen, ani medvěd, ani člověk. (...) A dole, v úzkých údolích řek, ve vesnicích, které jsou zelené kukuřičnými poli a žluté květy slunečnic, žijí vlkodlaci, kteří, překulivše se večer po soumraku přes kládu, se mění z mužů ve vlky a ráno opět z vlků v muže, zde se v měsíčních nocích mladé vědmy prohánějí po koních, v které proměnily své spící muže, a čarodějnic netřeba hledati za sedmi horami a sedmi řekami ve větrných údolích, nýbrž ty zlé možno potkati na pastvinách.“ (I. Olbracht, 1959, 10)

Právě v tomto prostředí, v zemi, kde se střídají u moci různí mocnáři (Maďaři, Rumuni, Němci, Češi), v zemi, kde kvete sociální bezpráví, a v zemi, kde přežívají duchové, čarodějnice a vlkodlaci, mohla vzniknout legenda o Šuhajovi.

V roce 1933 byla za tento román Olbrachtovi udělena Státní cena za slovesné umění. Román se stal jednou z nejčtenějších českých knih své doby, do roku 1939 se dočkal jedenácti vydání a překladů do řady cizích jazyků. Pravdou je, že v komunistickém Československu se román stal povinnou četbou s marxistickou interpretací třídního boje, viděného očima loupežníka Šuhaje, což znehodnocovalo estetický význam tohoto díla a odrazovalo běžné čtenáře (I. Pop, 2005, 133n.) Román byl několikrát zdramatizován a dokonce i zfilmován. A co na něm tak láká? Estetický zážitek, subjektivnost, aktualizovaný jazyk, vytríbený styl, autorovy stylizace do polohy lidového vypravěče, tajemství, symbolická platnost, krása přírody, téma lásky a smrti, téma individuální vzpoury, téma touhy po svobodě a další.

4. 7. 3 Karel Čapek: Hordubal

To, zda si K. Čapek pro téma svého noetického román, přesněji baladické prózy s detektivní zápletkou a psychologicko-filosofickým akcentem, *Hordubal* (1933) zajel až do Karpat, není zcela jisté. S největší pravděpodobností Podkarpatskou Rus opravdu navštívil. O tom informuje S. Bartůšková (1981, 38), která tvrdí, že právě na Podkarpatské Rusi se seznámil J. Tomeček s K. Čapkem. A Tomeček mu měl dokonce sdělovat bližší informace ze soudního jednání o vraždě Hordubaje, jelikož notářem přítomným v románu při exhumaci byl ve skutečnosti právě Tomeček. O. Holub (1983, 207) udává, že spisovatel dr. Miroslav Rutte při rozhodování o státní ceně za slovesné umění v roce 1933 připomenul, že zatímco Olbracht důkladně poznal kraj Podkarpatské Rusi, Čapek si tam zajel jen jako turista.

Nicméně jisté je, že Čapkovi byl inspirací skutečný příběh, který v soudniče v Lidových novinách ze dne 14. října 1932 popsal Bedřich Golombek:

Do malé vesnice Bardova u Mukačeva přijel loni v létě automobil a z něhož k úžasu celé vesnice vystoupil Jiří Hordubej, který se vracel po osmi letech z Ameriky. Poslal své ženě již mnoho peněz, teď ještě nějaké přivážel, štěstí mu přálo. Přivezl si své věci v kufrech, které celá vesnice obdivovala, jenom jeho žena nejevila o to všechno velkého zájmu, protože, jak se Jiří Hordubej také brzy dozvěděl, zahazovala se za jeho nepřítomnosti s čeledíny a zvláště s 23letým Vasilem Maňákem, kterému zasnoubila svou 11letou dceru Hafii. Hordubej po nějakém čase udělal doma pořádek, zrušil zasnoubení své dcery a Maňáka vyhodil.

²³ Ostatní okolnosti už v podstatě známe z románu: Maňák v noci na 27. října 1931 probodl Hordubejovi srdce dlouhou košíkářskou jehlou. Vraždu narařičil tak, aby vypadala jako loupežná. Soud ho odsoudil doživotně za zločin vraždy a Hordubajovou na dvanáct let za napomáhání při zločinu.

Tento Čapkův román je součástí noetické trilogie (Hordubal – Povětroň – Obyčejný život). Díla nespojuje topos, tedy narativní místo, kde by se příběhy odehrávaly. Dílo je sjednoceno tématem, tématem relativity poznání. (D. Hodrová, 2001, 412)

Často jsou v Čapkových povídkách či románech detektivní náměty, a to zejména soudní (vzpomeňme na *Povídky z jedné kapsy* a na *Povídky z druhé kapsy*). Právě u soudu záleží na způsobu, jakým je událost vykládána. S ovzduším spravedlnosti a tématem dvojího hodnocení jsme se setkali již v Čapkově povídce *Balada o Juraji Čupovi*. Jedno stanovisko nám nabízí psaný trestní zákon, druhé vrah a celá vesnice (ospravedlňují čin). A četník v duchu kolísá. Podobně je na tom v *Hordubalovi* i četník Gelnaj, srostlý se zdejšími prostředím a lidmi.

Hordubal je románem o podkarpatském venkovanu Juraji Hordubalovi, který se vrátil s těžce vydělanými penězi z Ameriky k ženě Polaně a dceři Hafii do vesnice Krivé. Bližší lokaci neznáme. Na statku nachází kromě nich ještě mladého čeledína Štěpána Manyu, ženina milence. Pokorný a důvěřivě naivní Hordubal těžko chápe, že se mu manželka odcizila, stejně jako dcera Hafie, a že pánem v domě se za tu dobu stal mladý a sličný čeledín. Zoufalost dohání Hordubala k nesmyslnému činu – zasnoubí svou malou dceru Hafii Štěpánovi Manyovi. Nakonec těžce nemocný Hordubal umírá na bodnutí košíkářskou jehlou. Z vraždy je obviněn Štěpán Manya (odsouzen na doživotí). Polana, čekající Štěpánovo dítě, je odsouzena na dvanáct let za spoluvinu.

Trojdielná kompozice románu, výrazně asymetrická, není náhodná. Nejrozsáhlejší kniha je první - ta, která odhaluje Hordubalovu perspektivu příběhu. Druhá kniha nám

²³ <http://zakarpati.cz/hordubal.php>; citováno 14. 2. 2011

příběh překládá z pohledu dvou vyšetřovatelů a třetí kniha je záznamem ze soudního jednání (pohled soudu a veřejnosti). Čapek využil metodu skládání příběhů a charakterů postav z různých vyprávění. Kolik lidí vidělo jednu věc a jak jinak ji každý z nich dovede vyprávět. Pravda není jednoznačná, ale je hlubší a těžší, i skutečnost je rozměrnější a složitější, než jak ji obvykle přijímáme. Tak se nám ukazuje různost pohledů, která nás nechává v nejistotě. Přeci jen se nám nabízí jedno řešení: pravd je právě tolik, kolik existuje pohledů. Sám Čapek prohlásil: „V Hordubalovi jsem udělal pokus demonstrovat, jak různě se může jevit osud člověka i tváře lidí, jsou-li viděny a hodnoceny z různých stran; jaká křivost a násilná konstrukce bývá obsažena v našich retrospektivních hlediskách.“ (K. Čapek, 1956, 456)

Čapek v první knize velice netradičně využil vyprávění moderního typu, a to vyprávěče – reflektora. Převládá tak řeč myšlená, která je mnohoznačnější, ale nespolehlivá.

První kniha nám představuje titulní postavu jako introvertního člověka s bohatým vnitřním světem. Rozhodně se nejedná o typického sedláka, který by byl pánem ve svém hospodářství, rozhodný, hrdý a panovačný. Hordubal se vymyká zejména tím, že překypuje citem. Je autorem vyličen jako oběť, a proto s ním čtenář soucítí. I když v některých momentech působí naivně, nepřizpůsobivě a neohrabaně, je jeho postava napsána tak, aby nás dojímala. Pro Hordubala, pokorného, trpícího a všeobětujícího, měl K. Čapek zvláštní pochopení, neboť mu láska k Olze tak často působila podobné utrpení. V srpnu 1932 napsal Olze: „...Ale duševně jsem docela zhordubejovatěl, jsem vážný a smutný jako můj hrdina, div že nechodím klátivě a těžce jako on, a stydím se za city jako on, a nemluvný jsem jako on.“ (B. Bradbrooková, 2006, 108)

Postava Hordubala je jednoznačně postavou s tajemstvím, tedy postavou-hypotézou. Z románu cítíme, že Hordubal je jiný, vymyká se svému prostředí – jistě se vymykal buržoazní společnosti v Americe a nakonec se vymykal i ve své rodné vsi, po návratu domů ze států. Jeho svět je najednou cizí svět – všechno je v něm nekonkrétní, neznámé a cizí. Najednou nemá žádné podstatné vazby – ani s rodinou, ani s bývalými přáteli. Hordubal je cizincem v rodné vlasti i ve svém vlastním domě. Je nepochopen.

Je to postava ambivalentní, která osciluje mezi vznešeností a nízkostí, zdravým rozumem a šílenstvím. A stejně jako Šuhaj představoval Hordubal v literatuře protipól měšťáka, individuality zbaveného jedince, odlidštěné, standardizované bytosti a umělého člověka-roboty. (D. Hodrová, 1994, 132) Tady, vysoko v horách a na rozkvetlých poloninách, žili ryzí lidé, lidé, kteří si zachovali svou lidskost, chcete-li boží lidé.

Postava Hordubala je tedy postavou-hypotézou, jejíž tajemství zůstalo nerozluštěno. Ambivalentní hodnocení nabízí i postava Polany. Nemůžeme ani u ní dospět k jednoznačnému hodnocení, protože pohled na postavy je nám předkládán z několika hledisek a my nejsme schopni posoudit, která z postav mluví pravdu – které hledisko náhledu by mělo být to správné.

Druhá kniha dává prostor dvojici silně kontrastních vyšetřovatelů: Gelnajovi (staršímu, zkušenějšímu a rozváznému četníkovi, který dobře znal dědinu a její venkovany) a Bieglovi (mladšímu a nadšenému). Gelnaj, který znal oběť a byl dobrým pozorovatelem, nevidí případ tak jednoduše a přímočaře. Pátrání se účastí s jistou nechutí, jelikož nevěří v možnost zkonstruovat správný příběh spáchané vraždy. Jeho mladšímu kolegovi Karlíčkovi Beiglovi je případ od začátku srozumitelný – vražda pro peníze. Četník Biegel je dychtivý, horlivý a městský člověk. Snad proto nemůže pochopit introvertního Hordubala, atypického sedláka.

Zajímavá je role epizodických postav – ty se jen objeví, aby líčily děj s novými detaily a změnami, a zase zmizí. Tímto způsobem narůstá děj. Z epizodických postav vyniká bača Míša, který má k Hordubalovi mentálně a charakterově nejblíže. Je to tak trochu nadlidská bytost, která žije v horách nad mraky a mlhami, proto má nejblíže k nebesům a Bohu. A proto může Hordubalovi předpovědět smrt. (F. Všeticka, 1997, 303)

Jméno Hafie, dcery Polany a Hordubala, se vyskytuje snad v každém druhém díle z Podkarpatské Rusi (román M. Valentové *Jehova a mamon*, črty A. Brtníkové-Petříkové *Mezi Huculy*, román Gordona a Mladého *Sami*, Spilkovy pohádky, Tomečkův román *Mezi dvěma výstřely*, Drozdův román *Dlouhá noc*). To, že jméno bylo běžné v rusínských rodinách, dosvědčuje i Těsnohlídek ve svých soudničkách a S. K. Neumann v *Československé cestě*. Několik nositelů jmen Hafie lze vystopovat ještě v USA (nejspíše se bude jednat o rusínské přistěhovalce). Jméno Hafie je obecně symbolem čistoty, moudrosti, nevinnosti a pravdomluvnosti. V románu o tom svědčí dětská nevinnost a pravdomluvnost, která má klíčový význam u soudu.

Prostoru se budu podrobněji věnovat v 5. kapitole. *Hordubal* je románem, který nabízí mnoho interpretačních možností (nezmínili jsme dosud například motiv košíkářské jehly, jazykovou výstavbu díla apod.). Nicméně jejich rozbor nemá být součástí této práce, proto se jim nebudu podrobněji věnovat.

Za důležité považuji zmínit, že závěr (v souladu s noetikou) nechává nezodpovězené otázky: Kde se příběh odehrává? Jaký byl Hordubal? Byl naivní, či moudrý? Jaká byla Polana? Krásná jako zemanka, nebo stará, nevzhledná, kostnatá a

zedřená? Proč Štěpán Manya zabil Hordubala? Pro peníze? Proto, že Hordubal prodal hřebečka, kterého si Štěpán obzvláště vážil? Nebo proto, že Hordubal hodil Štěpána přes plot do kopřiv? Nebo prostě proto, že Polana se Štěpánem chtěli být spolu a vetřelec Hordubal jim v tom bránil? Vždyť Polana čekala Štěpánovo dítě. Či dokonce Hordubala zabila jeho žena? Nejvíce otázek nabízí Čapkův výborný závěr. Co nám chtěl autor sdělit větou, že „Srdce Juraje Hordubala se kdesi ztratilo a nebylo nikdy pohřbeno?“ (K. Čapek, 1956, 142) Hordubalovo srdce zůstalo také zahaleno tajemstvím – kdesi se ztratilo a nebylo nikdy pohřbeno. Příběh tohoto srdce se neuzavřel, žije dále mezi námi. Hordubal jako člověk nepatřil nikam, ale přesto je všude. Zločiny proti lidskému citu nelze vyřešit žádným soudem. Toto ztracené srdce je něco jako otazník a výčitka zároveň.

Román o Hordubalovi byl dokonce dvakrát zfilmován. Poprvé v roce 1937 pod názvem *Hordubalové*, podruhé v roce 1979 s novým názvem *Hordubal*.

4. 7. 4 Amalie Kožmínová: Olenina láska

A. Kožmínová, propagátorka Podkarpatské Rusi, sepsala román z prostředí, které ji okouzlo. Svou knihu, v níž vylíčila osud krásné, plaché a skromné Oleny, věnovala Podkarpatské Rusi.

V předmluvě autorka objasňuje, že se v tomto románu snažila podat život lidu tak, jak ho ona sama poznala na horách v Podkarpatské Rusi, se všemi starostmi a strastmi, beznadějí i touhou po lepším. Přesto tu lidé žijí s hlubokou pokorou v srdci, s níž přijímají vše z rukou Osudu, v pevné víře, že Bůh na nebi všechno urovná a zalije člověka štěstím. (A. Kožmínová, 1935, 3)

Hlavním námětem románu je Olenina tragická láska k ruskému zajatci Fedorovi. Ve chvíli, kdy Olena s Fedorem vzplanou vzájemnou láskou, je rozdělí válka. Fedor umírá při útěku z pracovního tábora a Olena s dítětem nevyhrají zápas s krutým mrazem. Závěr nekončí očekávaným happyendem. V tomto kraji nemohou lidské příběhy končit šťastně.

Knihu na nás místy působí jako žánr červené knihovny: nadbívání dívek, zamilované pohledy chlapců, milostné spletnice, rozchody, odmítnutí nápadníků a další scény. Jiné pasáže mají dokumentární povahu (podobně jako odbočky v románu Jana Vrbhy *Duše na horách* či v Olbrachtově povídkách *Golet v údolí*). Autorka rozehrává obrazy prázdné vylidněné vesnice, v níž se v chalupách tísní pouze ženy s dětmi, na pecích umírají starci – muži odešli do války a nevraceli se z ní. Problémem místních byl, již mnohokrát zmiňovaný, alkohol. Lidé sedávali v krčmě, ve vodce hledali požitky a slast, utápěli v ní bídu a žal. Jsme svědky rituálů spojených s pohřbem – co je úkolem plaček, jak probíhají

„fígle“, smuteční hry apod. Mnoho odboček zmiňuje silnou víru ve zdejší pověry – přežívá víra v lesní fauny, víly a moc čarovných bylin.

4. 7. 5 Míla Valentová: Jehova a mamon

Míla Valentová se v románové biografii *Jehova a mamon* (1934) pokusila analyzovat podkarpatské židy. Její román ze židovského života je členěn na čtyři kapitoly. Objevuje se v něm snaha uvést na pravou míru řadu mýtů, protože jsou židé představováni jako chudí obyvatelé vesnic, kteří mají mnoho dětí a nízké příjmy. Hlad nutí některé z nich krást kukuřici na panském poli a obstarávat si peníze a potravu pašováním. Činy jsou chápány jako vzpoura proti nařízením a zákonům lidské společnosti. I v bídnych podmínkách (nebo možná právě proto) přetrvává víra v Boha. Podobně jako Ivan Olbracht popisuje i Valentová židovské zvyky, tradice a předpisy. Autorka se nebála zařadit i obrazy pogromů – Židé zapálili Rusínovi mlýn – a Rusíni se začali mstít. Československé listy se černají zprávami o pronásledování židů v Německu. Ačkoliv Německo bylo od Podkarpatské Rusi dosti vzdálené, židovská mládež se organizovala a v hloučcích odjížděla do Palestiny, země zaslíbené.

Román vypráví o postupném bohatnutí rodiny nelegálními prostředky (pašováním, okrádáním ngramotných Rusínů, prodáváním kokainu, lichvou apod.).

V závěru románu si Joel, nejstarší syn rodiny, musí přiznat: „Byl jsi pravověrným židem, (...) ctil jsi Hospodina a žil jsi v bázi před ním. Ale našel jsi nového boha, boha Mamona, sloužil jsi mu a zapomněl jsi na Jahve, jenž odvrátil od tebe svou tvář v krutém hněvu. Nepozoroval jsi však jeho hněv, byl jsi zaslepen paprsky zlata svého boha, - a šel jsi za nimi, třebaže svítily nad bahnem.“ (M. Valentová, 1935, 124)

V samém závěru si zbabělý Joel z bázně před prací na rodné hroudě otců obarví své vlasy na blond, vezme na sebe břímě vyhnance a podvodníka a vzdá se svého pravověrného židovství.

4. 7. 6 Jindra Zoder: Petro

Jindra Zoder se ve své knize s názvem *Petro* (1935) pokusil vylíčit postavu Rusína, který se rozhodl změnit svůj osud a nepropadnout alkoholu jako zbytek jeho rodiny. Zoder pronikl blíže do rusínských rodin a dokázal vystihnout některé z povahových rysů rusínského obyvatelstva. Navíc svůj román doplnil o česko-rusínský slovníček.²⁴

²⁴ bába – vdaná žena; cerkev – kostel; hroši – peníze; legiň – mladý člověk; molodij – ženich; selo – vesnice; soročka – košile; živan – lupič, darebák

Petrova matka podlehla alkoholu. Ten na Podkarpatské Rusi stál za zkázou mnoha rodin. Petro se pokusil bojovat se svým osudem – vydal se do ciziny (Argentíny) vydělávat peníze a posílat je domů rodičům. Matka místo toho, aby zvelebila jejich chýši a nakoupila dobytek, peníze utrácela za alkohol a užívala si s milenci. Dokonce Petrovy nové šaty vyměnila u žida za pálenku. Petro, který nikdy nepoznal svého otce ani lásku matky, zatouží po lepším životě, šťastnějším a radostnějším. Má dobré předpoklady – v cizině zmoudřel a dospěl, je ve vesnici obdivován. Má naději na lepší život, přeje si být řádným mužem.

Děj knihy zpomalují úvahové odbočky: Petro těžce nese fakt, že se rozmáhá maďarský živel. Dokonce i rusínský učitel mluví maďarským jazykem – proč vychovatel rusínského národa, buditel generace Rusínů, mluví řečí nepřátelského národa? Ve vsi působí pozdvižení komunismus, chudý lid v něm spatřuje spásu a vysvobození ze své bídy.

Další část románu vypráví o nešťastné Petrově lásce. Zamiloval se do Marusji, dcery nedávno se přistěhovavšího gazdy. Petrovo štěstí nevydrží dlouho – jeho slabomyslný bratr umírá po potyčce s opilou matkou. Následně umírá i matka. Poté přichází o svou milou Marusju, která se sblíží s jeho přítelem Pavlem. To znamená začátek konce. Petro vysedává po krčmách a zapíjí svůj žal. Na svatbě Marusji a Pavla se zastřelí. Jako sebevrah byl pochován bez veškerých poct na konci hřbitova.

A. Hartl (2005, 208) se domnívá, že Petrova postava je nezdařená, konvenčně sentimentální a kalendářově truchlivá, ale je aspoň dokumentem rostoucího zájmu o vnitřní život Rusínů. Román neoplývá výjimečnou kompozicí ani mistrovským autorským stylem, přesto má důležitou dokumentární povahu, jelikož autor upozornil na jeden ze základních problémů Podkarpatské Rusi.

4. 7. 7 B. Mladý a J. Gordon: Sami. Na východě republiky klid

Nadmíru úspěšný Olbrachtův román dal nepřímo podnět ke vzniku tzv. antišuhajů, tj. propagačních publikací nízké literární hodnoty, které se programově snažily líčit podkarpatskoruské reálie v opačném světle než I. Olbracht. Jednalo se především o seriál reportáží Rudolfa Kryla, který vycházel na pokračování v časopisu *Pestrý týden* (1935). Ani redakce časopisu *Četnický obzor* nemeškala a na Podkarpatskou Rus vyslala své spolupracovníky B. Mladého a R. Gordona, aby nestranně vyličili činnost a poslání československého četnictva v Rusínsku. (V. Budín, 1996, 43) Jejich kniha vyšla v roce 1936 pod názvem *Sami : Na východě republiky klid (Podkarpatská rapsodie o zločincích, ženách a bojovnících)* a zcela zapadla. Ani jeden z antišuhajů (ještě se zde objevila

divadelní hra N. M. Šuberta *Nikola Šuhaj* a článek na pokračování v *Pestrém světě* s názvem *Nikola Šuhaj z druhé strany*) nevzbudil u čtenářů větší pozornost a brzy se na všechny antišuhaje zapomnělo. (O. Holub, 1983, 225)

Příběh románu *Sami* nás zavádí na československou četnickou stanici v Podvolovcích na Podkarpatské Rusi kolem roku 1926. Autoři znali tohoto prostředí vyličili četníky jako mírumilovné muže s touhou po lásce. Snad proto román místy připomíná červenou knihovnu než román o zbojníkovi, například na místě, kdy četník Kalenda přemýšlí o Vasileně, kterou má rád: „Kdo byla Vasilena? Bojuje proti všem, vždy ji viděl před sebou jako své palladium. Za ni jako za celou Rus pracoval – aby znovu uzavřel své srdce a mlčel. Ach ano, to bylo takřka osudovou sudbou každého četníka – mlčet a zapírat své člověčství, své srdce, své city, svou lásku.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 321)

Přesto byli zadavatelé spokojeni: román vyličil četnictvo na východě republiky v těch nejrůžovějších barvách. Čtyři čeští četníci (Kalenda, Vaněk, Klíma a Pátek) statečně bojují za spravedlnost, jsou věrnou stráží pravdy a poctivosti. Obzvláště náčelník Kalenda je líčen jako hrdina, který ze všech sil pomáhá utlačovanému lidu. Přes veškerou snahu tato pomoc nedopadala na úrodnou půdu – a to proto, že na Podkarpatské Rusi stále vládli Maďaři a Němci.

Zbojník Nikola Klapuk, jehož matka byla Rusínka a v jeho otci kolovala kapka rómské krve, byl krásný, chytrý a laskavý. Je vykreslen jako kladná postava toužící po manželce a dětech; postava se smyslem pro spravedlnost. Bída v rusínských chatách a hojnost u žida a pána ho ovlivnila natolik, že se rozhodl chudým Rusínům pomáhat. Od té doby konal samé dobré skutky: pomáhal negramotným Rusínům, učil je hospodařit, obdarovával je penězi apod. Proto není divu, že ho celá vesnice považovala za novodobého Doboše. Tím si ovšem znepřátelil ty mocné: notáře, popa, lesmistra Šuhaje a Maďary na úradech, kteří chudé a negramotné vesničany ožebračovali. Mocní měli zájem na tom, aby nevznikali české školy, protože Huculové musí zůstat nevzdělaní – negramotný Rusín se vždy snadno ovládne. Nikola se stává spojencem četníků v boji proti utiskovatelům rusínského lidu. Jako negativní postava je v románu vykreslen lesmistr Ludvík Šuhaj – ten od počátku nemá naše sympatie, narozdíl od „zbojníka“ Nikoly.

Autoři románu mají pochopení pro pašování a některé další protizákonné postupy chudých Rusínů, a to především proto, že „na obou stranách, v Polsku i Československu, byl lid dlouholetou porobou resignovaný a jedině, co mu zbývalo, byla víra v Doboše, který prý stále žil mezi lidem, bohatým bral a chudým dával.“ (B. Mladý; R. Gordon,

1936, 12) Lidé románu věřili v Boha a Spasitele. Ale Spasitelem pro ně nebyl Kristus, nýbrž zbojník s puškou a šavlí v ruce, s bambitkou za pasem. Věřili, že jen ten jim dokáže pomoci.

V popisovaném kraji lid věřil na vědmy a čarodějnice. O staré Pasterňákové se říkalo, že dovedla přičarovat dívce chlapce, zarazit krávé mléko, zabít v ženě plod a poručit zlému medvědovi, aby odešel do Polska. To vše tu zapomněl Kosmův prastarý věk. Podkarpatská Rus byla zkrátka divočinou, která mohla člověka semlít:

„Podkarpatská Rus bude mít vždy hodně dohánět, aby se slila se západem. Zařízení západní tu byla a byla tu i houževnatá vůle po rovnováze v práci, účelnosti fungujícího aparátu, v poměru výsledků a úspěchů k námaze všeho druhu. Ale – byla tu temná, nikdy nikým brzděná a hlídaná divočina. Bylo jako na kraji nově objeveného ostrova: na úzkém pruhu pobřeží podobal se život životu jinde. Mechanismus vyplnil džungli, spálil prales a založil dobrou, klidnou a spořádanou plantáž. Uvnitř však stále ještě ryla divoká prasata, žili náčelníci. Tu se ještě řezaly hlavy a udily v ohni. (...) Na Podkarpatskou Rus se nehodil každý. Kdo příliš spěchal a odhaloval své programy buď s naivní důvěřivostí, nebo s vědomím převahy své mentality, zkrachoval. Divočina v něm neviděla nic jiného než nepřítele. (...) Mnozí přijeli s nejlepšími úmysly, ale ukázalo se, že ještě neměli jezdit. Nebyli zralí. Neuměli jednat a ocitali se v nebezpečí, že divočina poruší kázeň a skočí na ně.“ (B. Mladý; R. Gordon, 1936, 83)

Dle románu se v této zemi se zákon nedodržoval, tady si lidé účty vyřizovali sami mezi sebou. Jak by také mohli dodržovat předpisy, když neuměli ani číst, ani psát? Obchody byly v rukou židovských, práva v rukou maďarských, náboženství taktéž. Podnikatelé byli Němci a úředníky Češi. Mladí úředníci, kteří sem přijeli z Čech, byli nešťastní, znechuceni a počítali dny, které je dělily od odvolání domů.

Autoři v podstatě napsali idylický román: vylíčili typické postavy idyl – ušlechtilé venkovany, líbezné dívky, vzorné hospodáře a na druhé straně pány-svůdce, kteří jsou odhaleni a zneškodněni.

4. 7. 8 Josef Knap: *Pusztá*

Josef Knap (1900 – 1973) byl prozaikem, předním představitelem ruralismu. Jeho román *Pusztá* (1937) tvoří celek s dvěma dalšími romány - *Muži a hory* (1928) a *Cizinec* (1934). V *Pusztě* na tyto romány sám J. Knap odkazuje.

Román *Muži a hory* se odehrává na Slovensku (vesnička Poludnice poblíž Liptovského Mikuláše). Kdyby autor nezmínil explicitně lokalitu, mohli bychom román lokalizovat na Podkarpatsko: příběh nás totiž zavádí mezi pastevce stád a seznamuje s osudy drobných sedláků, kteří jsou spjatí s půdou v údolích, v nichž žijí. I tady přechází víra v pověry (bača věří, že pokud baba přejde přes cestu, když se žene stádo nahoru,

přinese to neštěstí), i odtud odcházejí lidé do Ameriky za lepším životem, i tady přežívá bída na všech stranách a i tady tušíme zjevné sociální rozdíly.

V osmnácti kapitolách románu *Pusztá* se Josef Knap posunul ještě více na východ a vybral si téma osidlování Podkarpatské Rusi českými kolonisty. Téma kolonizace bylo do té doby u nás vskutku nezvyklé. Čeští hrdinové se poprvé objevili v rolích kolonizátorů. Děj knihy se rozehrává v roce 1928 ve Staré Boutradi:

„1. října 1928 do vesnice Boutraď přišli první kolonisté. Na začátku románu má kolonie Stará Boutraď celkem 42 kolonistů, z toho 21 Rusínů, 19 rodin z Čech a Moravy, jednoho Maďara a jednoho Slováka či Maďara. Je to až na hranicích s Maďarskem. Pozemky jsou hlinité, s nepropustným jílovým spodkem, takže jarní vody se soustřeďují v nižších polohách, kde nemají dostatečného odtoku. V takových půdách se kolonistům špatně pracovalo.“ (J. Knap, 1946, 10n.)

Stará Boutraď byla nejztracenější osadou, jakoby opuštěná i Bohem. Proč se sem osadníci jen hrnuli? Statkář Snopek šel do puszty se synem a snachou proto, aby viděl, jak leze na svět nová vesnice. Co do puszty lákalo kováře Novotného, kolonistu Ivanina s dcerou Polanou, Františka Wilda a jeho manželku Antonii, vnučku vynálezce ruchadla Veverky? Že tady dostanou za méně peněz více půdy, která bude úrodná. Hrdinové opustili své domovy, aby začali hospodařit – nově a lépe.

Život tady nebyl jednoduchý: země byla nehostinná, nezkultivovaná a kolonizátoři byli daleko od domova, od svých blízkých, od svých tradic. Kromě toho hrdinové bojovali s rozmary počasí: týdny dešťů střídaly týdny močálů a bahna, aby je později vystřídala období sucha: „V polích už stála voda, půda ji nepřijímala. Poznávali ji čím dál víc, byla to přec jen jiná země. Tupá, záludná země, která na sobě trpěla vody jako na paměť, kdy bývala bažinou.“ (J. Knap, 1946, 70) Ačkoliv kolonisté bojovali s nehostinnou zemí a neúrodnou půdou holýma rukama a často byli zklamáváni ve svých nadějích, nevzdávali svůj boj.

Knap v románu rozvinul především motiv těsného sepětí člověka s přírodou, resp. půdou. Tady se stírají veškeré sociální i národnostní etnické rozdíly. Když se starý Snopek vydává za cikány podívat se, jak jim přibývá vepřovic, vidí, „že se bude musit čtyřikrát zastavit, než k nim dojde, všude je dnes někdo na poli a v těchto prvních týdnech tady v cizotě jim to nedá, aby se nezastavoval jeden u druhého na dvě tři slova, ještě stále je cizota přibližuje navzájem.“ (tamtéž, 29)

Přesto v osadě nepanují idylické vztahy. Román upozorňuje na nejednotnost místních (spory napříč vyznáními zabránil stavbě kostelíka v osadě), v knize zazní i antisemitský tón proti židovským lichvářům (židovským pejzaticům a pijavicím). Cikáni

symbolizují polodivoký a kočovný způsob života, značně odlišný od života osadníků. Nejvíce napětí cítíme mezi Čechy (ti kupují u agentů nové stroje, prášky a jiné „vychytávky“) a Rusíny (ti odmítají jakoukoliv modernizaci). Když je v čele Hospodářského výboru ustaven Rusín, Češi to nemohou přenést přes srdce: „Jim, sedlákům z Čech a Moravy, má stát v čele jeden z těch, kteří do včerejška hudlařili kdesi na Vrchovině, zůstávali v barácích bez podlahy jako prasata, s odpuštěním, a jedli kukuřičný chléb?“ (J. Knap, 1946, 57)

Moderní výdobytky západní civilizace (železnice, automobil, žací stroje) jen podtrhují zaostalost kraje, kde je jen bláto a mizerné cesty. Pocit odříznutí od světa dokreslují i zprávy a reportáže, které sem pronikají se značným zpožděním. Rozhádaná vesnice se dokáže domluvit až na založení tolik diskutovaného hřbitova. Smrt a pohřbívání obyvatele spojí (podobně jako v Durychově povídce *Boží duha*). Josef Knap dobře vystihl, že český živel je zde vnímán jako živel cizí, tedy nepřátelský a nevítaný.

Román sleduje osudy velkého počtu postav. Hlavními protagonisty románu jsou lidé vyždědění ze společnosti – zemědělci, učitelé, cikáni, židé i dobrodruzi. (O. Spálovský, 2005, 153) Mezi postavami vyniká například statkář Šimon, ruský legionář, který touží po založení farmy v Americe. Puszta ho dusí, a proto se Šimon vydává za bujnými večírky do Berehova či Mukačeva, aby ze sebe „vyhnal ten podkarpatský smrad“ (J. Knap, 1946, 38)

Škola měla vždy na venkově značný vliv, učitel byl mravním příkladem (vzpomeňme na *Pana učitele* B. Němcové). Knap se nesoustředí na školu jako takovou, ale na postavy učitelů, kteří do románu přicházejí a zase mizí. Mladí učitelé v této pustině nedokáží žít (nezakoření v této pusztě), brzy odcházejí, nebo končí tragicky. Učitele Kameníka přivedl do záhuby alkohol, smrt mladičkého a nadšeného učitele Snopka zavinil tyfus. Učitelka Pavla Livrová spáchala sebevraždu, když zjistila, že je těhotná s celníkem. Proto možná překvapuje, že úvod *Puszy* je svěřen do úst mladého učitele Pluhaře, který sepisuje příběhy osady, aby je znaly děti zdejších osadníků.

Cikánka Eržika se nám jeví jako postava ztotožněná s onou „pusztou“. Eržičina živelná přirozenost, divokost a nepoddajnost vystihuje charakteristické rysy „puszy“, kterou čeští kolonizátoři zvolili za svůj nový domov. Ne náhodou si Eržika coby známá zpěvačka volí pseudonym Puszta.

Knap se neubráníl dokumentárním odbočkám (citace z dobových novin, úryvky z úřední korespondence, úryvky z kroniky apod.). Zmíněna je pozemková reforma a její problémy, důsledky hospodářské krize, nízké výkupní ceny obilí, oslava narozenin prvního

československého prezidenta v rukách pana učitele Snopka a jeho svěřenců, úmrtí Antonína Švehly (1933), předsedy Agrární strany. Všechny tyto odbočky narušují výstavbu díla, což má za následek, že chybí pevná dějová konstrukce. V tomto ohledu se jeví, že román má blízko ke kronice. Ani postavy nejsou příliš psychologicky vykresleny, důraz je kladen na popis zobrazení nepoddajnosti půdy.²⁵

V duchu ruralismu román obsahuje základní prvky ruralistického románu: oslavu nezkrotné přírody, tradici selství, nedůvěru k městu (Užhorod je vnímán jako symbol mravního úpadku) a příklon k náboženské víře. (O. Spálovský, 2005, 155)

4. 7. 9 Jiří Marek: Lidé z Poljany

Jiří Marek (19114 – 1994), původním jménem Josef Jiří Puchwein, byl prozaik, novinář a scénárista. Jako oktáván klasického gymnázia v Písku podnikl prázdninovou cestu na Podkarpatskou Rus²⁶ (prošel ji od Jasiny až po Užok). Z poznání tohoto kraje vytěžil náměty pro román *Lidé z Poljany* (1937), který vycházel na pokračování v Národní politice.

Román je opět spíše dokumentární, vypráví osudy rodin z podkarpatské Poljany. (Všimněme si, že se jedná již o několikátý román, který si vybral pro svůj děj vesnici s jménem Polana.) Čteme především o bídě zdejšího lidu, o odchodech mužů za prací, o pytláčení ve zdejších lesích či o pašování, ke kterému se muži i ženy uchylují ze zoufalství, protože nemají co jíst: „Je to mor na nás všechny. A je to z toho, že chlapi nemají práci jako jindy. Změnili se všichni, neboť se změnila doba. Nemají práci a podléhají hříchu, jsou nešťastní, a proto mají na sobě velkou tíhu.“ (J. Marek, 1937, 174)

Z románu je patrné, že Jiří Marek dobře poznal Rusíny. Prostřednictvím románu nás seznamuje s rolemi mužů a žen: „Neboť je neslycháno, aby něco muž doma pracoval, má-li ženu. Ale on byl do Oleny stále podivně zamilován, ač i to bývá nevídaná věc; spíše muž doma ženu tluče, než aby ji hladil. (...) Olena se na dítě netěší, věděla, že po tomhle dítěti přijde druhé, pak třetí a čtvrté a že to bude mnoho dětí, jako je tomu všude, a že pro ni vlastně život skončí, neboť bude dít a shánět pro děti i muže a z krásné Oleny nezbude než upracovaná, ohnutá žena s rozbrázděnou tváří. Jako její matka. Jako je každá jiná žena.“ (tamtéž, 9)

²⁵ HOLEČEK, Lukáš. *Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa*. FF Univerzita Pardubice, Pardubice : 2008. Dostupné z http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/29345/1/HolecekL_Obraz%20venkova_IR_2008.pdf; citováno 14. 2. 2012

²⁶ <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=604>; citováno 13. 2. 2012

V negativním světle jsou vylíčení židé, kteří vlastní obchody a krčmy, dávají lidem na dluh, nechávají je odpracovat si své dluhy či jim nakonec zabaví majetek (krávu, ovci a dokonce i chýši). Muži těžce vydělané peníze utratí za alkohol, pijí také ze žalu či proto, že nemají nic jiného na práci. Luka Niščak propil krávu, chýši a nakonec svou nejstarší dceru Marfu, kterou poslal sloužit k židovi Bergidovi. Ne všichni židé jsou ale takoví – Jiří Marek se vždy snažil ukázat rub i líc mince. Proto nechal zaznít i hlas zbožného Samuela Jachelliho.

Ač hrdinové drou bídu s nouzí, jejich lidská srdce nespí. Zatímco muži pracují daleko od domova, jejich ženy jsou sváděny jinými muži. Tak je Danilo podváděn svou manželkou Olenou – nejprve s mladým lesníkem, poté s Jurajem Povčenkem, mužem z vesnice. Na nevěru reagují muži po svém, pustí se do souboje na život a na smrt. Nešťastná láska slabé jedince dovádí až k sebevraždě (jako Marijku).

Jak je z románu vidno, Jiřího Marka okouzlo podobné prostředí jako Ivana Olbrachta – Sinovír a Koločava. A kromě toho se jedná o jeden z mála románů, který vyznívá nadějně. Danilo začíná znovu, a snad lépe.

4. 7. 10 Jan Drozd: Dlouhá noc

Redaktor, pedagog a spisovatel Jan Drozd (1914 – 2005) vyrůstal na Podkarpatské Rusi. Jeho otec se tam rozhodl odjet hned po vzniku republiky. Drozd vystudoval český učitelský ústav v Mukačevě a nastoupil na učitelské místo v karpatských horách v Kušnici. Tam také poznal svou první ženu Marii Stiksovou, původem rovněž z Valašska (oženil se v roce 1939).²⁷

Jan Drozd ve svém rozsáhlém románu z padesátých let *Země kvasí* pravdivě sepsal dramatické události, které se odehrály na Podkarpatské Rusi na sklonku první republiky. Komise Československého spisovatele Drozdovi vytkla, že rukopis má buržoazní pojetí. Román nemohl vyjít. Po deseti letech rukopis upravil, ponechal pasáže o přírodě a dopsal určité pasáže, aby rukopis prošel. V okleštěné podobě román vyšel pod názvem *Dlouhá noc* (1961).

Protagonista románu vyjadřuje své pocity ze zapadlé vesnice Kolje, kam byl vyslán, aby tu založil českou školu:

„Jako bych se ocitl o celá staletí zpátky. Vesnici bylo cítit už z dálky, voněla senem z oborohů, šindelovými střechami nasáklými kouřem, výpary z chlívů. Okolo zčernalých dřevěnic bez komínů rosilo se konopí a len, na plotech z proutí běhli plátno. Lidé odění v krojích, jaké vídáme na Alšových kresbách,

²⁷ http://www.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/lide/_zprava/694087; citováno 18. 6. 2011

chodili bosí. (...) Ale v překrásné a drsné přírodě nás všechny skličovala askeze a samota a byli jsme svědky až nestydaté bídy.“ (J. Drozd, 1999, 124)

Román tedy vypráví o dramatickém osudu učitele Václava Rybaříka uprostřed převratné doby (dramatického konce Podkarpatské Rusi). Jeho příběh je zmatený a tragický podobně jako byla tehdejší doba. Na pozadí drsné přírody, v zemi neklidného soužití rusínského, židovského, německého, maďarského, slovenského i českého obyvatelstva hrdina románu zažívá zklamání z lásky, aby později lásku našel v mladé učitelce Sáše a zase ji ztratil pod vlivem tragických událostí.

Nástup německého fašismu zhoršil postavení Čechů na Podkarpatsku (dochází i k likvidaci československých státních škol na Podkarpatsku). Rusové snili o carském Rusku, židé s napětím očekávali zprávy o hrozbě holocaustu a Maďaři se snažili připojit Podkarpatskou Rus zpět k Uhrám. To vše dokázal J. Drozd do svého románu zakomponovat.

Drozdův román (podobně jako jeho další díla) je charakterizován tendencí k autobiografičnosti (využití svých osobních zkušeností učitele na území Podkarpatské Rusi) a tendencí využívat reportážní odbočky (o kráse Karpat, zdravotním stavu obyvatel, těžkostech zdejšího školství, židovské menšině či jazykových otázkách). Navíc autor se smyslem pro detail popisuje historické události, které sám prožil a o kterých si načel potřebné informace.

4. 7. 11 Jaromír Tomeček: Mezi dvěma výstřely

Jaromíra Tomečka jsme zmiňovali v této práci již několikrát. Nyní se na něj podíváme jako na autora románu *Mezi dvěma výstřely* (1972). K napsání tohoto příběhu J. Tomečka inspirovala vlastní zkušenost. Jako mladého notáře ho šokoval zážitek při poznávání karpatských hor – a to smrt skoro chlapeckého lesního dozorce Maxe Jirouška, který zahynul při přestřelce se zbojníky. Přesto román nemá být oslavou zbojnictví, nýbrž zamyšlením se nad jednáním člověka v mezní situaci, nad příčinami jeho činů a jeho zmarněnými životními šancemi. (S. Bartůšková, 1981, 138n.)

V románu nalezneme dvě hlavní linie. První z nich přibližuje život zbojníka Ilka. Druhá linie vyprávění se nese v duchu detektivního příběhu, tj. vyšetřování velitele četnické stanice Antona. Ten na jedné straně bojuje s úřední povinností Ilka dopadnout, na druhé straně se svými vlastními pocity, protože věří, že Ilko je nevinný:

„I četník je člověk, i on může zapochybovat, ale je tu stát a v očích práva páchají ti dva, Ilko a Jura, nadále zločiny, za něž soud měří několika lety káznice. Tak tedy potom žerty stranou! Velitel vždycky

na konci podobných úvah zvažněl. Avšak jakéhosi vnitřního konfliktu se nezbavil nikdy a to mu ztrpčovalo život.“ (J. Tomeček, 1972, 130)

Autor v díle nabízí psychologický profil zbojníků. Tomu nahrávají pasáže myšlenkových pochodů zbojníka Ilka a četníka Antona.

Tři kluci – Ilko Lepej, ušatý Vasilek (syn chudého přistěhovalého ševce) a Ivan (syn voraře) sní o tom, že se jednoho dne stanou zbojníky. Vasilek v sobě nese dětskou křivdu, a proto se mstí a společně s dalšími horaly olupuje židy. Ilko zpočátku vedl pokojný život, ale shoda nešťastných okolností (smrt nejstaršího bratra, křivé obvinění soudu, vězení a nevěra manželky Marijky) ho doženou k životu lupiče a zbojníka. Rozjíždí se kolo tragických obrazů - Ilko vztáhl ruku na svého otce, olupoval bohaté turisty a nechtěně zastřelil mladého lesníka. Román končí smrtí Ilka.

Hned od počátku tušíme baladičnost příběhu. Motivy doprovázející Ilka dávají tušit tragičnost jeho osudu (slova místního blázna Béra Léviho, proroctví hospodské a krkavčí poselství). Ilkova tragika nespočívá v jeho předčasné smrti, ale v životních okolnostech, které dohnaly tohoto morálního člověka k marné vzpouře a vraždě. (S. Bartůšková, 1981, 143)

Dílo sice nápadně připomíná příběh Nikoly Šuhaje – Tomeček vědomě navazuje na Olbrachta, malému Ilkovi je také Oleksa Dovbuš a Nikola Šuhaj vzorem. Ale Tomečkův záměr byl jiný – chtěl se zamyslet nad jednáním člověka v mezních situacích, hledal příčiny jeho činů. Ilko sám si nevybral život zbojníka – to životní okolnosti ho k tomu donutily. Je postavou více tragickou než Šuhaj, jelikož porušuje nepsané zákony obce: vztáhne ruku na svého otce, při zbojničení okrádá i své spoluobčany a navíc zastřelí mladého nevinného lesníka.

Kromě jiného J. Tomeček vystihl jeden z důležitých fenoménů, a to fakt, že z Karpat se začala stávat turistická atrakce:

„Hluboké hvozdy, poloniny, bystřiny plné pstruhů, exotická zvířena od kosů kolohřivců po orly a supy, od norků a vyder po divočáky, vlky, medvědy a rysy, nekonečná stáda na hřebenech, noční ohně pod vybleštěnými hvězdami, žádné tabulky, že oheň klášť zakázáno, kouřit nedovolené, že se nesmí tudy nebo tamtudy, nic takového, na celé nekonečné prostoře svoboda, volnost, nejvyšší romantika s kořenou příchutí nebezpečí.“ (J. Tomeček, 1972, 87n.)

4. 7. 12 Běla Kalinová: Byl jednou den

Běla Kalinová, vlastním jménem Marta Michálková, se narodila v roce 1914 v Košicích. Proslavila se jako autorka próz věnovaných údělu ženy. (V. Forst, 1993, 633)

Její román *Byl jednou den* (1986) nás zavádí do podkarpatské vesnice Solinky. Jsme svědky těžkého života chudých obyvatel malých dřevěnic, kteří nemají práci ani peníze:

„Jaro přišlo do Solinky nečekaně. Protkalo vesničku stříbrným crkotem vod a vylákalo vesničany na malé dvorky, zahrádky, políčka i strmá úbočí. I u Hriců se chystali na svůj kousek země. Bylo jí málo, jen tři sáhy, a ještě samá planota, která při rozorání držela pohromadě jako začarovaný spečenec kamení a drnů. Andrej Hriců se synem Petrem lomožili v kůlničce a připravovali nářadí. Všechno se poroučelo jako smluvené a hřebíků, šroubků i klínků bylo jako šafránu. (...) Za jednu ovci se sice zrovna moc neplatilo, ale našel-li se právě dost chtivý či potřebný kupec, ušlo to. Erža využila této příležitosti a vyčítavě řekla, že ona, kdyby se chtěla vdávat, neměla by ani jedinou pořádnou košili.“ (B. Kalinová, 1986, 5)

Postavy nemají často ani co dát svým dětem na talíř, děti i starci umírají hladu. Rodiny jsou zadlužené, starší si přivydělávají pletením košíků z vrbových a olšových proutků, mladší často něco pašují přes hranice. Ženy jsou brzy strhané (starostmi i nedostatkem potravy). Děti jsou vysílány v útlém věku do služby na velkostatky. Farář Demett vystihl tragiku tohoto kraje:

„Tady jsou zvláštní lidé. A zatracený kout. Víte, co to je zatracený kout? To je taková zem, kde kousek lesů patří nám, a ta druhá strana je maďarská, kde rubaniskem se dostanete do Rumunie, a kde je všechno potřebí hlídat. Lidé chodí v žádoucím předklonu a v mnohém oku je netečnost. A taky, kde za jeden kalendářní rok se vyměnil pátý učitel.“ (B. Kalinová, 1986, 34)

Učitel pochopil, že místní nemají zájem o vzdělání svých potomků. Tady školní docházka záleží na počasí a náladě lidí – v zimě je zima, v létě je práce. V krčmě se schází celá vesnice a debatuje o své budoucnosti. Své zastávce tady má komunistická strana, ukrajinští buržoazní nacionalisté, Horthyho fašisté i falešní proroci. Vzhledem k datu vydání by nás nemělo překvapit, že román je tendenční – jedinci očekávají, že naděje na zlepšení jejich údělu přijde z Moskvy. Obec Solinka věří, že jim z jejich těžkého údělu pomůžou komunisté, proto si odhlasují založení komunistické buňky.

Román nemá jasnou dějovou strukturu. Je pln dokumentárních odboček (popisy krajiny, vracíme se k první světové válce, bojům mezi různými ideologickými skupinami, židovské otázce apod.). Detailně se román soustředí na popis dramatického období vesnice v letech 1938-39, tedy boje proti fašistům. Přesto román nedosahuje valné umělecké úrovně.

4. 7. 13 Romány, které zmiňují prostor Podkarpatské Rusi jen okrajově

Prvním románem, v němž vstoupili do českého písemnictví Rusíni, byl Vančurův čtvrtý román *Poslední soud* (1929). Autor ho vytěžil z poznání Podkarpatské Rusi, kterou poprvé navštívil v roce 1927. Za román byla Vančurovi udělena státní cena.

Skupinu Rusínů – Pilipanince, Mejgeše či jeho dceru Iliadoru – však umístil do Prahy, kde ji zkonfrontoval se zdejšími postavami: Weilem, Ramusem, Dejmem, Odetou, Nikodémem nebo Zajícem. Vančura tak provedl konfrontaci dvou zcela odlišných světů (Prahy a Podkarpatské Rusi). V tematickém spektru akcentoval problematiku viny a trestu. V rovině jazyka a stylu položil důraz na lyrismus a značně posílil metaforiku. (J. Poláček, 2006, 170)

František Halas se o románu vyjádřil velice obrazně, ale bravurně vystihl kontrasty dvou prostředí, které Vančura svými slovy vymaloval: „Čtení Vančurova díla je sezením v koncertu s podivuhodným obsazením. Vedle dunění varhan kvílí housle a štěbetá flétna a odněkud z dálky co chvíli zalká saxofon připomínající lákání vlkodlaků z podkarpatských lesů...“ (tamtéž, 171)

Prolínání obou prostředí asi nejlépe vystihuje tato ukázka o Odetě (pražské dívce) a Iliadoře (Rusínce v Praze):

„Když Odeta šla, majíc půvabně přehozenou nohu přes nohu, Iliadora stála před srubem vystěhovalců štípajíc dřevo, a sotva zaťala sekeru do špalku, Odeta vzhledla k zrcadlu a vzala pudrovadlo. Když se lelkovalo nad rozkročeným stříhem pyžama, ukrajinská dělnice střežila oheň. Ale obě byly vydány zuřivým útokům lásky a obě myslily na Pilipanince. Jedna z nich považovala za nutné zmíniti se o jeho bláznovském obleku, jenž postrádá znaků úpravnosti (rukavice na jeho ruku nebyly dosud utkány, jeho kazajka sahá do půli zad, chodí bez punčoch, hryže kartáček na zuby a nemá potuchy, že je nepřipustné strkati si malík do ucha). Ale Iliadora z příčiny jiné praví, že je Pilipaninec blázen, neboť jeho kazajka bez knoflíků je příliš krátká, neboť nosí střevice a dal se oholit.“ (V. Vančura, 2000, 350)

Civilizovaná a reálná Praha je časově přesně určena – rokem 1928, naopak čas Karpat je přírodní, cyklický, vesmírný. Zatímco ve městě vládne chaos a neřád, v Karpatech vládne řád. Pilipaninec a Mejgeš jsou charakterizováni svou divokostí, živelnou přírodností a zuřivostí lesa. Samotnou Podkarpatskou Rus a Rusíny poznáváme skrze hlavní postavy:

„Weil věděl, že karpatoruský národ, opatřený vášněmi a zbědovanými úředníky z císařství (kteří spěchali vysloužiti si uznání na místě, jež jako služba vrátného je odměnou déle sloužícím poddůstojníkům, a kteří jenom maličko změnili způsob svého obléhání z dob, kdy stáli v horách pod prapory drzého vojska), že tento národ má především dceru Iliadoru, dívku, která je stále smutná a jejíž nevlastní otec Michail Mejgeš pije.“ (tamtéž, 328n.)

Hlavní postava románu, bouřlivý snílek Pilipaninec, je spjat s prostředím, v němž se narodil. Byl to „muž těžké váhy, lovec, jenž odložil kulovnici a kyj teprve v předsíni dopravní kanceláře.“ (tamtéž, 314) Osud vyrval Pilipanince z rodných hor a uvrhl ho do víru cizího, nesrozumitelného města. Do Prahy přichází spolu s Pilipanincem jiný kraj –

zbojnické a přírodní Podkarpatsko. Na čele Pilipanincovi vyvstává větvoví zuřivého stromu, jeho rameno připomíná kmen pravěkého dubu. (Z. Hrabata, 2005, 492) Během pobytu v Praze, kde čeká na odjezd do Ameriky, se proměňuje. Vyměnil své huňaté a hrubé spodky, změnil střevíce. Přesto pořád zůstal Rusínem – nechápal koketování Odety, sloužil, protože byl „jen“ Rusín, neustále byl jaksi zmateným snílkem. Proto tento divoký, vznětlivý a prostý muž s dobrým srdcem ze zapadlé karpatské vesnice nemohl obstát ve víru velkoměsta. Z románu cítíme, že do pražského (resp. městského) prostředí nezapadá. Pocházel totiž z Ljuty, „města oslněného hladem a nemocemi“ (tamtéž, 325) Tam se jídalo na dluh a příliš se nepracovalo. Dívky neznaly zrcadla – používaly střepy měsíce. V dědinách řádilo opilství, ale přežíval tu dobrodějný lid, který uctíval hosta sedm dní.

Právě v postavě Pilipanince se prolíná prostředí reálné Prahy a prostředí karpatských hor. Stejně tak stojí v kontrastu náklonnost k pražské koketující dívce Odetě a Rusínce Iliadoře.

V románu se objevují rozvětvená, složitě konstruovaná souvětí, zabstraktňování konkrétní, vzpomínky, vize a šifry. Imaginativní poloha není od roviny předmětného děje jasně oddělena, obojí se bez jasných signálů prostupuje, upozorňuje Jiří Holý. (V. Vančura, 2000, 460) Toto vše činí román obtížně čitelným, a snad proto méně přístupným běžným čtenářům.

Vachkův psychologický román *Krev nevolá o pomstu* (1934) byl napsán v letech 1931-1932. Ocitáme se hned ve třech prostředích – v Praze, Vídni a na Podkarpatské Rusi. Román řeší otázku vraždy – je ospravedlnitelná v době války? Důstojník rakousko-uherské armády dá ve Volosjance zastřelit rodinu řídícího učitele Lukášika pro podezření z vyzvědačství ve prospěch Rusů. Tento důstojník se po letech vrací na místo vraždy, přivádí ho sem výčitky svědomí. Z jeho návštěvy Podkarpatské Rusi se dozvídáme o tom, jak zde kvete pašeráctví, jak lidé žijí ve skromných chýších bez komínů a centry rozsáhlých vesnic jsou dřevěné kostely.

Zdeněk Němeček (1894 – 1957) ve svém románu *Na západ od Panonie* (1935) líčí osudy slovanských emigrantů ve Francii. Jedná se ve své podstatě o sociologický román, který nás zavádí do Francie 30. let. Setkáváme se zde s Irénou Polubajovou a jejími krajany. Ačkoliv nikde nejsou jmenováni, z románu vytušíme, že se jedná o slovanské havíře, mezi nimi byli jistě i Rusíni. O tristní sociální situaci svědčí tento úryvek: „Stěhují se však jednotlivci, rodiny i kmeny. Je vám povědomo, že ze střední Evropy někdy odejdou do světa celé vesnice, celé kraje!“ (Z. Němeček, 1946, 19).

Neustále jsme upozorňováni na obtížný život emigrantů (v cizině je člověk bludná ovce, věčně se strachuje o zítřek). Druhý úryvek vystihuje pocity bezdomovství a zároveň semknutí emigrantů v cizí zemi:

„Jejich osudy jsou klenbou podepřenou týmiž sloupy. Mluví stejnou řečí; to je tak silné pouto jako krev. Barbaři u nás intenzivně cítí, věřte mi to. Obklopeni cizím prostředím – jsou v neustálém napětí. Ale dovedou také mlčet! Vědí: To jsme my, s naší velkou otázkou skutečného bezdomovství, a to jsou oni, ti ostatní. Pro ty pracujeme a ti nás soudí. Jakým právem vlastně soudí naše nejtajnější věci?“ (tamtéž, 20)

Že se jedná o Slováky je patrné již z jmen emigrantů: Iréna a Pavel Polubojovi, Kolja Koršun, Lagoš, Demeter Miroš, Leonid Jordán a jeho manželka Joana, Ivan a mnozí další. Vzhledem k tomu, že dospělá Joana je negramotná, mohlo by se opravdu jednat o rusínskou rodinu. Jak víme, zde byla negramotnost velice vysoká. Jeden z hrdinů, Kolja Koršun, připomíná Pilipanince z Vančurova románu *Poslední soud*. Jedná se také o statného muže medvědí síly, divokého a plavovlasého obra a žárlivce.

Egon Hostovský (1908 – 1973) se přátelil s Ivanem Olbrachtem. Spojovala je velmi podobná tvůrčí inspirace, orientující se na hrdiny postavené tak či onak mimo lidskou společnost. Oba dva spisovatelé se zajímali i o tradice ortodoxních chasidů na východě republiky. (V. Papoušek, 1996, 15)

V románu *Dům bez pána* (1937) Hostovský učinil sondu do života hrdiny, který trpí pocity nezakotvenosti a ztráty jistot. Ostatně toto téma najdeme i v jeho dalších románech. Dle Hostovského trpěl člověk dvacátého století pocitem vyhnanství a samoty. Domnívám se, že to je jeden z důvodů, proč román nebyl zasazen přímo na Podkarpatskou Rus. Zde lidé žili sice bídě, ale nedolehly na ně starosti člověka 20. století. Rusíni se necítili osamoceně, celá rodina držela pospolu.

V *Domě bez pána* se objevuje nebývalé množství židovské symboliky, chasidské legendy a otázka židovského osudu v současném světě. Inspirací pro tento román byla nepochybně Hostovského cesta do nejvýchodnější části Československa, kde se bylo možné setkat s ortodoxními chasidskými obcemi. Téměř současně vychází i podobně inspirované práce Ivana Olbrachta, který tehdy často zajížděl na Podkarpatskou Rus a studoval tamější mizející svět.

V románu, který dobová kritika označila za fabulačně i psychologicky bravurně zvládnutý (V. Skalická, 1997, 6), se vyskytuje minimum zmínek o Podkarpatské Rusi. A pokud tu jsou, vztahují se k epizodické postavě Jakuba Wolfa, učitele židovského náboženství.

Na závěr bychom měli zmínit dvě díla **Josef Kováře** (1901 – 1966), autora próz pro mládež z přírodního prostředí. Jeho *Šarkán: Román divokého koně* (1940) a *Kouzlo polonin* (1940) s podtitulem *Povídka pro mládež z přírody a z hor (Východní země)* se odehrávají někde na poloninách. Při popisu se vždy užívá jen neutrální označení Východní země, proto není jisté, kde se příběh odehrává. Avšak Kovářova díla nedosahují žádoucí umělecké úrovně. (F. Továrek, 1985, 120)

4.8 Žánrová specifika – shrnutí

Ze 4. kapitoly vyplývá, že oblíbeným žánrem, který zobrazoval Podkarpatskou Rus, se stal román. Ten také patří k umělecky nejzdařilejším, což se o některých jiných dílech říci nedá. Překvapivě své zastoupení našla i literatura pro děti a mládež, která vyrostla zejména z přírodních motivů.

Prvními ovlivněnými autory byli spisovatelé, kteří v této zemi působili počátkem 20. let ve státní službě (J. Vrba, J. Durych) nebo ji poznali jako turisté (V. Vančura). Podkarpatská Rus zaujala umělce nejen napříč žánry, ale taktéž napříč politickým spektrem – od spisovatelů levicově orientovaných (S. K. Neumann, Z. M. Kuděj), avantgardisty (V. Vančura, I. Olbracht), katolíky (J. Durych), ruralisty (J. Knap), až po znalce a milovníky přírody – turisty, skauty, lesníky (J. Vrba, J. Foglar, J. Hubálek, J. Komárek). (O. Spálovský, 2005, 153)

Zajímavé je, že převažují romány s dokumentární složkou. Nejspíše převážila touha autorů informovat čtenáře o této neznámé zemi. Téměř každý ze spisovatelů tíhnul k popisným odbočkám a dokumentováním toho, co sám na Podkarpatsku viděl.

Tematika Podkarpatské Rusi se v naší próze objevuje koncem 20. let a zejména ve 30. letech. Po bedlivém přečtení a prozkoumání dojdeme k závěru, že v prózách převažuje baladičnost. Taktéž F. Všeticka (1997, 63) si povšiml, že vraždivá atmosféra tehdy vládla na celé Podkarpatské Rusi. Doložme si tento názor na příkladech.

O vraždivé atmosféře vypovídají soudničky o vraždách zachycené Rudolfem Těsnohlídkem (z roku 1923 a 1926). V Čapkově *Baladě o Juraji Čupovi* zavraždí hrdina svou sestru Marynu Matejovou z Volové Lhoty. Ve Vančurově *Posledním soudu* Michal Mejgeš zastřelí myslivce a hrdina Pilipaninec zapálí Kolbenův mlýn, v němž umírá sekerník a hlídač. Ve Vrbově *Duši na horách* je lesník zastřelen pytláky. Vraždami se to jen hemží v Olbrachtově *Nikolu Šuhaji loupežníkovi*. Nikola s Němcem utlučou babu jagu. V sebeobraně Nikola zastřelí dva gardisty, pak dva četnické závodčí, četníka Bočka a závodčího Svozila. Jeho bratr Jura zastřelí žida Pinkase a Vasyla Derbaka. V samém

závěru je Nikola spolu s bratrem zavražděn rukou přátel. I v Čapkově *Hordubalovi* jsme svědky vraždy hlavního hrdiny. Na Podkarpatskou Rus přivádí po letech důstojníka rakousko-uherské armády výčitky svědomí (nechal zde zavraždit rodinu řídícího učitele) – o tom vypráví Vachkův román *Krev nevolá o pomstu*. Ani Zdrovu románu *Petro* se nevyhnul tragický závěr, a to sebevražda hlavního hrdiny. V románu Amalie Kožmínové *Olenina láska* umírá hlavní hrdinka s dítětem (tentokrát se nejedná o vraždu, ale o umrznutí) a její milý Fedro ve válce. Autoři B. Mladý a R. Gordon ve svém „antišuhajovském“ románu *Sami* nechávají zemřít dokonce čtyři postavy: strážmistra Kalendou ranou Bakkaye. Zločinec Bakkay umírá ranou Klapukovy sekery. Skoná i četník Vaněk, který se těžce zranil v závěrečné přestřelce, a nakonec i „zbojník“ Klapuk. V Knapově románu *Pusztá* spáchá mladá učitelka Pavla Livrová sebevraždu, učitel Snopek umírá na tyfus a několik dětí na vysokou horečku. V románu Jiřího Marka *Lidé z Poljany* Josipa zabije padající strom při práci a Marijka se oběsí.

F. Všeticka (1997, 63) upozorňuje, že do roku 1938 převažovala ve zmíněné tematice nespravedlnost, vražda a zabíjení, zatímco po roce 1945 začala převažovat – nejen u J. Tomečka – příroda a nostalgické vzpomínání. Pravdou je, že od 40. let začala převažovat přírodní próza, a to zejména v povídkách a románech zmiňovaného J. Tomečka, ale i v loveckých povídkách Julia Komárka. V období 40. a 50. let J. Spilka výtěžil ze Zakarpatska několik pohádkových knih. Přesto bych s F. Vsetickou plně nesouhlasila. Což Drozdův román není tragický? Umírá v něm hrdinova přítelkyně Sáša (při přestřelce v Chustu) a kamarád Karel je při útěku smrtelně raněn. A ani Tomečkova díla nejsou vždy plná optimismu. I v nich se umírá: V románu *Mezi dvěma výstřely* se to přímo hemží vraždami, zabíjením a jinými podlými činy: Šmolje umírá zákeřnou ranou do hlavy, následuje přepadení bohatého žida Josja, vztáhnutí ruky na vlastního otce, přepadávání turistů a nakonec dopadení Ilka a jeho spáchání sebevraždy. Román B. Kalinové *Byl jednou den*, který popisuje dramatické události podkarpatské vesnice v letech 1938-39, je plný tragických událostí. Novela Alexe Koenigsmarka, o pocitu izolovanosti a opuštěnosti, končí sebevraždou hlavního hrdiny.

Ze zkušeností s díly inspirujícími se Podkarpatskou Rusí jsem nabyla dojmu, že se jedná o zakletý kraj, podivný kraj. V postavách se mísí zločin i ctnost, láska i nenávisť. Tady se tak často odehrávají tragické osudy. Hrdinové sice zažívají lásku, ale ta často končí smrtí jednoho z dvojice. Je to kraj Bohem opuštěný, ve kterém není prostor pro šťastné konce. To se ukázalo zejména v próze baladicky laděné. Snad proto zejména ženské hrdinky sní o lepší budoucnosti, touží po městě, přejí si utéct z bídy, která drtí.

Touží po víru velkoměsta, chtějí se vymanit z jejich prostředí. Mezi takové hrdinky patří Eržika z Knapovy *Puszy*, Hanele z Olbrachtovy novely *O smutných očích z Hany Karadžičové* či Olena z vyprávění A. Brtníkové-Petříkové *Mezi Huculy*.

Již v roce 1921 Vladislav Vančura napsal úvahu *Západ a východ*, ve které se vyjadřoval, že ne nadarmo se říká, že ráj byl na východě. „Dodnes jsou tato místa blíže nebi a zázrakům, neboť věci a vlastnosti, uložené blízko počátku, uchovaly si odlesk zrodu, příbuznost a příčina jest jejich potřebou, zatímco západ mele cizorodé zboží z důvodu spotřeby.“ (M. Blahynka, 1981, 72)

A právě to je zajímavé. Ačkoliv Podkarpatská Rus byla bohem opuštěná končina (to se objevuje v několika dílech), žili zde, paradoxně, boží lidé. O božích lidech se zmiňuje Karel Čapek v *Baladě o Juraji Čupovi* i v *Hordubalovi*. Stejně tak se vyjadřují autoři B. Mladý a R. Gordon v románu *Sami*. O božích lidech hovoří v úvodu k románu *Mezi dvěma výstřely* J. Tomeček (1972): „Tato zkazka o zbojníkovi byla inspirována některými skutečnými událostmi. Pouze inspirována, nic více. Necht' tedy pamětníci oněch dob nehledají na těchto stránkách historii, nýbrž vzpomínku, jak žije v mnoha lidských srdcích, pro něž poloniny a hvozdy pod nimi byly boží zemí a lidé v té krajině božími dětmi.“

5. Didaktický potenciál tématu

5.1 Příprava na vyučovací hodinu: Prostor v Čapkově románu *Hordubal*

5.1.1 Úvod

V této kapitole nabízím přípravu jedné vyučovací hodiny, která těží z Čapkova románu *Hordubal*. V přípravě hodiny vycházím z konstruktivismu a respektuji třífázový model E – U – R.²⁸ Níže uvedená hodina čerpá z teoreticky nabytých poznatků.

Nezůstáváme na povrchu, proto jsme upřednostnili kvalitu před kvantitou, tj. soustředíme se pouze na téma prostoru. Uvědomuje si, že jiné, a to velice podstatné, složky Čapkova *Hordubala* zůstanou v pozadí. V jedné hodině se ovšem nelze soustředit na více témat najednou.

Téma: Prostor v Čapkově románu *Hordubal*

²⁸ Bližší informace nalezneme především na internetových stránkách Občanského sdružení Kritické myšlení či v časopise *Kritické listy*, které toto občanské sdružení vydává. O modelu E-U-R pojednává blíže tento text O. Hausenblase a Hany Košťálové: http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty22_eur; citováno 17. 10. 2012.

Typ školy: SŠ (nejlépe gymnázium, výběrový literární seminář)

Doba trvání jednotky: 45 minut

Východiska:

- Žáci v předchozích hodinách pracovali s tématem Podkarpatské Rusi, proto dovedou vyjmenovat některé charakteristiky Podkarpatské Rusi (více viz Přílohy).
- Žáci znají Čapkův román *Hordubal* z vlastní četby (vybrané úryvky se zaměřují na ztvárnění prostoru v románu, ale nemohou zprostředkovat bližší seznámení s románem).

Cíle:

- Žáci charakterizují prostor v Čapkově románu *Hordubal*.
- Žáci ve vybraných úryvcích najdou místa, která odkazují na fakt, že se Čapkův román odehrává na Podkarpatské Rusi.
- Žáci posoudí, jakou roli hraje prostor v Čapkově *Hordubalovi* a svou odpověď zdůvodní.

5. 1. 2 Jednotlivé fáze hodiny

1. Evokace

Žáci v časovém limitu tří minut napíší, co si vybavují k tématu Podkarpatská Rus. Poté proběhne konzultace ve dvojicích a následně diskuse celé třídy. Učitel zapisuje postřehy žáků na tabuli. Tato část hodiny by měla žákům pomoci vybavit si, co si zapamatovali z předchozích hodin o Podkarpatské Rusi.

2. Uvědomění si informací: Prostor v Čapkově románu Hordubal

V této fázi hodiny budou žáci pracovat s Přílohou pro žáky č. 1 a 2. První z nich obsahuje výchozí text (vybrané úryvky z *Hordubala*), druhá příloha je pracovním listem s Vennovým diagramem, kterým žáci procvičují myšlenkovou operaci srovnávání. Do průniku dvou elips žáci zapisují společné znaky daných věcí, do samostatných částí elips píšou, čím se dané věci liší. (K. Srbová, 2007, 59)

Žáky můžeme nechat pracovat ve dvojicích a potom své pracovní listy porovnávat ve čtveřicích. Tím bychom podporovali kompetenci sociální a personální. Pokud je naším zájmem, aby každý z žáků vyjádřil svůj názor samostatně, necháme žáky pracovat individuálně a až poté je vyzveme ke sdílení práce ve dvojicích či trojicích.

Úkol pro žáky: V odborných kruzích se vedou debaty o tom, kde se Čapkův román *Hordubal* vlastně odehrává. Vyplňte Vennův diagram na základě výchozích textů. Otázka na závěr, která podněcuje žákovu myšlenku: Je v Hordubalovi prostor explicitně pojmenován, popsán? Je pro román podstatné, kde se odehrává? Proč? Podpořte své tvrzení vhodnými argumenty.

3. Reflexe

Žáci na základě práce v této hodině napíší krátké zamyšlení na téma prostoru v Čapkově románu *Hordubal*. Budou odpovídat na otázku: „Kde se podle mě odehrává Čapkův *Hordubal*? Proč si to myslím?“

5. 1. 3 Návrhy na další využití didaktického potenciálu tématu *Prostor v Čapkově románu Hordubal*:

- **Metoda „poslední slovo patří mně“** – V závěru hodiny žáci vyberou část úryvku, který je nejvíce oslovil. Necháme žáky pracovat ve trojicích. Žák nejprve přečte svůj citát. Ostatní ze skupiny se snaží najít důvody, proč si dotyčný žák vybral právě tuto pasáž. Diskuse se uzavírá tím, že žák přečte svůj vlastní komentář. Tím diskuse končí a postup se opakuje u dalších žáků ze skupiny. V závěru hodiny se dobrovolníci mohou pochlubit se svými citáty celé třídy. Ovšem metoda „poslední slovo patří mně“ musí zůstat dodržena. Žáci se tak učí precizovat své porozumění a zároveň respektovat různost prožitků a pochopení. (H. Košťálová, 2010, 20)

- **Metoda literárních kroužků** – jedná se o metodu, v níž jsou žáci rozděleni do skupin asi po čtyřech až šesti členech, a společně se zabývají stejným textem. Každý z účastníků diskuse zastává určitou roli, kterou si sám vybere na základě předložené charakteristiky, kterou vytvořil učitel. Metoda rozvíjí kompetenci k učení, ale také kompetenci sociální a personální. Konverzace žáků nad textem je tím nejdůležitějším – žáci vyslovují své vlastní názory, nabízejí své vlastní pochopení textu, předkládají otázky, naslouchají druhým, participují. Výsledným produktem by měl být plakát. Buď může celá třída pracovat na stejném tématu: *Prostor v Čapkově románu Hordubal*, nebo se může každá skupina soustředit na jiné téma. V tomto románu se například nabízí další témata: Postava Hordubala, Noetika v Čapkově románu *Hordubal*, Kompozice Čapkova Hordubala a další. Tématům by měly být vždy přizpůsobeny i role. Doporučené role k tématu *Prostor v Čapkově románu Hordubal* a jejich stručné charakteristiky:

- a) **Výběrčí úryvků:** Vyberte z textu dvě klíčová místa (celé věty či jen úryvky), která jsou v příběhu zvlášť důležitá nebo pro vás významná. Počítejte s tím, že úryvky přečtete ostatním a svůj výběr objasníte.
- b) **Spojovatel-informátor:** Prozkoumejte a získejte důležité informace, které se vztahují ke zvolenému textu, k autorovi, k době vzniku apod. Pracujte s odbornou literaturou. Sdílejte své poznatky s ostatními.
- c) **Spisovatel:** Napište krátký popis Krivé. Vycházejte z předložených úryvků. Konzultujte s ostatními výběr klíčových pasáží pro váš popis.
- d) **Jazykový odborník:** Vaším úkolem je vybrat v textu tři až pět zajímavých, důležitých nebo neobvyklých slov či slovních spojení. Seznamte s vaším výběrem ostatní a zdůvodněte jim váš výběr, v čem je podle vás významnost těchto slov či slovních spojení.
- e) **Ilustrátor:** Vaším úkolem je vytvořit na plakátu ilustraci. Konzultujte Váš nápad s dalšími členy týmu. Zdůvodněte jim, proč jste se rozhodli právě pro tu či onu ilustraci.

V případě využití metody literárních kroužků doporučujeme využít kritériální hodnocení.²⁹ Buď můžeme využít kritéria pouze na výsledný produkt, nebo můžeme navíc rozpracovat kritéria pro každou roli (Kritéria pro hodnocení práce v roli při literárním kroužku). Je ovšem třeba, aby spolu žáci spolupracovali, aby byl výsledný produkt konzistentní a neobsahoval rozporuplné informace.

²⁹ Kritéria na výsledný produkt (plakát) nabízí například publikace H. Košťálové a kol. (2008, 94) s názvem *Školní hodnocení žáků a studentů*.

5. 1. 3 Příloha pro žáky

Příloha pro žáky č. 1: Vhodné úryvky k charakteristice prostoru

Je to ten druhý od okna, ten v pomačkaných šatech: kdo by do něho řekl, že je to Amerikán? Nepovídejte, Amerikáni přece nejezdí osobním vlakem: jedou si v rychlíku, a ještě se jim to zdá málo, to prý v Americe jsou onačejší vlaky (...) Kdepak, lidičky, v Americe, to je život, marno tady mluvit! (...) Tlustá židovka u okna se štítivě tiskne do kouta. To tak, ještě to usne a svalí se to na mne jako pytel (...)

„To je horko,“ navazuje opatrně hovor stařík s tváří kramáře. „Kam jedete?“

„Do Krivé,“ vypravil ze sebe člověk. (...)

Ale jděte, až z Ameriky? A to jedete tak daleko na návštěvu? Ne, já se vracím domů. Do Krivé. Mám tam ženu a holčičku. Hafia se jmenuje. Hafia. Tři roky byla stará, když jsem odejel. Tak vida, z Ameriky! A jak jste tam byl dlouho? Osm let. Osm let už tomu je. A po tu celou dobu jsem měl džob na jednom místě. Jako majner. V Johnstownu. Já tam měl krajana, Michal Bobok se jmenoval. Copak Bobok, ten se naučil po jejích, ale to víte, když má chlap ženu, myslí na to, jak by jí jedno po druhém vypravoval, a to v takové cizí řeči nejde. Jmenuje se Polana. (...) A to se vám, pane Hordubal, po ženě a dítěti nestýskalo? (...) A psala vám někdy vaše žena? Nepsala. Neumí psát. Ale vy jste jí psal? No, sir. Can't write, sir. Od té doby, co zemřel Michal Bobok, jsem jí neposílal nic, jen peníze ukládal. (I. kniha, 1. kapitola)

A tady už, chvála Bohu, vede cesta přes potok; žádná železná lávka, ale jen kameny ve vodě, musí se skákat z kamene na kámen a rukama házet, é, chaso, tamto v kořání olší jsme chodili na raky, kalhoty vykasány a mokří až po uši; a je-li tuto v ohybu cesty ještě ten kříž? Pochválen Ježíš Kristus, je tu, skloněn nad vozovou cestou, měkkou teplým prachem a vonící stádem, slámou a žitem; a to už tu musí být plot Michalčukova sadu, a je tu, zarostlý bezem a ořeším jako tehdy, a je vyvrácený, tak jako byl; sláva ti, Hospodine, to už jsme ve vsi, zdraví došli, Juraji Hordubale. (I. kniha, 2. kapitola)

„A odkud jsi ty?“ diví se Juraj.

„Tady dole, z Rybárů, znáte, pane?“ (...) „Jiný kraj, pane, bohatý, a jaká rovina! Například rybárský močál - celý zdejší kraj by se do něho vešel jako křivák do kapsy; a tráva, pane, tráva až po prsa.“ Manya mávl rukou. „Ech, všivý kraj tady, zaořeš, a jen kamení obracíš. U nás kopeš studnu, a pořád černá půda.“

Hordubal se zasmušil. Co ty víš, ty Tatare, - já, já jsem tu oral a obracel kamení; ale zato ty lesy, Hospodine, a ty pastviny! Rozmrzen vychází Juraj ze stáje. Všivý kraj prý - tak co sem, čerte, lezeš? (I. kniha, 3. kapitola)

Široké plátěné gatě má Štěpán a modrou zástěru, - vidět, že je z roviny; a černý je jako cikán. (...) Tři hodiny cesty, vida, daleko ještě do Rybár. Hordubal z dlouhé chvíle utrhe stéblo trávy a žvýká je; je nakyslé jaksi a skřípavé - to tráva tam nahoře, na poloninách, chutná docela jinak, kořenitě, mateřídouškou. Juraj se loudá po lukách dál a dál; jaká rovina, nic nevidět než oblohu, ale není to taková obloha jako tam nahoře, je jakási zaprášená. A tady lán kukuřice. (...) Hordubal běží už dobré dvě hodiny, a tu konečně je kraj vsi: cikáni, holota jedna, válí se to mezi blínem a durmanem, a tuto už kovárna při silnici - (...) A co může, kováři, takový kůň stát? Bůh mne netrestej, odplivuje kovář, chtějí prý za něj osm tisícek! Tolik peněz za koně! Zchromí se ti divoch, a co máš? Lepší je huculský koník, nebo takový ten těžký valach, zadek jako oltář a prsa jako varhany - ba, bývali to dřív koně ve dvoře! ale teď - traktor! Však prý statkář prodává louky: nač prý seno, nač koně, teď jsou mašiny - (I. kniha, 8. kapitola)

Hordubal sedí na jakémisi pařezu a mrká. Zkusit to, proč ne? Chlap je mlád, dokud něco začíná. A ne-li to, tedy jinak. Třeba koupit skálu pod Menčulem - kámen jako mramor, a kvádry vozit do města; což mají v rovině jaký kámen? Jen bláto a prach, i nebe mají zaprášené. A sám třeba lámat kámen - málo-li jsem se nalámal v Americe? (...) Á, tady by se ještě našlo věcí! Co máte v rovině? Nic, rovinu. Ale tady - u Kyslé Vody železo, voda samou rzi hnědá. Pod Tatarukou - jakýsi kámen lesklý, jako smola. Říkají báby, prý poklady v horách. Pochodit ty vrchy až za Durný tuto, za Čornývrch, za Tatinskou, za Tupou, - kdožví co by se nenašlo. Á, brachu, dnes se hledá i pod zemí. (I. kniha, 12. kapitola)

Hordubal sedí v krčmě a raduje se. Chvála Bohu, dnes je tu hlučno: Michalčuk je tu i Varvarin, Poderejčuk Mechajlů, Herpák zvaný Kobyla, Fedeš Michal i Fedeleš Gejza, Fed'uk, Hryc, Alexa, Hryhorij a Dodja hájník, samí sousedé, a prý divoké svině střílet, dělají škody na polích. Hryhoriji patří skála pod Menčulem, bude dobře s ním promluvit, zdaleka začít a opatrně: například, že je třeba spravit cestu do polí kamenem. Ech, zamrzel se Juraj, vždyť už nemám polí. (...) Hordubal kývá hlavou: „Přišel, přišel, ale pohostit po americku. Žide, dones Gejzovi sklenku vody! A je-li ti to málo, Gejzo, tedy celé vědro, alespoň si hubu umyješ.“ (I. kniha, 13. kapitola)

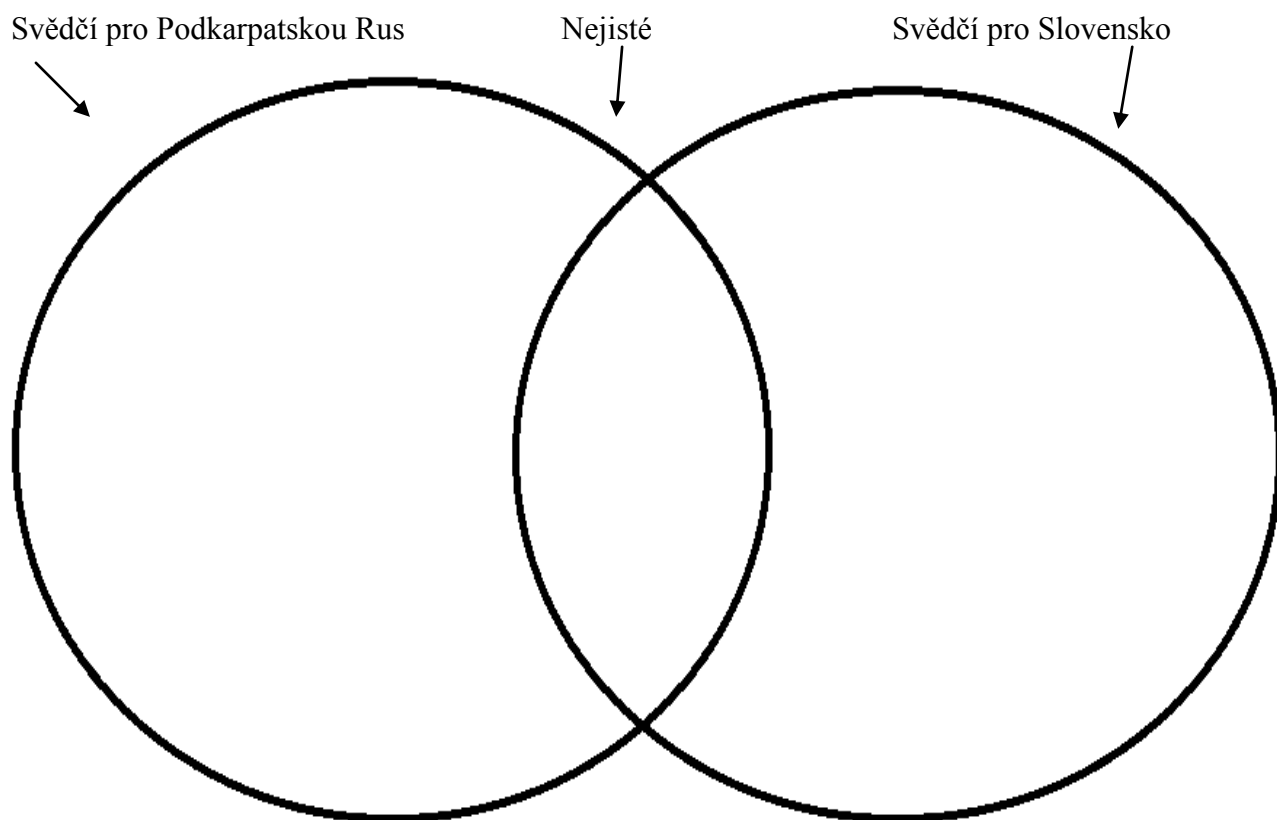
A pak to všichni podepsali: Juraj Hordubal - tři křížky, ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého. Starý Manya - tři křížky. A Michal Manya, kytka za kloboučkem, nafukuje tváře a důležitě se podpisuje plným jménem. (I. kniha, 18. kapitola)

„Ne, já si to chci nahlas srovnat v hlavě. Ten trulant Hordubal důvěřoval Štěpánovi tak, že mu zasnoubil maličkou Hafii. Poslouchejte, to je hotový středověk - zasnubovat dítě!“ (II. kniha, IV. kapitola)

Přeličení proti Štěpánu Manyovi, šestadvacetiletému čeledínu, svobodnému, vyznání reformovaného, a proti Polaně Hordubalové, rozené Durkotové, vdově, jedenatřicet roků, vyznání řeckokatolického, pro úkladnou vraždu spáchanou na Juraji Hordubalovi, gazdovi v Krivej, případně pro spoluvinu na zavraždění Juraje Hordubala. (III. kniha)

Páni porotci, zopakoval jsem vám okolnosti, jak byly zjištěny vzornou prací bezpečnostních orgánů (Biegl v auditoriu šťouchá Gelnaje) a jak vysvítly z výpovědí svědků. Rád bych na tomto místě poděkoval oběma. (...) Celá dědina, celý národ z Krivej, mužové, ženy i děti, předstupovali před vás, ne aby jen podali svědectví, ale aby žalovali Bohu i lidem na ženu cizoložnou. Ne já jménem zákona, ale lid sám je žalobcem. Podle litery zákona budete soudit zločin. Podle svědomí tohoto božího lidu budete soudit hřích. Státní zástupce je si svou věcí jist, ale v tomto okamžiku váhá. (...) Bylo to jako v kostele, miní předseda rozvážně. Víte, jak ti lidé v auditoriu ani nedýchali. Divný národ. I já to cítil: že soudíme něco těžšího než zločin, že soudíme hřích - Chválabohu, dnes tam budeme mít prázdno; žádná senzace, hlad'oučce to půjde. (III. kniha)

Příloha pro žáky č. 2: Pracovní list

Je v Hordubalovi prostor explicitně pojmenován, popsán? Je pro tento román podstatné, kde se odehrává? Proč? Podpořte své tvrzení vhodnými argumenty.

5. 1. 4 Příloha pro učitele

Stejně tak, jako nám K. Čapek nesděluje nic o motivaci Hordubalovy cesty do Ameriky (vytušíme z textu, že odešel, aby vydělal peníze pro svou rodinu), mlčí K. Čapek i k samotnému prostoru. V *Hordubalovi* není prostor explicitně pojmenován, není nikde detailně popsán. Z románu se dozvíme jen to, že se příběh odehrává ve vesnici Krivé. Bližší lokaci neznáme.

Právě v *Hordubalovi* se setkáváme s implikovaným prostorem, tj. prostorem tušeným čtenářem. V tomto prostoru probíhá akce postav, ale zároveň je ponechána čtenářovi určitá volnost. Protože pokud nějaký moment fikčního světa schází, musíme být za všech okolností připraveni zapojit svou fantazii. (A. Jedličková, 2010, 46)

V podstatě se jedná o neúplný fikční svět. Lubomír Doležel chápe neúplný fikční svět jako jeden z důležitých faktorů estetické účinnosti textů. Abychom fikčnímu prostoru rozuměli, musíme aktivovat svou zkušenost, respektive vypravit tento verbální konstrukt do kontextu své zkušenosti. Na druhé straně si musíme osvojit vnitřní logiku výstavby fikčního světa a svoji zkušenost transformovat. (tamtéž, 31n.)

To, že prostor není v textu explicitně pojmenován, souvisí s faktem, že se jedná o místo s tajemstvím. Místo bez tajemství je místem lidského hemžení, kolektivním místem, místem dialogu, polylogu. Naopak místo s tajemstvím je místem individuální lidské zkušenosti, dialog je vystřídán monologem, samomluvou v nitru, mlčením. (D. Hodrová, 1994, 11) Právě Hordubal podléhá samomluvě, vede sám se sebou dlouhé rozhovory, stejně jako si v hlavě představuje rozhovory s manželkou Polanou, čeledínem Štěpánem, dcerou Hafíí či pasáčkem Míšou.

Na jedné straně se můžeme domnívat, že Čapkovi nešlo o věrné zachycení podkarpatských reálií, pro dílo to nebylo stěžejní. Na druhé straně je třeba říci, že právě nepojmenovaný a blíže nespecifikovaný prostor mu dovolil rozehrát příběh plný tajemství. V našem civilizovaném světě by příběhy Juraje Čupa i Juraje Hordubala nepůsobily věrohodně, ale ve světě pohanském je místo pro zázraky, tajemství a nezodpovězené otázky.

Kromě toho bychom si měli povšimnout, že Hordubal je podoben zemi, z níž pochází. Podkarpatská Rus je stejně jako on laskavá a s dobrým srdcem, toužící po klidu a míru. Protipólem je divoká maďarská země, kterou ztělesňuje vášnivý Štěpán Manya a jeho koně.

V románu dominují kontrasty: cizina (Amerika) x domov (Krivé), hory (Hordubal) x rovina (Štěpán Manya), venkov x město (odcizený svět: instituce reprezentované soudem

a vyšetřovateli, do města se jezdí vyřizovat úřední záležitosti - sepsání poslední vůle). Jinak je prostor poměrně uzavřený – statek, vesnice a její okolí, prostor soudu. Žádná exotika v něm není. Nejvíce se prostoru věnuje autor při popisu Hordubalova návratu. A právě v těchto místech můžeme nejlépe prostor charakterizovat.

Podkarpatská Rus nebo Slovensko?

Začneme porovnáním s předlohou. Zatímco v soudničce Hordubal přijíždí v automobilu a s penězi jako velký pán, Čapkův Hordubal přijíždí osobním vlakem a v pomačkaných šatech. Proč Hordubal přijel domů vlakem? Na Podkarpatskou Rus se cestovalo vlakem (J. Durych na Podkarpatskou Rus přijel vlakem, S. K. Neumann se na cestu okolo republiky vydal také vlakem podobně jako J. Foglar se svým skautským oddílem, Olbrachtova Hana Karadžičová odjíždí do Ostravy vlakem, učitel v Drozdově románu *Dlouhá noc* cestuje vlakem, autobusem i koňským povozem, v Tomečkově románu *Mezi dvěma výstřely* jsme upozorňováni, že do Prahy se jezdí vlakem). A kdyby přijel hrdě v automobilu, nebyl by to Čapkův Hordubal, naivní a dobrácký introvert.

Právě v této úvodní scéně nám Čapek naznačuje mnoho důležitých faktů: Hordubal přijíždí domů z Ameriky. Z dalších informací se dozvíme, že v USA v důsledku hospodářské krize nastala vlna propouštění – a tím Čapek zasazuje příběh i časově, na začátek 30. let 20. století. Kromě toho víme, že právě Rusíni často odcházeli do Ameriky za prací. Hordubal sdílí kupé s tlustou židovkou a kramářem. Jak již víme, židovská komunita měla na Podkarpatské Rusi významné postavení (podruhé se setkáváme s židem jako majitelem krčmy a naposledy s židovským advokátem, u kterého se podepisuje smlouva). Další podstatnou informací je fakt, že jak Hordubal, tak jeho žena byli negramotní. To dokazuje jen zaostalost kraje Podkarpatské Rusi. Na negramotnost obyvatel jsme upozorňováni ještě několikrát (například ve scéně, v níž se Hordubal i starý Manya podepisují třemi křížky).

Ve druhé kapitole první knihy nám Čapek prostřednictvím Hordubala popisuje krásu zdejší krajiny: rozkvetlé poloniny, mezi nimi i enciány, typickou květenu podkarpatských hor. S krásou hor kontrastuje zaostalost, například žádná lávka vedoucí přes potok: „A tady už, chválabohu, vede cesta přes potok; žádná železná lávka, ale jen kameny ve vodě, musí se skákat s kamene na kámen a rukama házet.“ (K. Čapek, 1956, 17) Na zaostalost kraje jsme upozorňováni ještě několikrát: „Ten trulant Hordubal důvěřoval Štěpánovi natolik, že mu zasnoubil maličkou Hafii. Poslouchejte, to je hotový

středověk – zasňubovat dítě!“ (K. Čapek, 1956, 116) A na hloupost lidu upozorňuje i Manya (čtvrtá kapitola první knihy).

Důležitou hodnotu mají užitá vlastní jména. Z hlediska místního je zajímavá XII. kapitola první knihy, v níž Hordubal vyjmenovává, v čem je jeho kraj bohatý – u Kyslé Vody železo, pod Tatarukou lesklý kámen, v horách se ukrývají poklady, bohaté jsou i vrchy Durný, Čornývrch, Tatinska, Tupa a kámen pod Menčulem. Právě hora Menčul je jednou z typických a často zmiňovaných hor Podkarpatské Rusi. V krčmě se scházejí obyvatelé vesnice Krivé – Michalčuk, Varvarin, Poderejčuk Mechajlů, Herpák, Fedeles Michal, Hryc, Hryhorij, Vasil Gerič Vasilů a další – jména se zdají být spíše rusínská. Například Michalčuk je jméno ruského či ukrajinského původu. Rozbor jazykové roviny textu nám příliš nepomůže, jelikož Čapek užívá anglicismů, slovenských jmen (somár, mačka) i maďarských (aldamáš³⁰).

Přesto některá fakta napovídají, že by se román mohl odehrávat na Slovensku. Zmiňovaný Volov Chrbát by měl být jeden z vrcholů ve Vysokých Tatrách. Zbojníci zmiňování Míšou byli populární na Slovensku i na Podkarpatské Rusi, stejně jako medvědi žijící v lesích. Rybáři, odkud pochází Štěpán Manya, je město na Slovensku v regionu Banská Bystrica, stejně jako Kriváň. Několikrát autor nepřímě odkazuje na Maďarsko (to však nemůže přímo potvrdit domněnku, že se příběh odehrává na Podkarpatské Rusi). Štěpán Manya připomíná muže maďarské příslušnosti. Zajímavostí je, že v soudniče vraždil Vasyl Maňák (Vasyl evokuje Rus či Ukrajinu, zatímco jméno Štěpán Manya odkazuje k maďarské národnosti). Maďarsko je úrodnou zemí (převládají zde černozemní půdy) a rozsáhlé roviny. Na úrodnost i rovinatost Manyovo kraje je několikrát odkazováno.

Přesto – huculského koně zmiňovaného v románu považujeme za symbol Podkarpatské Rusi. Podobně jako víru v pověry. A Hordubal věří na účinky bylinného nápoje lásky. Navíc má cikánka, u které si za deset dolarů nechá nápoj umíchat, pomocníka Ilka (stejně jméno si zvolil J. Tomeček pro hlavní postavu svého románu *Mezi dvěma výstřely*).

Pádny důvod, proč by prostor užitý Čapkem měl být Podkarpatská Rus, jsou udané informace na počátku třetí knihy: Štěpán Manya byl vyznání reformovaného, zatímco Polana Hordubalová, rozená Durkolová, byla vyznání řeckokatolického. (K. Čapek, 1956,

³⁰ Na oslavu uzavřeného obchodu Hordubal s Manyou a jeho otcem jdou do krčmy popít Aldamáš; **aldamáš** je maďarské slovo pro připitek nebo pohoštění na oslavu uzavřeného obchodu či dokončeného díla. (http://www.slangy.cz/SNC_Ukazky.html)

125). To znamená, že Polana byla vyznání pravoslavného (vzpomeňme na pravoslavné kostelíky popisované etnografy).

Tento příběh se jednoznačně odehrává v Československu, na východní periferii – buď na Slovensku, či na Podkarpatské Rusi. Vzhledem k tomu, že Karel Čapek byl státopisatelem, spjat s Masarykem, chtěl nespíše demonstrovat hlubší zájem jednak o nově nabyté území, jednak o lid žijící v zaostalejších poměrech.

Osobně se domnívám, že příběh se odehrává na Podkarpatské Rusi. Čapek píše o širé polonině (smrky, velké a mocné jako církev), na níž člověk hledí Pánu Bohu do oken. A ústy státního zástupce zaznívá, že tady žijí boží lidé (stejně jako v baladě o Juraji Čupovi, která je explicitně lokalizována na Podkarpatskou Rus): „Ne já jménem zákona, ale lid sám je žalobcem. Podle litery zákona budete soudit zločin. Podle svědomí tohoto božího lidu budete soudit hřích.“ (K. Čapek, 1956, 133), podobně jako názor pana předsedy: „Bylo to jako v kostele, miní předseda rozvážně. Víte, jak ti lidé v auditoriu ani nedýchali. Divný národ. I já to cítil: že soudíme něco těžšího než zločin, že soudíme hřích.“ (tamtéž, 141) A snad ne náhodou pojmenoval K. Čapek svého hrdinu stejně jako hrdinu balady z *Povídek z druhé kapsy*.

Svůj speciální význam má v románu též topos hory. Hora jako dominanta krajiny (světa) je symbolem středu světa, místem setkání nebe se zemí, sídlem bohů a cílem lidského duchovního vzestupu. Již v Bibli má hora ambivalentní význam – jednak jako místo rozhovoru Boha s člověkem, *místo obřadu*, jednak jako *místo pokušení*. Tuto ambivalenci si hora zachovává i do nové doby. V románech 20. století nechybí popisy rituálních výstupů na hory. Celá horská krajina nese znaky tajemství, panuje v ní myticko-rituální řád a vládne kosmický a fatální čas. (D. Hodrová, 1994, 62n.)

Mystérium není obsaženo jen v hoře, nýbrž je rozestřeno po celé horské krajině, která nese znaky tajemství. Po připojení Podkarpatské Rusi k Československu vstoupily do české literatury jako významný topos Karpaty. Literární podoba tohoto místa, vznikající zprvu v průvodcích, reportážích a črtách, se vyznačovala typickými rysy exotického místa, divočiny. To vše se rozvinulo o něco později v beletrii. (tamtéž, 65)

V Olbrachtově Nikolovi podobně jako v Čapkově Hordubalovi má exoticky pojatá horská krajina význam toposu především narativního. V obou románech je horská krajina zvolena jako ideální místo vyprávění, jako topos obtížený příběhy. Topos hory není místem poklidného vyprávění, ale místem spjatým s příběhem, dramatickým dějem a osudem. České romány hledaly epičnost (otřesenou lyrizačními procesy avantgardy ve 20. letech) právě prostřednictvím toposu hory, který se jejich autorům jevil jako výsostně

epický. (D. Hodrová, 1994, 66) Hora je obestřena tajemstvím. A tajemství hory splývá s tajemstvím identity postav a záhadou bytí. Místu s tajemstvím odpovídají i postavy s tajemstvím.

Pozadí krásné podkarpatské krajiny splývá s idealismem a nezištností Hordubala. Juraj Hordubal je spjat tělem i duší se svými rodnými horami. Ani v Americe si nezvykl na jiný krok. Je hrdý na svůj kraj a nejvíce si užívá dlouhé procházky do polonin a rozhovory se starým, moudrým bačou. Neokouzila ho ani všemi opěvovaná Amerika. (B. Bradbrooková, 2006, 109)

„A nejsou to mlhy, mraky jsou to, tady už je cítit po čichu, jak jsou napity vodou Pozor na hlavu, abys nenarazil. A teď se to převalilo přes kopec, a už jsi v nich. (...) Hordubal sípavě oddechuje a těžce, pomalu stoupáš do oblak. (...) Juraj se potácí ven, do mlhy; vidět není, jen slyšet zvonění stád, tisíce volů se pasou v oblacích a bimbají zvonci. Juraj jde, jde, a neví vlastně kam; vždyť se mám vrátit domů, myslí si, a proto musí jít. Jenže neví, jde-li hore či dolů; snad dolů, protože - jako by padal; snad pořád někam nahoru, protože jde s námahou a těžko dýchá. A, to je jedno, jen domů. A Juraj Hordubal se ponořuje do oblak.“ (K. Čapek, 1956, 93n.)

Nejlépe se Hordubal cítí vysoko v horách, protože tady je člověk blíže Bohu. V románu cítíme nadpozemskost. Nemocný Hordubal navštěvuje svého přítele, pasáčka Míšu - hory jsou pokryty těžkou mlhou nebo spíše mrakem, skrz který není na krok vidět (viz úryvek). A z této mlhy se vynořuje stín člověka, Hordubal, který se Míšovi svěruje se svými těžkostmi a nakonec se zahlubává do myšlenky na smrt. Míša se po rozhovoru zvedl a zmizel – jako v oblacích. Slovo oblak má také odstín nadzemskosti (Kristus a Panna Marie stojí na oblaku). A tak zmizení pastevce Míši, třebaže empiricky zcela pochopitelné, nabývá odstínu nadpřirozenosti. Podobně je tomu potom i s Hordubalem. I ten se ponořuje do oblak – a čtenář má v mysli obraz zázračného nanebevzetí. (J. Mukařovský, 2001, 456n.)

Hordubal z toho vychází jako zbožná kniha, proto před námi vyvstává otázka: Proč katolíky nezaujala? K. Čapek nepřijímal římskokatolickou církev jako jedinou držitelku pravdy (to vadilo literátům katolické inteligence, kteří pořádali v roce 1938 tzv. hon na Čapka), přesto je Čapkovo pojetí Hordubala křesťanské. Ano, zbožnost z Čapkova Hordubala zaznívá. Ale ona zbožnost zaznívá tiše a pokorně, nepoužívá žádná velká gesta a proklamace, nevyužívá církevní formule. Byla to zkrátka jiná zbožnost, než by si přáli katoličtí spisovatelé (či katolíci obecně), snad proto je Čapek nedokázal oslovit.

5. 2 Projektové vyučování: Objevujeme Zakarpatsko

5. 2. 1 Úvod

Projektové vyučování svým interdisciplinárním přístupem umožňuje integrovat obsah vyučování a pomáhá žákovi v porozumění souvislostem. (M. Dvořáková, 2009, 5) Projektové vyučování je komplexní metoda, která umožňuje dotýkat se reality, řešit problémy, propojovat a uplatňovat teoreticky nabyté znalosti. Žákům dává příležitost k seberealizaci, motivuje k samostatné práci, ale zároveň klade důraz na týmovou spolupráci a komunikaci. (A. Tomková, 2009, 7)

Projektové vyučování rozvíjí všechny kompetence, na které kladou důrazy současné Rámcové vzdělávací programy (RVP GV: kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanskou, k podnikavosti).

Projektové vyučování dává prostor pro integraci poznatků z různých oborů – proto jsem se rozhodla využít tuto komplexní výukovou metodu pro druhou didaktickou kapitolu. Domníváme se, že téma prostoru Zakarpatska je dostatečně nosné pro to, aby bylo podrobněji rozpracováno.

Publikace zaměřené na projektové vyučování jsou na českém trhu tři základní: *Škola trochu jinak: projektové vyučování v teorii i praxi* (1995, Iuventa), *Učíme v projektech* (2009, Portál) a *Projektové vyučování v české škole* (2009, Karolinum). Z nich jsem také vycházela při tvorbě této přípravy.

5. 2. 2 Anotace projektu

Projekt *Objevujeme Zakarpatsko* se zaměřuje na poznávání východní části Evropy, konkrétně Zakarpatské oblasti (Ukrajina). Jeho prvořadým záměrem je přiblížit žákům území, které bylo v první polovině 20. století součástí Československé republiky. Žáci se zdokonalí ve vyhledávání informací na internetu, sami se pokusí naplánovat cestu na Zakarpatsko tak, aby se co nejvíce dozvěděli o této oblasti.

Projekt podporuje a doplňuje téma Podkarpatské Rusi (žáci se s ním běžně setkávají pouze v Olbrachtově románu *Nikola Šuhaj loupežník*). Vzhledem k tomu, že se od 90. let 20. století potýkáme s emigrací ukrajinských dělníků do Čech (většina z nich pochází právě ze Zakarpatské oblasti, kde je vysoká nezaměstnanost a celkově špatná hospodářská situace), bylo by na čase dnešní žáky seznámit s kulturou a dějinami země, ze které pochází značná část současných žáků-cizinců.

Vyvrcholením projektu by byla návštěva Zakarpatské oblasti (podle toho, jak si žáci pobyt naplánují) a jeho závěrečná reflexe, při níž zkonfrontují svůj pobyt s teoreticky

nabytými znalosti. Na závěr budou prezentovat své zkušenosti ve škole (spolužákům, rodičům i vedení školy) – promítáním videa a následnou diskusí.

Forma realizace	dlouhodobý projekt
Doporučený ročník	2. – 3. ročník gymnázia (a dopovídací ročníky víceletých gymnázií)
Vzdělávací oblasti	• Jazyk a jazyková komunikace • Člověk a společnost • Matematika a její aplikace • Informační a komunikační technologie • Člověk a umění
Průřezová témata	• Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech • Multikulturní výchova • Mediální výchova • Osobnostní a sociální výchova • Environmentální výchova
Cíle (očekávané výstupy - obecné), budou zkonkrétněny na základě spolupráce s jednotlivými učiteli	• Žáci naplánují svou práci a dodržují své pracovní plány • Žáci spolupracují ve skupině • Žáci prezentují své výsledky před veřejností • Žáci získají nové poznatky o Zakarpatsku (resp. Podkarpatsku) • Žáci poznáním jiné kultury obohatí sami sebe • Žáci tolerantně přistupují k menšinám žijícím na našem území
Výsledný produkt	• Video, které bude prezentováno veřejnosti a přiblíží srozumitelně Zakarpatsko (resp. Podkarpatsko) v mnoha rovinách

5. 2. 3 Organizace dlouhodobého projektu

Při organizaci tohoto projektu je základním předpokladem spolupráce učitelů několika předmětů (Českého jazyka a literatury, Dějepisu, Geografie, Občanského a

sociálněvědního oboru, Informatiky, Matematiky, Výtvarné výchovy). Kromě toho je zapotřebí důvěra a spolupráce rodičů.

Projekt je rozdělen do několika dílčích projektů:

- a) Historie Zakarpatska
- b) Čeští spisovatelé, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí
- c) Čeští malíři, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí
- d) Čeští vědci, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí
- e) Ukrajinská kultura (zaměření na Zakarpatsko) – rodina, svátky, kuchyně, svatební oslavy
- f) Naplánování pobytu na Podkarpatské Rusi (finanční rozpočet, výběr míst vhodných k návštěvě)
- g) Porovnání teoretických znalostí s realitou
- h) Češi a Rusíni – co máme společného
- i) Sestřihání a úprava videa, jeho prezentace na speciálním školním semináři

5. 2. 4 Motivace, naplánování projektu

Začneme hodinu na téma *Ukrajínští žáci mezi námi*. Jako motivaci žákům pustíme dokument ČT s názvem *Děti v Čechách*. Jeden z dílů je věnován Andrejovi, chlapci z Ukrajiny.³¹

Ivan Olbracht prohlásil: *Krásný kraj!* a zároveň *Strašný kraj!* Jak tomuto výroku rozumí žáci?

Otázky pro žáky: Znáte z Vašeho okolí někoho z Ukrajiny? Co o něm víte? Co víte o Ukrajině? Co víte o Zakarpatsku? Co víte o Podkarpatské Rusi? Chtěli byste se dozvědět o tomto kraji více? Proč?

Naplánování projektu

Seznámíme žáky s projektem – nejprve pouze v obecné rovině. Rozdělíme se do příslušných skupin. S učiteli si rozdělíme role a odpovědnost za dílčí úseky projektu.

³¹ Dostupné z: <http://www.ceska televize.cz/porady/10100160619-deti-v-cechach/206562231000008/video/>; citováno 27. 10. 2012

5. 2. 5 Řešení projektu

a) **Historie Zakarpatska**

Žáci pod dohledem učitele vzdělávacího oboru Dějepisu zpracují stručné dějiny Ukrajiny, se zaměřením na Zakarpatsko, respektive Podkarpatskou Rus. Zaměří se na vyhledávání styčných bodů s dějinami Čech - co máme společného (např. Velkomoravská říše, Matyáš Korvín, Slovanský sjezd, Československo a Podkarpatská Rus apod.).

b) **Čeští spisovatelé, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí**

Svou pozornost zaměříme na dílo Ivana Olbrachta, K. Čapka, ale také Alexe Koenigsmarka a dalších. Žáci se budou soustředit na ztvárnění Podkarpatské Rusi v jednotlivých dílech. Společně s učitelem českého jazyka vypracují kritéria, kterých se budou držet – aby věděli, co a kde mají objevovat. V případě zájmu žáků se můžeme soustředit též na pohádky nebo pověsti inspirující se Podkarpatskou Rusí.

c) **Čeští malíři, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí**

S učitelem výtvarné výchovy se žáci vydají po stopách českých malířů, sochařů či architektů, kteří byli okouzleni Podkarpatskou Rusí, a toto okouzlení vyjádřili ve svých dílech. Pozornost mohou věnovat i speciální architektuře, např. karpatským dřevěným kostelíkům. V případě zájmu se mohou soustředit také na filmy inspirované Podkarpatskou Rusí (např. Marijka nevěrnice).

d) **Čeští vědci, kteří se inspirovali Podkarpatskou Rusí**

Záleží na specializaci žáků, nejvíce byl ve 20. letech rozpracován výzkum v oblasti geologie či geografie. Taktéž záleží na tom, který z vyučujících se rozhodne na projektu participovat.

e) **Ukrajinská kultura (zaměření na Zakarpatsko) – rodina, svátky, kuchyně, svatební oslavy**

Ukrajinské kultuře se žáci budou věnovat v rámci vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ. Měli by se soustředit na fungování rodiny (jak demografická situace ovlivnila Podkarpatskou Rus po první světové válce, jak současná demografická situace ovlivňuje dnešní Zakarpatsko, pokusit se najít důsledky této situace pro společnost apod.), na to, jaké svátky Ukrajinci slaví (např. aby si žáci uvědomili, že Ukrajinci často chybí některé dny ve škole, protože dle pravoslavného kalendáře slaví vánoční či

velikonoční svátky později než my dle křesťanského kalendáře), přidat můžeme i recepty z oblasti ukrajinské kuchyně. Žáci by měli dokázat například popsat, v čem se liší česká a ukrajinská svatba.

f) Naplánování pobytu na Podkarpatské Rusi (finanční rozpočet, výběr míst vhodných k návštěvě)

Společně s několika učiteli žáci odpovědně naplánují pobyt na Podkarpatské Rusi. Vyberou vhodnou cestovní kancelář, pokusí se sami zajistit pobyt (včetně naplánování vhodných míst k návštěvě - chybět by neměla návštěva Koločavy, Mukačeva, Chustu či Jasini) a provedou též finanční rozpočet pobytu pro celou skupinu.

g) Pobyt na Podkarpatské Rusi, porovnání teoretických znalostí s realitou

Pobytu Podkarpatské Rusi se v ideálním případě účastní všichni studenti a učitelé, kteří na projektu participovali. Navíc je Ukrajina cenově velice dobře dostupná (jídlo i služby jsou levnější než v ČR). Lze využít pobyty pro studenty (spaní pod stany atd.). Kromě toho by žáci měli dospět k závěru, že rusínština je jazykem podobným češtině (slovanský jazyk) – jistě budou překvapeni, kolika rusínským slovům rozuměli. Podobně je tomu i se vřelým přijetím cizinců z řad Rusínů – Rusíni jsou velice vstřícní a Čechy na svém území vítají.

h) Češi a Rusíni – co máme společného

V této fázi projektu se žáci pokusí najít to, co máme s Rusíny společného.

i) Sestřihání a úprava videa, jeho prezentace na speciálním školním semináři

Žáci během práce na projektu pořizovali videomateriál, který v této fázi budu zpracovávat. Zde nastupuje učitel Informatiky a informační a komunikační technologie, který žákům bude nápomocen při zpracování videa. Konečná podoba je však zcela na nich.

5. 2. 6 Produkt projektu

Výsledným produktem projektu bude video, v němž žáci shrnou své poznatky (teoretické, ale též poznatky z osobní návštěvy Zakarpatska). Toto video s diskusí by bylo prezentováno na speciálním školním semináři (pro celou školu) za přítomnosti rodičů.

Žáci by měli zhodnotit, v čem byl pro ně projekt přínosný. Co se dozvěděli o zemi, s níž máme společného více, než se na první pohled může zdát.

5. 2. 7 Reflexe

V této fázi žáci zhodnotí, co nového se dozvěděli, jak jsem jim spolupracovalo – jakou funkci v týmu měli a jak ji zvládli. Zároveň by navrhli, co by příště vylepšili nebo udělali jinak a proč.

Jméno:	Třída:
1. V projektu jsme hledali odpovědi na tyto otázky:	
2. Jak se mi při práci spolupracovalo?	
3. Jak jsem já sám přispíval ke konečné podobě výsledného produktu? Jaký byl můj osobní přínos?	
4. Co se mi na projektu líbilo? Proč?	
5. Co bych příště udělal jinak? Proč? V čem by se dal projekt ještě vylepšit?	

6. Závěr

V této rigorózní práci jsem se snažila přiblížit fenomén Podkarpatské Rusi v české literatuře z nového úhlu pohledu. Na základě studia problematiky literární topologie jsem se pokusila prohloubit tradiční historický přístup k dané problematice. Svou práci jsem rozšířila o poválečné období.

Cílem práce bylo prostudovat většinu uměleckých děl odkazujících na prostor Podkarpatské Rusi. Na první pohled se zdálo, že těchto děl nebude vysoký počet. Většina z nás si ze školy pamatuje Ivana Olbrachta, K. Čapka či S. K. Neumanna. Tím běžný výčet končí. Po detailním prohledávání katalogů Národní knihovny jsem stála před problémem, jak si poradit s tolika uměleckými díly. Po bližším prostudování jsem zjistila, že bych měla rozlišovat mezi uměleckou (tzv. vysokou literaturou) a tou druhou (nizkou, okrajovou, triviální, konvenční, brakovou, druhořadou či paraliteraturou).³² S politováním musím konstatovat, že většina děl inspirujících se Podkarpatskou Rusí spadá právě do oné druhé kategorie. Próza bývá plošná, schematická, často bez výrazné tvůrčí hodnoty, hloubky, odstínu. Na druhou stranu existují dvě díla, která bychom zařadili do kánonu české literatury, a to Čapkův *Hordubal* a Olbrachtův *Nikola Šuhaj loupežník*. Jejich hodnotu prověřil čas, zájem odborníků i běžných čtenářů.

V *Dějínách české literatury IV* (ed. J. Mukařovský) se o Podkarpatské Rusi píše zejména v souvislosti s Ivanem Olbrachtem. Vyzdvihovány jsou jeho reportáže, dále *Nikola Šuhaj loupežník*, *Golet v údolí* i film *Marijka nevěrnice*. K Podkarpatské Rusi se ještě hlásí reportáže *Zakarpatsko V. Káni*. V souvislosti s literaturou čerpající náměty z Podkarpatské Rusi jsou zmiňováni F. Skácelík, J. Durych, J. Spilka, J. Vrba, Z. M. Kuděj, J. Knap či J. Zatloukal ovšem bez odkazů na jejich díla čerpající z Podkarpatské Rusi. Podobně je tomu i v Novákových *Přehledných dějinách literatury české*. Mezi díla, která se dostala do *Dějin české literatury IV* patří Vančurův *Poslední soud* (píše se zde o ukrajinských vystěhovalcích, ne o Rusínech), Neumannovy *Enciány s Popa Ivana*, Karpatské léto z publikace *Československá cesta* a jeho básnická sbírka *Sonáta horizontálního života*. Opomenut samozřejmě není Čapkův *Hordubal*, který je pojat jako příběh zakarpatského horala. Naopak ani zmínku nenajdeme o J. Hubálkovi, *Četnických*

³² Problematice terminologie umělecké a populární literatury se věnuje článek Jiřího Urbance *K terminologickému vymezení pokleslé literatury* Dostupné z: <http://ubk.fpf.slu.cz/pracovnici/urbanec/doc/k-terminologickemu.doc>.

K. Čapek v *Marsyas čili Na okraj literatury* píše, že čím vyšší je literatura, tím horší je konec románu. „Je jakýsi tajný zákon, dle něhož je literární kvalita obráceně úměrná šťastnému konci.“ (K. Čapek, 1971, 156) Podle tohoto pohledu by literatura inspirovaná Podkarpatskou Rusí byla téměř výhradně vysoká.

humoreskách, Vrbově románu *Duše na horách*, o J. Zdrovi, M. Valentové, A. Kožmínové, A. Brtníkové-Petříkové, románu J. Marka *Lidé z Poljany* či Komárkových *Lovech v Karpatech*. V *Dějínách* se neuzívá označení Rusín, nýbrž výhradně Ukrajinec.

V *Dějínách české literatury 1945 – 1989* (ed. P. Janoušek) bychom marně hledali Jana Drozda, Josefa Spilku, Růženu Lukášovou či Bělu Kalinovou. Jaromír Tomeček je zmíněn několikrát, ale velice okrajově. Nalezneme odkaz na jeho přírodní prózu *Země zaslíbená* (1947) a v poznámce pod čarou, v oddílu Literatury pro děti a mládež, se píše: „Posuny poetiky zasáhl také tradiční žánr prózy s přírodní tematikou, jejíž těžiště se nově přesouvalo k hlubším otázkám vztahu člověka a přírody a lidské odpovědnosti za její ochranu (JAROMÍR TOMEČEK: *Marko*, 1967).“ (P. Janoušek, 2008, 539) Alex Koenigsmark je sice několikrát zmíněn ve IV. dílu *Dějin české literatury 1945-1989*, nicméně jako scénárista. O jeho novele *Cesta sekčního šéfa k moři* nenajdeme v publikaci jediný řádek.

Prostor Podkarpatské Rusi je zajímavý i z hlediska chronologického vývoje. Z historie víme, že zájem českých spisovatelů o Zakarpatsko se nedatuje jen lety 1919 – 1939. Již Jan Blahoslav znal zakarpatské lidové písně, pozornost si toto území zasloužilo v době Národního obrození. Pokud bychom se podívali na krásnou literaturu, zjistíme, že před rokem 1919 se žádné dílo neodehrávalo na Zakarpatsku. Pokud vznikala díla inspirována východem, jednalo se spíše o Rus či Ukrajinu jako takovou, ale nikdy ne přímo o Zakarpatsko. Jako příklad můžeme uvést historický román Václava Beneše Třebízského *Martin Puškar* (1882), který vypráví o slavném poltavském plukovníkovi. Či cestopisná povídka Hellera Serváce *V jižním kraji* (1895), která se odehrává na Krymu. Podobné tendence lze nalézt i v české literatuře po roce 1939. Jaroslav Pelíšek v reportážích *Cizí svět* (1943) cestuje na Ukrajinu a Krym. V roce 1950 vychází antologie ukrajinské lidové písně s názvem *Ukrajina zpívá*. Nejvíce se tato tendence projevuje po roce 1990. Čeští spisovatelé se již nesoustředí na oblast Zakarpatska, ale na Ukrajinu jako takovou. Marta Bednářová v knize *Kde se zastavil čas* (2001) vzpomíná na své zážitky z Ukrajiny (Dněpropetrovské oblasti), kde pobývala čtyři roky (v letech 1987 – 1991) při práci na stavbě masokombinátu. Pavel Brycz v románu *Patriarchátu dávno zašla sláva* prolíná prostředí Ukrajiny, Prahy a Německa. Na Ukrajině je děj zasazen do oblasti blízko Černobyli, přesto je v textu zmiňován rusínský apatykář Adam Jakubovič. A Jefim Berezinko, jeden z hlavních hrdinů, „...vypadal jako dřevorubec ze Zakarpatské Rusi, ... muž v ovčím kožíšku do pasu a praskal svými dlouhými kníry“ (P. Brycz, 2003, 18) David Zábranský ve své prvotině *Slabost pro každou jinou pláž* poukázal nejen na problematiku

vztahu mezi mužem-Agličanem a ženou-Ukrajinkou, ale taktéž na vztah mezi chudým, tajemným Východem a spotřebním západem. Z románu zaznívá:

„Přestože svoji píseň lásky na začátku každý z nich zpíval opačné části světa, Polina Západu a Sam Ukrajině, postupně se z jejich písní prodral na světlo ohlušující jednohlas: kritizovali společně ukrajinskou korupci, bídu lidí i politiky. Polina to řekla za ně oba: chtěla se přestěhovat. Do Itálie. Do Francie. Hlavně pryč z Ukrajiny, protože Ukrajina je sice krásná, ale nechce v ní žít nikdo, kdo nemusí.“ (Zábranský, 2006, 18)

Zajímavé ovšem je, že se české náměty dostaly do rusínské literatury. Nejvíce jich lze zaznamenat v tvorbě Ivana Dolgoše. V románě *Podkarpatska Rus*, v povídkách *Mytovi husli* a především v románu *Koločava* (1980). Hlavní postavou tohoto románu je Ivan Olbracht, který se ztotožňuje s Nikolou Šuhajem. Román je zabydlen postavami z Koločavy – Eržíkou, Ančou Burkalovou, postavami z filmu Marijka nevěrnice, dřevorubci, voraři a pastevcí. (F. Továrek, 1985, 99)

Výjimečnost prostoru Podkarpatské Rusi netkví pouze v zaostalosti kraje a únikům českých autorů do minulosti a exotiky. Podkarpatská Rus je prostorem s mytickou archaičností (žijí zde boží lidé, dýchá na nás magická noc země, pověřivost a nadskutečná atmosféra). Navíc je i místem exotickým. Od Československa se lišila exotismem geografickým (ten pramenil z rozdílů prostředí, kultur, národů), historickým exotismem a exotismem v prostoru.

Prostor necivilizovaného Podkarpatska mohl rozehrát příběhy Juraje Čupa, Hordubala či Nikoly Šuhaje. Jinde by se děj odehrávat nemohl, nepůsobil by věrohodně. Ale tady, kde lidé věřili v pověry a zázraky, vládla tu magie a patriarchální vztahy, se výše zmiňované příběhy mohly odehrát. Tady, na konci světa, mohl člověk najít smysl své existence. Tady žili ryzí lidé, lidé, kteří si zachovali svou lidskost.

Přesto byl tento kraj bohem opuštěný a snad zakletý. Lidské příběhy zde končí tragicky, próza bývá baladicky laděná. Jako by zdejší hrdinové byli předurčení k zániku již od samého počátku. Jako by nikdo v tomto kraji nemohl být trvale šťastný.

Prostor Podkarpatské Rusi je místem s tajemstvím. A tajemství Podkarpatska zůstává dosud nerozluštěno.

7. Použitá literatura

7.1 Prameny

- BRTNÍKOVÁ-PETŘÍKOVÁ, Anna. *Mezi Huculy*. Praha : Česká expedice, 1997.
- BRYCZ, Pavel. *Patriarchátu dávno zašlá sláva*. Hněvín : Host, 2003.
- ČAPEK, Karel. Hordubal. In *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život*. Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 7–142.
- ČAPEK, Karel. *Povídky z druhé kapsy*. Praha : Československý spisovatel, 1978.
- Četnické humoresky*. Praha : Československý kompas, 1929.
- DROZD, Jan. *Dlouhá noc. Karpatská romance*. Praha : Československý spisovatel, 1968.
- DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha : České expedice, 1993.
- DURYCH, Jaroslav. *Kouzelná lampa*. Brno : Vetus Via, 1996.
- DURYCH, Jaroslav. *Toulky po domově. Obrazy z Podkarpatské Rusi, z Moravy a Čech*. Praha : Ladislav Kuncíř, 1938.
- DUŠÁNEK, Jan. *Pověsti ze Zakarpatské Ukrajiny*. Praha : Nová osvěta, 1946.
- FOGLAR, Jaroslav. *Život v poklusu*. Praha : Nakladatelství Olympia, 1997.
- HOŘEC, Jaromír. *Chléb na stole*. Praha : Česká expedice, 1998.
- HOŘEC, Jaromír. *Jasina*. Praha : Fr. Borový, 1946.
- HOŘEC, Jaromír. *Na časy*. Praha : Nakladatelství Práce, 1947.
- HOŘEC, Jaromír. *Úpadek hvězd*. Praha : Riopress, 2000.
- HOSTOVSKÝ, Egon. *Dům bez pána*. Praha : ERM, 1994.
- HUBÁLEK, Jaroslav. *Ze stínů karpatských pralesů. Díl I*. Brno: Československá myslivecká jednota, 1926.
- HUBÁLEK, Jaroslav. *Ze stínů karpatských pralesů. Díl II*. Brno : Československá myslivecká jednota, 1928.
- KALINOVÁ, Běla. *Byl jednou den*. Práce : Praha, 1986.
- KNAP, Josef. *Muži a hory. Venkovský román*. České Budějovice : Růže, 1970.
- KNAP, Josef. *Pusztá*. Praha : Topičova edice, 1946.
- KOENIGSMARK, Alex. *Cesta sekčního šéfa k moři*. Československý spisovatel : Praha, 1989.
- KOMÁREK, Julius. *Lovy v Karpatech*. Praha : Státní zemědělské nakladatelství, 1975.
- KOŽMÍNOVÁ, Amalie. *Olenina láska. Román karpatských hor*. Olomouc : R. Promberger, 1935.

- KUDĚJ, Zdeněk Matěj. *Horalská republika. Román z Podkarpatské Rusi*. Praha : Sfinx (B. Janda), 1932.
- Lidové balady karpatoruské*. Bratislava : Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1938.
- LUKÁŠOVÁ, Růžena. *Bylo jim devatenáct*. Praha : Mladá fronta, 1985.
- MAREK, Jiří. *Lidé z Poljany*. Praha : Administrace Národní politiky, 1937.
- MLADÝ, B.; GORDON, R. *Sami : Na východě republiky klid (Podkarpatská rapsodie o zločincích, ženách a bojovnicích)*. Praha : Československý kompas, 1936.
- NĚMEČEK, Zdeněk. *Na západ od Panonie*. Praha : Sfinx Bohumil Janda, 1946.
- NEUMANN, S. K. *Bezedný rok*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1951.
- NEUMANN, S. K. *Československá cesta*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1952.
- NEUMANN, S. K. *Enciány s Popa Ivana*. Československý spisovatel : Praha, 1954.
- NEUMANN, S. K. *Sonáta horizontálního života*. Praha : Československý spisovatel, 1979.
- NEUMANN, S. K. *Srdce a mračna*. Praha : Československý spisovatel, 1983.
- NOVÝ, Karel. *Potulný lovec*. Praha : Československý spisovatel, 1987. Vydání patnácté.
- OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. Praha : Československý spisovatel, 1988.
- OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha : Československý spisovatel, 1982.
- OLBRACHT, Ivan. Kariéra Eduarda Žáka. In *Devět veselých povídek z Rakouska i Republiky*. Praha : Fr. Borový, 1927, s. 137–165.
- OLBRACHT, Ivan. Můj přítel Ivan Vorobec. In *První prózy*. Praha : Československý spisovatel, 1954. s. 204–208.
- OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník*. Praha : Naše vojsko, 1959.
- OLBRACHT, Ivan. *O smutných očích Hany Karadžičové*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957.
- OLBRACHT, Ivan., NOVÝ, Karel., VANČURA, Vladislav. *Marijka nevěrnice*. Praha : Odeon, 1982.
- SKÁCELÍK, František. *Oprášené listy*. Praha : Československá akciová tiskárna, 1938.
- SPIILKA, Josef. *Bronz*. Užhorod: Křivánek a spol., 1929.
- SPIILKA, Josef. *Ivanko z polonin*. Praha : SNDK, 1958.
- SPIILKA, Josef. *Napucánek*. Praha : SNDK, 1968.
- SPIILKA, Josef. *Pohádky z hor*. Praha : SNDK, 1955.
- SPIILKA, Josef. *Tucet hezkých pohádek pro nejmenší čtenáře*. Praha : Česká grafická Unie, 1945.
- SPIILKA, Josef. *Veselé pohádky z kouzelných hor*. Praha : Svět sovětů, 1960.

- ŠALDA, F. X. Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi. In *Šaldův zápisník IV*. Praha : Otto Girgal, roč. 4, 1931-32, s. 315-319.
- TĚSNOHLÍDEK, Rudolf. *Mrtvý u kříže a jiné soudničky*. Ostrava : Profil, 1971.
- TOMEČEK, Jaromír. *Divotvorné lovy*. Praha : Albatros, 1974.
- TOMEČEK, Jaromír. *Doteky ticha*. Praha . Československý spisovatel, 1971.
- TOMEČEK, Jaromír. *Kameje*. Praha : Československý spisovatel, 1970.
- TOMEČEK, Jaromír. *Když padají hvězdy*. Praha : Albatros, 1980.
- TOMEČEK, Jaromír. *Marko*. Brno : Blok, 1967.
- TOMEČEK, Jaromír. *Mezi dvěma výstřely*. Ostrava : Profil, 1972.
- TOMEČEK, Jaromír. *Na poloninách*. Praha : Česká expedice, 1998.
- TOMEČEK, Jaromír. *Neklid*. Praha : Československý spisovatel, 1965.
- TOMEČEK, Jaromír. *Smaragdové stopy*. Praha : Albatros, 1973.
- TOMEČEK, Jaromír. *Vuř se směje*. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1955.
- TOMEČEK, Jaromír. *Zastav se na chvíli*. Brno : Blok, 1974.
- TOMEČEK, Jaromír. *Závaží času*. Praha : Československý spisovatel, 1972.
- TOMEČEK, Jaromír. *Země zaslíbená*. Brno : Mír, 1947.
- TOMEČEK, Jaromír. *Zlatá mandragora*. Praha : Albatros, 1990.
- VACHEK, Emil. *Krev nevolá o pomstu*. Praha : Sfinx Bohumil Janda, 1934.
- VALENTOVÁ, Míla. *Jehova a mamon*. Mukačevo : Novina, 1935.
- VANČURA, Vladislav. Poslední soud. In *Amazonský proud. Pekař Jan Marhoul. Pole orná a váleční. Poslední soud*. Praha : NLN, 2000, s. 307 – 430.
- VRBA, Jan. *Duše na horách*. Praha : Nakladatelství J. Otto, 1931.
- ZÁBRANSKÝ, David. *Slabost pro každou jinou pláž. Poznámky k moři, smíchu a duchu doby*. Praha : ARGO, 2006.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Proměny*. Praha; Brno, J. M. Stejskal : 1940.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Vítr s polonin*. Praha : Česká expedice, 2000.
- ZATLOUKAL, Jaroslav. *Zrazená země*. Bratislav : Podkarpatoruské nakladatelství, 1938.
- ZODER, Jindra. *Petro*. Užhorod : Školnaja Pomošč, 1935.

7. 2 Sekundární literatura

- BACHELARD, Gaston. *Poetika prostoru*. Malvern, Praha : 2009.
- BACHTIN, M. M. *Román jako dialog*. Praha : Odeon, 1980.
- BARTUŠKOVÁ, Sylva. *Jaromír Tomeček*. Praha : Československý spisovatel, 1981.

- BENEŠ, Edvard. *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice*. Užhorod : Zemský výbor čsl. Obce legionářské, 1934.
- BLAHYNKA, Milan. *Vladislav Vančura*. Praha : Horizont, 1981.
- BOJKO, Olexandr. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno : Jota, 1997.
- BORÁK, Mečislav. Kam půjde karpatský medvěd. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 9-12.
- BRADBROOKOVÁ, Bohuslava. *Karel Čapek. Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. Praha : Academia, 2006.
- BRODY, Jindřich. Židé v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 122-124.
- BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha : Česká expedice, 1996.
- ČEPAN, Oskár. *Kontúry naturizmu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977.
- ČERVENKA, M. a kol. *Slovník básnických knih*. Praha : Československý spisovatel, 1990.
- DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Karolinum, 2003.
- DRAHNÝ, Václav. Zemědělství v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 41-59.
- DROZD, Jan. Jak jsem se seznámil s Podkarpatskou Rusí. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 123 – 127.
- DROZD, Jan. Střed na samém okraji. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 40–41.
- DUDKOVÁ, Lenka (ed.) *MULTI KULTI. Menšiny v ČR. Metodická příručka pro střední školy*. Olomouc : Agentura rozvojové a humanitární pomoci Olomouckého kraje, o. p. s., 2009.
- DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha : České expedice, 1993.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 1. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.
- FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury 2 H-L. Svazek II K-L*. Praha : Academia, 1993.
- GADAMER, H. G. *Aktualita krásného*. Praha : Triáda, 2003.
- GADAMER, H. G. *Člověk a řeč*. Praha : OIKOYMENH, 1999.
- GREISCH, Jean. *Rozumět a interpretovat*. Praha : Filosofia, 1995.

- HARTL, Antonín. Podkarpatská Rus v české literatuře. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 207-209.
- HODROVÁ, D. a kol. ...*na okraji chaosu...*/ *Poetika literárního díla 20. století*. Torst, Praha, 2001.
- HODROVÁ, D. a kol. *Poetika míst*. Praha : H&H, 1997.
- HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha : KLP, 1994.
- HOGENOVÁ, Anna. *K filosofii výkonu*. Praha : EUROLEX BOHEMIA, 2005.
- HOLUB, Ota. *Věc : Loupežník Nikola Šuhaj*. Praha : Československý spisovatel, 1983.
- HONZÁK, F. a kol. *Evropa v proměnách staletí*. Praha : Nakladatelství Libri, 1997.
- HORA, Alois. *Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou*. Praha : Československý Cizinecký Úřad, 1919.
- HOŘEC, Jaromír. (ed.) *Podkarpatsko včera a dnes*. Praha : Česká expedice, 1994.
- HOŘEC, Jaromír. *Nedělitelná svoboda. Podkarpatská Rus*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992.
- HOŘEC, Jaromír. *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Jinočany : H&H, 1994.
- HOŘEC, Jaromír. *Poválečná léta. Vzpomínky zakladatele Mladé fronty*. Praha : Mladá fronta, 2010.
- HOŘEC, Jaromír. *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994.
- HOŘEC, Jaromír. Volili Václava Havla. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 13-14.
- HRBATA, Zdeněk. Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle. In *Na cestě ke smyslu*. Praha : Torst, 2005, s. 315–509.
- HROCH, Jaroslav. *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Brno : Masarykova univerzita v Brně a Nakladatelství Georgetown, 2003.
- HROCH, Jaroslav. *Praxe a tradice. Kritika filosofické hermeneutiky H.-G. Gadamera*. Praha : Academia, 1989.
- HUBENKA, Pavel. Ach, Nikolo, Nikolko. In *Pravda o Podkarpatsku*. Praha : Česká expedice, 1994, s. 43-48.
- JANOUSEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945 – 1989. III. 1958 – 1969*. Praha : Academia, 2008.
- JEDLIČKOVÁ, Alice. *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely*. Praha : Academia, 2010.

- KAIGL, Ladislav. Umění na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 209-214.
- KÁŇA, Vašek. *Zakarpatsko. Reportáž ze života ukrajinského proletariátu v Československu*. Praha : Karel Borecký, 1932.
- KLÍMA, Stanislav. Zeměpisný obraz Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923, s. 17-26.
- KOSATÍK, Pavel. Sen o Podkarpatské Rusi. In *České snění*. Praha : Torst, 2010, s. 319–335.
- KOŽMÍNOVÁ, Amalie. *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu*. Karlín : Dr. R. Kobosil, 1922.
- KREJČÍ, Karel. *Sociologie literatury*. Praha : Grada, 2008.
- KROFTA, Kamil. Čechoslováci a Podkarpatská Rus. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 19-29.
- KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha : Česká expedice, 1995. ISBN 80-85281-13-9.
- KUGEL, Chaim. Židé na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 149-151.
- LANTOVÁ, Ludmila. Doslov. In *Hory a staletí*. Praha : Československý spisovatel, 1982, s. 240–261.
- LATKO, Ivan. Rusínské aspekty osobnosti T. G. Masaryka. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : Česká expedice, 1999, s. 44–46.
- LEHÁR, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha : NLN, 2006.
- MACURA, Vladimír. Chaloupka – projekt idyly. In *Poetika míst*. Praha : H&H, 1997, s. 43-61.
- MARKUŠ, Alexander. Z podkarpatoruských národních obyčejů a pověr. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 283–292.
- MERHAUT, Lubor (ed.). *Lexikon české literatury. 4 S-Ž, svazek II U-Ž*. Praha : Academia, 2008.

- MIKULANINEC, Štěpán. Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 168–173.
- MIKULOVÁ, Helena. Podkarpatská Rus, prubířský kámen české prózy. In *Tvar*, roč. 12, č. 5, 2001, s. 14–15.
- MOCNÁ, D. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- MOCNÁ, Dagmar. Dvě podivné „detektivky“. In *Česká literatura*, roč. 53, č. 4, 2005, s. 465–492.
- MRAVCOVÁ, Marie. Nikola Šuhaj loupežník. In *Rozumět literatuře*. Praha : SPN, 1986, s. 280–288.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Studie II*. Brno: Host – vydavatelství.
- NOVOTNÝ, Vladimír. Podkarpatoruský fenomén v české próze. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 55–61.
- NÜNNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006.
- OPELÍK, Jiří. (ed.) *Lexikon české literatury*. 3 M-Ř. Praha : Academia, 2000.
- PAPUŠEK, Vladimír. *Egon Hostovský. Člověk v uzavřeném prostoru*. Praha : Nakladatelství H&H, 1996.
- PELCOVÁ, Naděžda. *Filosofická a pedagogická antropologie*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2004.
- PERFECKIJ, Eugen. *Podkarpatská Rus ve století XIII. – XV*. Praha : Česká expedice, 1995.
- PEŠEK, Josef. Školství v Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha : Orbis, 1923. S. 161–171.
- PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. Úvaly : MME, 2007.
- PILÁTOVÁ, Agáta. *Pod Karpaty svítá*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1993.
- POP, Ivan. Jak čeští vědci objevovali Podkarpatskou Rus. In *Podkarpatská Rus - Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*. Roč. 19, č. 2, 2009, s. 1, 5, 10.
- POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Nakladatelství Libri : Praha, 2008.
- POP, Ivan. *Stručná historie států. Podkarpatská Rus*. Praha : Nakladatelství Libri, 2005.
- SKALICKÁ, Vlasta. Dvakrát Egon Hostovský. In *Literární noviny*. Roč. 8, č. 22, 1997, s. 6–7.

- SLAVÍK, Ivan. Za sedmi horami, za dvojí hranicí... In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 49–54.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha : Academia, 2006.
- Slovník světových literárních děl. Díl 1, A-L*. Praha : Odeon, 1989.
- Slovník světových literárních děl. Díl 2, M-Ž*. Praha : Odeon, 1989.
- SOLDÁN, Ladislav. Do vlasti tmy a ocúnů (Nad básnickou sbírkou Jaromíra Hořce). In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 119–122.
- SOLDÁN, Ladislav. Jaroslav Zatloukal, básník Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 23–27.
- SPÁLOVSKÝ, Oldřich. Obraz Podkarpatské Rusi v románě Josefa Knapa „Pusztá“. In *Ruralismus. Jeho kořeny a dědictví*. Semily : UNIPRESS, 2005, s. 153–158. SUK, V. Židé na Podkarpatské Rusi. In *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005, s. 128–137.
- SZOSTOK, Stefania. Prostorové modely skutečnosti v díle Jana Čepa. In *Krajina a dům, daleko a blízko, nahoře a dole...* Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2005.
- ŠTEVČEK, Ján. *Lyrizovaná próza*. Bratislava : Tatran, 1973.
- ŠTOLL, Ladislav. Lidé na Verchovině. In *Z bojů na levé frontě*. Praha : Svoboda, 1977, s. 86–93.
- ŠVORC, Peter. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- VACULÍK, Jaroslav. *Hledali svou vlast*. Praha : České expedice, 1995.
- VLAŠÍN, Štěpán. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977.
- VŠETIČKA, F. Hordubal Karla Čapka. In *Česká literatura*, 1998, roč. 46, č. 3, s. 301–307.
- VŠETIČKA, František. Co S. K. Neumann nemohl tušit. In *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha : České expedice, 1999, s. 96–99.
- VŠETIČKA, František. Slovesný osud Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 62–63.
- ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus : sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Brno, Užhorod : Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005.
- ŽUPAN, Jevgenij. K otázce humanitární a sociálně-ekonomické situace na Podkarpatské Rusi. In *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Česká expedice : Praha, 1997, s. 78–81.

7.3 Internetové zdroje

ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury*. Praha : Československý spisovatel, 1971.

Dostupné z: <http://www.mlp.cz/cz/projekty/on-line-projekty/karel-capek/>; citováno 19. 2. 2012

Československá filmová databáze. Dostupné z: <http://www.csfd.cz>; citováno 18. 6. 2011

Český rozhlas. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/lide/_zprava/694087; citováno 18. 6. 2011

Film *Marijka nevěrnice*. Dostupné z: <http://25fps.cz/2010/marijka-restaurovana/>, citováno 18. 6. 2011

HOLEČEK, Lukáš. *Obraz venkova v ruralistických románech Josefa Knapa*. FF

Univerzita Pardubice, Pardubice : 2008. Dostupné z

http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/29345/1/HolecekL_Obraz%20venkova_IR_2008.pdf; citováno 14. 2. 2012

Slovník české literatury. Dostupné z:

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=303&hl=jaroslav+durych+>; citováno 7. 2. 2012

Internetová encyklopedie Wikipedia. Dostupné z:

<http://sk.wikipedia.org/wiki/Po%C4%Beana>; citováno dne 19. 6. 2011

KOZELKA, Petr. *České stopy na Podkarpatské Rusi*. Brno: Masarykova univerzita, FF,

Historický ústav, 2006. Dostupné z: is.muni.cz/th/65200/ff_m/diplomovaprace.pdf

Národní filmový archiv v Praze. Dostupné z: <http://www.nfa.cz/novinky/mezinarodne-ocenene-dvd-marijka-nevernice.html>, citováno 18. 6. 2011

POLÁČEK, Jiří. Spory o Vančurův Poslední soud. In *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Series Bohemistica*. Liberec : Technická univerzita, 2006. S. 170-178.

Dostupné z http://kcl.fp.tul.cz/attachments/209_Eurolingua_2006.pdf; citováno 18. 8. 2011

Překladač Google. Dostupné z:

<http://translate.google.cz/?hl=cs&tab=wT#uk|cs|D0%9FD0%BED0%BB%D1%8FD0%BD%D0%B0%0A>; citováno dne 19. 6. 2011

Rádio Krajané. Dostupné z: <http://krajane.radio.cz/articleDetail.view?id=2278>; citováno 21. 9. 2011

Slovník české literatury po roce 1945. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz>; citováno 20. 2. 2012

Slovník slangů. Dostupné z: http://www.slangy.cz/SNC_Ukazky.html; citováno 20. 2. 2012

SVOBODOVÁ, Tereza. *Novelistická tvorba Františka Švantnera*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. Bakalářská diplomová práce, dostupná z :

http://is.muni.cz/th/146653/ff_b/BC_PRACE.txt

SVOZILOVÁ, Jana. *Dramatizace a inscenace Nikoly Šuhaje*. Brno: FF MU, 2009.

Dostupné z: is.muni.cz/th/180190/ff_b/bakalarska_prace.doc; citováno 20. 2. 2011

URBANEC, Jiří. *K terminologickému vymezení pokleslé literatury*. Dostupné z:

<http://ubk.fpf.slu.cz/pracovnici/urbanec/doc/k-terminologickemu.doc>; citováno

19. 2. 2012

Zakarpatí. Dostupné z: <http://zakarpati.cz/hordubal.php>; citováno 14. 2. 2011

7. 3 Literatura k didaktické části

DVOŘÁKOVÁ, M. *Projektové vyučování v české škole*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2009.

HAUSENBLAS, O. *Pár tipů ke čtenářským kroužkům*. Dostupné z:

http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty5_tipykekrouzkum; citováno 27. 10. 2012.

HAUSENBLAS, O.; KOŠŤÁLOVÁ, H. *Co je E-U-R?* Dostupné z:

http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty22_eur; citováno 17. 10. 2012.

KMENTOVÁ, J. *Metoda literárních kroužků se dětem líbí*. Dostupné z:

http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty5_literarnikrouzky; citováno 27. 10. 2012.

KOŠŤÁLOVÁ, H. et al. *Čtenářská gramotnost jako vzdělávací cíl pro každého žáka*.

Praha : Česká školní inspekce, 2010.

KOŠŤÁLOVÁ, H.; MIKOVÁ, Š.; STANG, J. *Školní hodnocení žáků a studentů se zaměřením na slovní hodnocení*. Praha : Portál, 2008.

SRBOVÁ, K. *Učíme se učit se*. Praha : Projekt Odyssea, 2007.

TOMKOVÁ, A. et al. *Učíme v projektech*. Praha : Portál, 2009.

V-Ch-D – *popis metody*. Dostupné z: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>; citováno 27. 10. 2012.

Resumé

Práce se zabývá fenoménem Podkarpatské Rusi, respektive Zakarpatska. Tradiční pohled na tento problém rozšířila o chronologický přehled děl českých autorů, kteří se ve své tvorbě inspirovali Podkarpatskou Rusí či Zakarpatskem a mapuje díla vzniklá od konce 19. století až do počátku 21. století. Soustředí se na jejich interpretaci zejména vzhledem k topologii.

První kapitola předkládá terminologické problémy spjaté s územím Zakarpatské oblasti.

Další kapitola se věnuje sémiotice a topologii. Podává výčet výjimečností prostoru Podkarpatské Rusi (kontrasty, periferie, regionalismus, mýtus, exotika, idyla a dobrodružství) a pokouší se charakterizovat jeho specifičnost (zaostalost, víra v pověry, židé, alkoholismus, pytláctví, okouzující příroda, zbojnictví). Podkarpatská Rus se jeví jako místo s tajemstvím, z něhož vyrůstají postavy-hypotézy. Důležitým termínem je též topos hory.

Následující rozsáhlá kapitola prezentuje většinu děl českých autorů, která se inspirovala Podkarpatskou Rusí. Díla jsou řazená do kapitol dle jejich žánrové charakteristiky. Z toho vyplývá několik důležitý závěrů. Oblíbeným žánrem, který zobrazoval Podkarpatskou Rus, se stal román. Téměř všechny romány a povídky zvýraznily dokumentární složku. Převážila touha autorů informovat čtenáře o této neznámé zemi. Svě zastoupení našla i literatura pro děti a mládež, která vyrostla zejména z přírodních motivů. Prvními ovlivněnými autory byli spisovatelé, kteří v této zemi působili počátkem 20. let ve státní službě nebo ji poznali jako turisté. V prózách převažuje baladický ráz.

Poslední kapitola ze získaných poznatků vytěžila návrh jedné vyučovací hodiny, a to ztvárnění prostoru v Čapkově Hordubalovi, a návrh na projektové vyučování vycházející z problematiky Podkarpatské Rusi.

V přílohách zájemci naleznou přehlednou chronologickou tabulku děl vydaných od roku 1926 do roku 2001, která se nechala inspirovat Podkarpatskou Rusí, mapu Československa a mapu Podkarpatské Rusi. To vše se záměrem pomoci orientovat se ve čteném textu.

Summary

This thesis deals with the phenomenon of Carpathian Ruthenia, or Zakarpattia, which is one of the most discussed issues in Czech literature. It expands the traditional view of the issue with a chronological survey of works by Czech authors who were inspired by Carpathian Ruthenia, and maps their writings created from the end of the 19th century to the beginning of the 21st century. It focuses on their interpretation, with particular reference to the topology.

The first chapter presents the terminological problems associated with the territory of the Transcarpathian region.

The next chapter submits an account of the exceptional nature of this area (its contrasts, periphery, regionalism, myths, exoticism, idylls and adventures), and attempts to characterize its uniqueness (backwardness, belief in superstitions, Jews, alcoholism, poachers, enchanting countryside and outlaws). Carpathian Ruthenia appears to be a place of secrecy, where hypothetical characters grow. The topology of the mountain is also an important element.

The following chapter, the longest, presents most of the works by the Czech authors who were inspired by this region. The first of these authors came to Carpathian Ruthenia during the 1920s as government workers or tourists. Their works are arranged within the chapter according to the characteristics of their genres. Out of this follow several important conclusions: The favorite genre for depicting Carpathian Ruthenia was the novel, especially novels with a documentary component. The primary desire of the authors was to inform the readers about this unknown region, and they even left their mark in children's literature – mainly in works with nature themes. There is a predominance of the balladic spirit in the prose.

The last chapter offers a suggestion for a lesson plan based on what can be learned about Carpathian Ruthenia from Karel Čapek's novel *Hordubal* and it offers some suggestions of classroom project about Carpathian Ruthenia.

Those interested can find in the appendices a clear chronological chart of the works published between 1926 and 2011, that were inspired by Carpathian Ruthenia. In addition, for better orienting oneself in the reading of the text, there are maps of Czechoslovakia and Carpathian Ruthenia.

Klíčová slova

- Podkarpatská Rus
- Zakarpatsko
- Zakarpatská oblast
- Historie Podkarpatské Rusi
- Česká literatura inspirovaná Podkarpatskou Rusí
- Česká literatura inspirovaná Zakarpatskem
- Prostor (sémiotika, topologie)
- Implikovaný prostor
- Místo s tajemstvím
- Postavy-hypotézy
- Exotičnost
- Periferie
- Regionalismus
- Mytická archaičnost
- Baladičnost
- Slovenská lyrizovaná próza a slovenský naturismus
- Karel Čapek: Balada o Juraji Čupovi, Hordubal
- Ivan Olbracht: Hory a staletí, Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí
- Josef Spilka a pohádky ze Zakarpatska
- Jaromír Tomeček a přírodní prózy ze Zakarpatska
- A. Koenigsmark: Cesta sekčního šéfa k moři

Přílohy

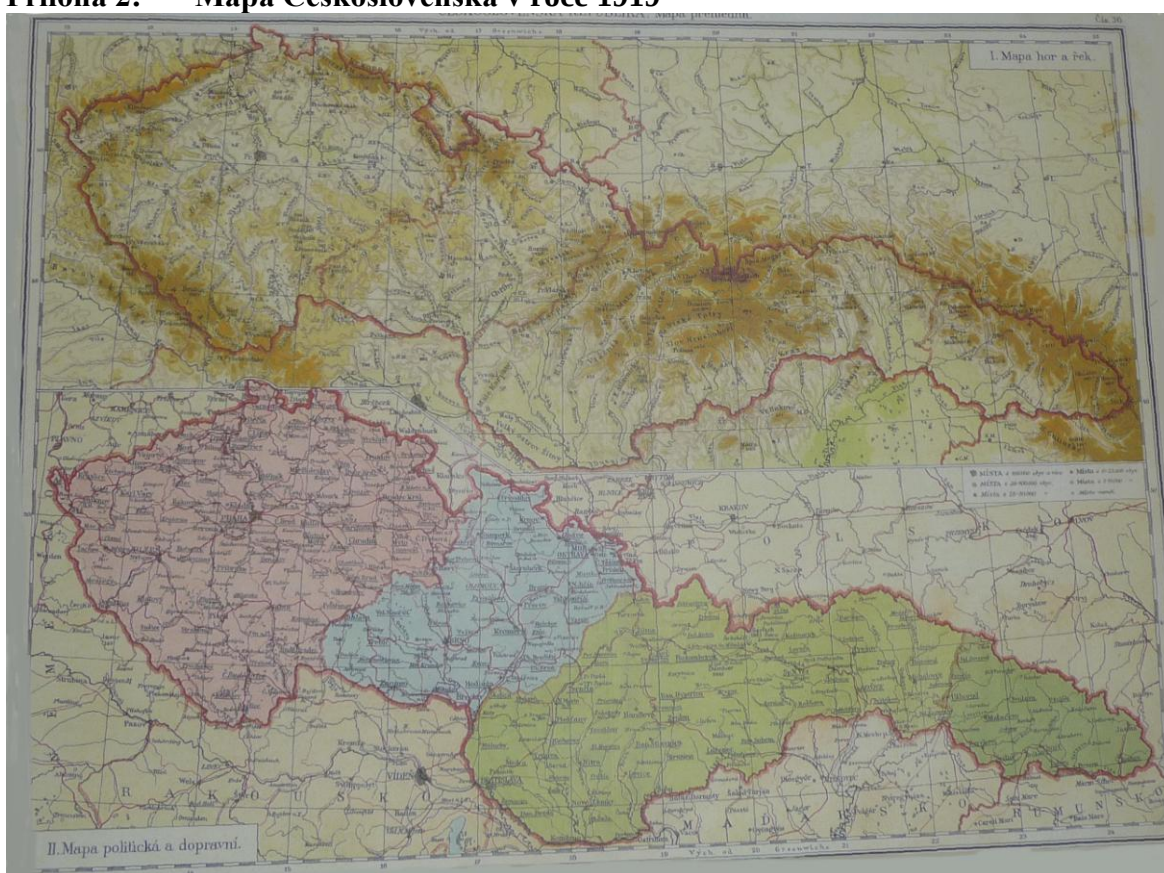
Příloha 1: Chronologický přehled

Rok vydání	Autor	Název díla	Poznámka
1926	Durych, Jaroslav	Kouzelná lampa	dvě krátké prózy inspirované Podkarpatskem (<i>Smutek odcházejících</i> a <i>Májová noc</i>)
1926	Hubálek, Jaroslav	Ze stínů karpatských pralesů. Díl 1	povídky pro děti ze života karpatských zvířat
1928	Hubálek, Jaroslav	Ze stínů karpatských pralesů. Díl 2	povídky pro děti ze života karpatských zvířat
1929	Čapek, Karel	Balada o Juraji Čupovi	povídka ze souboru <i>Povídky z druhé kapsy</i>
1929	Spilka, Josef	Bronz	sbírka básní
1929	Vančura, Vladislav	Poslední soud	román, konfrontace Prahy s Podkarpatskou Rusí
1929		Četnické humoresky	uspořádal Bohumil Mladý
1931	Vrba, Jan	Duše na horách	román
1932	Olbracht, Ivan	Země beze jména	soubor reportáží
1932	Šalda, F. X.	Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi	stat'
1932	Kuděj, Zdeněk Matěj	Horalská republika	román (polodokumentární)
1933	Olbracht, Ivan	Nikola Šuhaj loupežník	román
1933	Neumann, S. K.	Enciány z Popa Ivana	soubor přírodních črt
1933	Čapek, Karel	Hordubal	román
1935	Vachek, Emil	Krev nevolá o pomstu	román (psychologický)
1935	Zoder, Jindra	Petro	román
1935	Valentová, Míla	Jehova a mamon	román
1935	Kožmínová, Amalie	Olenina láska	román
1935	Brtníková-Petříková, Anna	Mezi Huculy	soubor črt a povídek
1935	Olbracht, Ivan	Hory a staletí	soubor reportáží
1936	Zatloukal, Jaroslav	Vítr z polonin	básnická sbírka
1936	Mladý, B.; Gordon, R.	Sami : Na východě republiky klid	román, reakce na Olbrachtova Šuhaje
1936	Spilka, Josef	Napucánek	pohádky
1937	Knap, Josef	Pusztá	román
1937	Olbracht, Ivan	Golet v údolí	soubor tří povídek
1937	Marek, Jiří	Lidé z Poljany	román
1937	Majerová, Marie	Výlet do Československa	průvodce, jedna stat' věnovaná Podkarpatské Rusi
1938	Skácelík, František	Oprášené listy	výbor článků z novin; vrací se často do roku 1919

1938	Zatloukal, Jaroslav	Zrazená země	básnická sbírka
1939	Zatloukal, Jaroslav	Proměny	básnická sbírka
1939	Spilka, Josef	Ivanko z polonin	pohádky
1942	Komárek, Julius	Lovy v Karpatech	povídky z loveckých výprav
1944	Tomeček, Jaromír	Vuί se směje Stříbrný lipan	povídky pro mládež
1945	Spilka, Josef	Tucet hezkých pohádek	pohádky
1946	Tomeček, Jaromír	Divní	soubor próz o lidech z Karpat
1946	Hořec, Jaromír	Jasina	básnická sbírka
1946	Klapálková-Košutová, Olga	Černá paraska	povídky
1947	Tomeček, Jaromír	Země zaslíbená	románové pásmo
1947	Hořec, Jaromír	Na časy	básnická sbírka
1955	Spilka, Josef	Pohádky z hor	pohádky
1960	Spilka, Josef	Veselé pohádky z kouzelných hor	pohádky
1961	Drozd, Jan	Dlouhá noc: Karpatská romance	román
1965	Tomeček, Jaromír	Neklid	soubor fejetonů
1966	Tomeček, Jaromír	Smaragdové stopy	povídky pro mládež
1967	Tomeček, Jaromír	Marko	román pro mládež
1970	Tomeček, Jaromír	Kameje	soubor fejetonů a črt, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1971	Tomeček, Jaromír	Doteky ticha	soubor fejetonů a črt, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1971	Těsnohlídek, Rudolf	Mrtvý u kříže a jiné soudničky	soubor soudniček obsahuje i tři soudničky z Podkarpatské Rusi (z roku 1923 a 1926)
1972	Tomeček, Jaromír	Závaží času	soubor črt a fejetonů, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
		Mezi dvěma výstřely	román
1974	Tomeček, Jaromír	Divotvorné lovy	povídky pro mládež
		Zastav se na chvíli	soubor črt a fejetonů, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1975	Lukášová, Růžena	Bylo jim devatenáct	ve výboru jsou dvě povídky pojící se k Zakarpatsku (<i>Jediná cesta</i> a <i>Ke svému</i>)

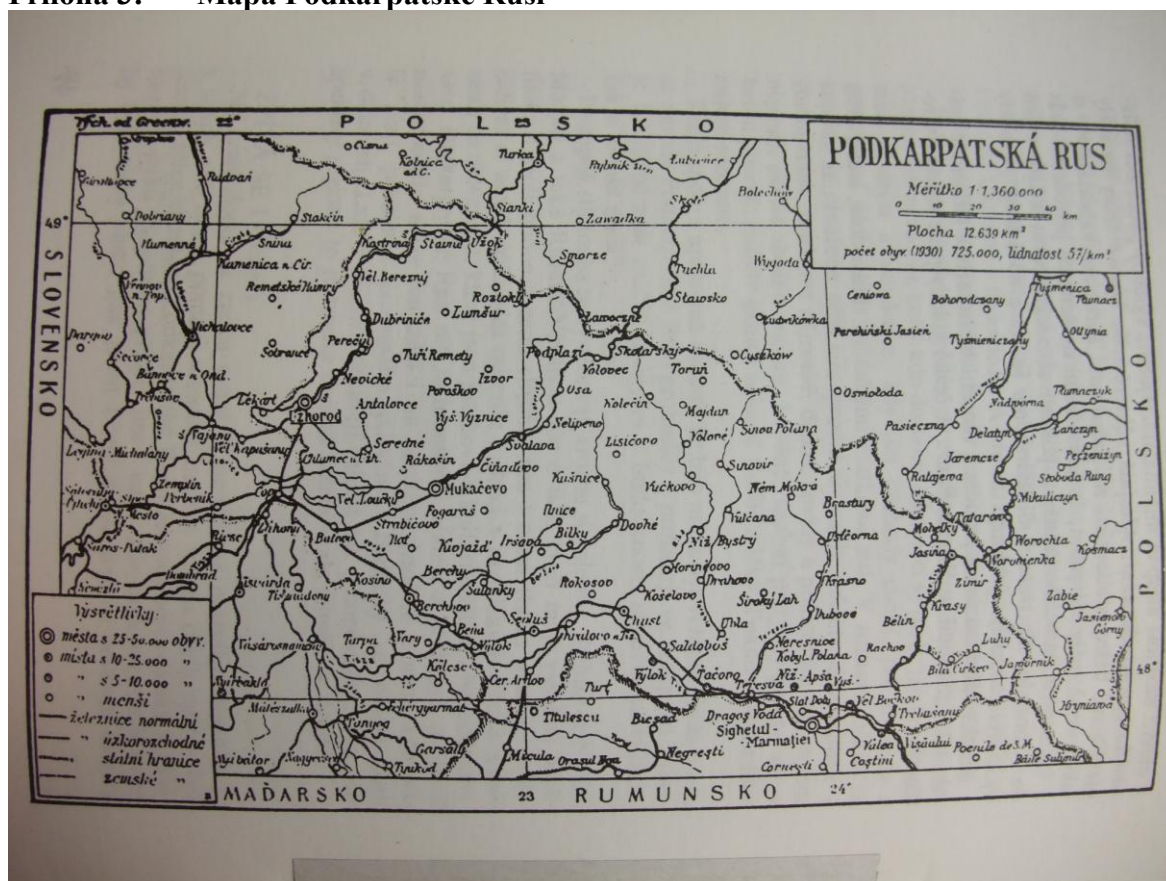
1980	Tomeček, Jaromír	Když padají hvězdy	povídky a črty o přírodě, v některých se vrací na Podkarpatskou Rus
1986	Kalinová, Běla	Byl jednou den	román
1989	Koenigsmark, Alex	Cesta sekčního šefa k moři	román
1990	Tomeček, Jaromír	Zlatá mandragora	román pro mládež
1998	Hořec, Jaromír	Chléb na stole	básnická sbírka
2000	Hořec, Jaromír	Úpadek hvězd	básnická sbírka
2001	Hořec, Jaromír	Bez glejtu. Cejchy	básnická sbírka

Příloha 2: Mapa Československa v roce 1919

Vlastní fotografie pořízena v České škole v Koločavě na Podkarpatské Rusi.

Příloha 3: Mapa Podkarpatské Rusi

PILÁTOVÁ, Agáta. *Pod Karpaty svítá*. Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1993.

Příloha č. 4: Příprava na vyučovací hodinu: Seznamuje se s Podkarpatskou Rusí pomocí metody V-Ch-D

1. Úvod

Hodině literatury věnující se prostoru v Čapkově románu *Hordubal* by mělo předcházet seznámení se se základní charakteristikou Podkarpatské Rusi jako takové. V tomto případě máme dvě možnosti. Můžeme využít propojení se vzdělávacím oborem Dějepis a žáky obohatit o historii Podkarpatské Rusi (dějiny 20. století). V tomto případě bychom se soustředili na reálný prostor Podkarpatské Rusi. Ideální by byla práce s historickými fakty. Na tomto místě musím odkázat na kapitolu v mé diplomové práci (obhájená v květnu 2012), které se historií Podkarpatské Rusi, v rámci možností, zabývala.

Nejvhodnější by bylo využít metodu V-Ch-D. Tato metoda je vhodná pro osvojení poznatků z odborných předmětů, ale též k osvojení poznatků z literární historie a literární teorie.³³ V našem případě bychom zvolili téma „Podkarpatská Rus“.

Typ školy zůstává stejný – tato hodina by měla předcházet podrobně rozpracované vyučovací hodině na téma *Prostor v Čapkově románu Hordubal* (v kapitole 5. 1).

2. Evokace

Prozradíme žákům, že v dnešní hodině se budeme věnovat Podkarpatské Rusi, a to z pohledu českých spisovatelů, kteří tuto zemi navštívili ve 20. a 30. letech.

Rozdáme žákům Přílohu pro žáky č. 1, která bude obsahovat tabulku V-Ch-D (je možné zakreslit si ji na papír, v ideálním případě na šířku). První krok proběhne formou brainstormingu. Každý žák si samostatně zapisuje do prvního sloupce – „V=Vím“. Necháme žáky pracovat samostatně po dobu tří až pěti minut.

Otázky pro žáky: Co víte o Podkarpatské Rusi? Pište vše, co na co si vzpomenete. Pište i to, čím si nejste jisti. Každý postřeh je vítán. Nebojte se, při další práci případné omyly opravíte.

V druhém kroku využijeme párový brainstorming, tedy sdílení svých postřehů se spolužákem. Do svého sloupečku „V“ žáci mohou připsat další poznámky (o které byly obohaceny při sdílení).

Individuálně, či ve dvojicích, žáci vyplní druhý sloupeček, tedy „Ch=Chci vědět“. Zde si žáci poznamenají vše, co by se chtěli o tématu dozvědět. Učitel by měl v této fázi požádat žáky, aby se podělili o své poznámky s celou třídou – a zapisuje je na tabuli.

³³ Podrobněji je metoda zpracována H. Košťálovou v Kritických listech č. 25, 2007 (Postup modelové lekce s metodou V – CH – D a čtení s otázkami) nebo např. na webové stránce: <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>; citováno 27. 10. 2012.

Pokud se objeví nějaké pochybnosti, napíše učitel k nabízenému údaji nebo myšlence otazník. Učitel ovšem nesděljuje žádné informace, neodpovídá na otázky žáků ohledně tématu, neopravuje žáky, pouze zapisuje na tabuli.

3. Uvědomění si informací: Čtení textu

Následně učitel žákům rozdá Přílohu pro žáky č. 2 (výběr úryvků). Vyzve žáky, aby si text přečetli a zapisovali si do třetího sloupce, co nového se dozvěděli. Je třeba žákům zdůraznit, že si musí zapisovat ucelené informace, nikoli pouze hesla. V této fázi se žáci snaží samostatně odpovědět i na některé z otázek, které si položili před čtením/výkladem. Po individuálním zapsání do archu několik žáků-dobrovolníků doslova přečte, co si zapsali. Učitel se na závěr hodiny vrátí k otázkám napsaným na tabuli, vyzve žáky k odpovědím, společně si také ověří, že nic z toho, co je uvedeno ve sloupci „Vím“, nepotřebuje nějakou opravu či upřesnění.³⁴ Zvláště důležité je, aby si žáci zapamatovali ucelené informace, a ne neúplné či mylné informace.

4. Reflexe

Ve fázi reflexe po žácích budeme žádat, aby se zamysleli nad tím, co se v hodině dozvěděli, a nad tím, v čem byla tato hodina přínosná.

Otázky pro žáky: Která informace tě dnes zaujala nejvíce? Proč? Uvědomil/a sis něco podstatného? Co? Co by ses ještě rád/a dozvěděl/a?

Příloha pro žáky č. 1

Vím	Chci vědět	Dozvěděl jsem se

³⁴ <http://www.mistoprozivot.cz/index.php?id=543>; citováno 27. 10. 2012.

Příloha pro žáky č. 2: Seznamuje se s Podkarpatskou Rusí pomocí metody VCHD

Ivan Olbracht nazval tuto zemi „zemí beze jména“. Z dnešního pohledu se spíše jedná o zemi, která má jmen příliš: Podkarpatská Rus, Země Podkarpatoruská, Podkarpatsko, Karpatská Ukrajina, Zakarpatská Ukrajina, Zakarpatí, Zakarpatská Rus, Karpatská Rus, Karpatské Rusínsko, Příkarpatská Rus, Uherská Rus či Rusínsko.

My, Češi, jsme ji nazvali Podkarpatskou Rusí. Pod nebo Za? Pro nás, obyvatele západní Evropy, je to země pod Karpaty. Díváme-li se však od východu, leží země za Karpaty. Proto by dnes toto území mělo být správně nazýváno **Zakarpatskou oblastí** či Zakarpatskem, jelikož je součástí Ukrajiny, rozlehlé země za Karpaty.

Výraz **Podkarpatská Rus** se používá především pro období let 1919-1939, kdy toto území patřilo k Československu a jeho oficiální název byl právě Podkarpatská Rus.

Nejstarší dějiny

Území obývané Rusíny se rozkládalo během historie na různých státních celcích. Rusíni sem nejspíše přišli v osmém století od bulharských nížin. Později k nim přibýli Maďaři, Rumuni, Němci, Slováci, Ukrajinci, Češi a velkou enklávu zde tvořili Židé. Od pradávna tu tedy byla jakási národnostní laboratoř střední Evropy, kde se mísily různé kulturní vlivy. Existují domněnky, že podkarpatský kraj byl v 9. století ve styku s **Velkomoravskou říší**.

Počátkem 11. století se objevují v hojné míře zprávy o stěhování československých kolonistů do těchto končin. V průběhu 11. století se celá horní část dnešní Zakarpatské oblasti dostala pod politický vliv Uher. Za vlády zbožného uherského krále Štěpána I. (997-1038) se stavěly v obrovské míře kostely. Na Podkarpatské Rusi se budovaly ve většině případů ze dřeva, a proto se jich mnoho nedochovalo.

K. Krofta (1995, 14) popisuje kulturní život na Podkarpatské Rusi kolem 12. století slovy: „sociální a hospodářské postavení lidu toho bylo velmi nízké. Skládali se (krom duchovenstva) hlavně jen z drobných sedláků a pastevců dobytka...“ Od té doby se toho na území Podkarpatské Rusi nezměnilo. V podobném stadiu našli zemi i čeští spisovatelé ve 30. letech 20. století.

19. – 20. století

V polovině 19. století přicházejí na Podkarpatskou Rus také první Češi, lesníci, učitelé a řemeslníci, někteří z nich ve státní službě. Kolem roku 1850 lze dokonce mluvit o české kolonii na Podkarpatské Rusi. Ve druhé polovině devatenáctého století a počátkem 20. století rostla židovská emigrace z Polska a Ukrajiny. Židé prchali před pogromy a zachraňovali se na Podkarpatsku.

Dějiny Podkarpatské Rusi v letech 1867 – 1918 lze popsat jedním slovem: **maďarizace**. Po roce 1867 (rakousko-uherským vyrovnáním) začalo agresivní pomadžarštění. Těživá sociální situace a národnostní útlak vedly k rozsáhlé vlně emigrace, do roku 1914 se z Podkarpatské Rusi vystěhovalo 130 000 až 155 000 lidí, což představovalo více než jednu třetinu veškerého obyvatelstva. Uherští Rusíni odcházeli především do průmyslových oblastí východních států USA. Tam se usazovali v hornických městech s hutnickým a železářským průmyslem.

Během bouřlivých zlomových dnů a týdnů roku 1918 se zrodilo více státoprávních koncepcí. Jednalo se o tyto úvahy a koncepce: Podkarpatská Rus jako autonomní součást Maďarské republiky; jako samostatný stát; jako součást sjednocené Ukrajiny; jako součást ruské říše; jako součást Československého státu. Ministr Beneš ukázal, že bylo nemožné, aby se Podkarpatská Rus stala samostatným státem, stejně jako aby zůstala při Maďarsku, kde by zdejšímu slovanskému lidu hrozilo další bezohledné odnárodňování. Spojení Podkarpatské Rusi s Ukrajinou nebo novým Ruskem naráželo na odpor mocného Polska.

Za těchto okolností nebylo jiného řešení než **spojení Podkarpatské Rusi s Československem**. Zdálo se, že ČSR, jejíž hlavní národ je tak blízce příbuzný slovanskému lidu na Podkarpatské Rusi, ze všech evropských států nejlépe umožní péči o kulturní i sociální povznesení země.

V novinách se psalo o nevhodné obraně státu, jelikož příliš dlouhá hranice se dá těžko hájit, vyhlíží však optimisticky do budoucna a vypočítává výhody výše popsaného připojení. Tímto územím Československo získá dobré připojení se dvěma dobrými sousedy a přímé vývozní cesty do dvou přátelských států (Rumunska a Ukrajiny). Na československou vládu čekaly složité úkoly: Bylo třeba zde vybudovat vše od základů: státní správu, zákony, školství, obchod průmysl, zemědělství, peněžnictví, organizaci politickou a hospodářskou. Zkrátka bude třeba přetvořit tuto zotročenou zemi, vysávanou bez spravedlnosti a ochrany zákona, na nový, svobodný a demokratický kraj.

V roce 1919 byla Podkarpatská Rus připojena k ČSR (potvrzeno saintgermainskou mírovou smlouvou z 10. září 1919 a poté ještě trianonskou mírovou smlouvou ze 4. června 1920). V roce 1919 se tento kraj jevil české veřejnosti jako velká neznámá, jakýsi tajemný kout Orientu ve střední Evropě, „Asie“ za Košicemi. Významná znalkyně země a jejího lidu, Amalie Kožmínová, území Rusínů pojmenovala „danajským darem“, Pandořinou skříňkou, z níž se náhle vysypalo na Čechy neštěstí. Tento pocit měly tisíce úředníků, vojáků, učitelů, a lékařů, kteří sem byli posláni spravovat a chránit tuto východní provincii mladého státu, léčit zdejší zbídačené obyvatelstvo a učit jeho negramotné děti. Velký význam sehrálo i demografické složení – převážně vinou vystěhovalectví za prací na přelomu 19. a 20. století a hrůz první světové války převažoval počet žen nad počtem mužů. Lepší perspektivy slibovala vysoká porodnost. Kromě těchto problémů v zemi panovala obrovská anarchie. Velká část venkovského obyvatelstva ještě koncem roku 1919 vůbec nevěděla, ke kterému státu vlastně patří.

Rusíni patřili k nejchudším obyvatelům země s nízkou životní úrovní a málo rozvinutým hospodářstvím. Obecně zde panovala velká kulturní zaostalost, malá početnost rusínské inteligence, rozpory vycházející z náboženských rozdílů (řeckokatolická versus pravoslavná církev) a neexistence vlastního spisovného jazyka. Vojtěch Lev ve své brožurě *Brána na východ - Karpatská Rus* z roku 1920 upozorňuje na „nešťastnou zemi, monstrum Evropy, půl Orientu, půl Ruska, kde se neštěstí usídlilo a zločin byl domovem.“

Československá vláda však nelenila a ihned se pustila do zlepšování životních podmínek na Podkarpatské Rusi. Z dokumentů vyplývá, že ve 20. až 30. letech byla zahájena rozsáhlá výstavba moderních administrativních budov (Užhorod, Chust, Mukačevo, Solotvino), škol a nemocnic (Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevljuš). Ve 30. letech probíhala rozsáhlé budování úřednické a dělnické české kolonie v hornickém městečku Solotvino (Slatinské doly) se stavením obytných celků, správních budov, škol a kostelů. Dále stát investoval do infrastruktury jako podmínky dalšího ekonomického rozvoje. Byla to především výstavba kvalitních silnic a modernizace spojů. Místo brodů a dřevěných lávek zde rostly betonové mosty. V Užhorodě bylo dokonce postaveno letiště a zavedeno letecké spojení s Bratislavou, Brnem a Prahou. Období rozvoje přerušila světová hospodářská krize ve 30. letech 20. století. Ta zasáhla i ČSR - nejhorší dopad měla právě na Podkarpatskou Rus. Hned na jaře 1930 se zastavilo kolem 30 % podniků. Těžce dolehla krize zejména na těžbu, zpracování a vývoz dřeva.

V roce 1938 byla vyhlášena autonomie Podkarpatské Rusi. V červnu 1945 bylo mezinárodní smlouvou rozhodnuto o připojení Podkarpatské Rusi k SSSR. V roce 1991 byla vyhlášena nezávislost Ukrajiny a zároveň byl zvolen prezident republiky. Stal se jím Leonid Kravčuk.

Poznámka: Text vychází z 2. kapitoly diplomové práce Veroniky Krabsové s názvem *Prostor Zakarpatska v české literatuře*.